

T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

XX. YÜZYILDA BOSNA HERSEK’TE TASAVVUFİ
ŞAHSİYETLER VE ETKİNLİKLERİ

İBRAHİM DOZİÇ

150111014

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. ABDURRAHİM ALKIŞ

İSTANBUL, 2018

T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

XX. YÜZYILDA BOSNA HERSEK’TE TASAVVUFİ
ŞAHSİYETLER VE ETKİNLİKLERİ

İBRAHİM DOZİÇ

150111014

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. ABDURRAHİM ALKIŞ

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL, 2018

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans programı 150111014 numaralı öğrencisi İbrahim Doziç'in ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "XX. Yüzyılda Bosna Hersek'te Tesavvufi Şahsiyetler ve etkinlikleri" başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından 19.04.2018 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ,

(Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmed Turan ARSLAN

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Doç. Dr. Necdet YILMAZ

(Jüri Üyesi)

İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

İbrahim DOZİÇ

DÜZELTME METNİ

1. Dil açısından düzeltmeleri yapmak,
2. Kaynakları genişlemek,
3. Tashih yapmak ve
4. Yazma uslûbü hafifletmek.

ÖZET

XX. YÜZYILDA BOSNA HERSEK'TE TASAVVUFÎ ŞAHSİYETLER VE ETKİNLİKLERİ

İBRAHİM DOZİÇ

Bu tez, XX. YÜZYILDA BOSNA HERSEK'TE TASAVVUFÎ ŞAHSİYETLER VE ETKİNLİKLERİ başlığı altında II. yüzyılda Bosna Hersek'te İslâm'ın muhafaza edilmesinde şeyhlerin rollerini araştırmayı gaye edinmiştir. Tarihsel veriler ve olaylar ışığında, II. yüzyıl Bosna Hersek müslümanları için çok zor ve işkence dolu bir dönem olarak kabul edilmektedir. Tarihte Osmanlı dönemi boyunca şeyhlerin etkilerinin ve görevlerinin aksine, bir önceki yüzyılın doksanlı yıllarına kadar Bosna iktidarı gayr-i müslimlerden oluşmuştur. Osmanlıların Bosna'dan ayrılışından sonraki dönemde de şeyhlerin etkilerini araştırmak bu tezin ana amacıdır. Araştırmanın ilk kısmında kısaca İslâm'ın Bosna Hersek'e gelişinden ve II. yüzyılda Bosna Hersek'te din-siyaset ilişkisinden bahsedilmiştir. Araştırmanın ikinci kısmında ise şeyh olduklarından emin olunan dört şeyhten bahsedilmiştir; bu şeyhler vefat sırasına göre kronolojik olarak Şeyh Hacı Hâfiz Hüsnü Efendî Nûmânâgiç, Şeyh Şâkir Efendî Sikiriç, Şeyh Hacı Feyzullah Efendî Hacıbayriç ve Şeyh Hacı Mustafâ Efendî Çoliç'tir. Son bölümde ise iki âlimin yanı sıra mutasavvıf olan fakat şeyh olduklarından tam emin olunamayan iki zat olan Hacı Mehmed Cemâluddin Efendî Çauşeviç ve Hacı Hâfiz Hâlid Efendî Hacimuliç'ten bahsedilmiştir. Hayatları boyunca farklı kurumların başında olduklarından ve farklı görevler üstlendiklerinden dolayı onların İslâm'ın muhafaza edilmesindeki faaliyet ve etkinlik alanları farklılık göstermektedir. Ayrıca, çalışmada tasavvufun ve tarikatların, Bosna Hersek müslümanlarının kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

SHEIKHS OF 20th CENTURY BOSNIA AND HERZEGOVINA: THEIR LIVES AND ACTIVITIES

IBRAHIM DOZIC

The aim of this thesis entitled “*Sheikhs of 20th Century Bosnia and Herzegovina: Their Lives and Activities*”, is to research the role of six important *sheikhs* in preserving Islam in 20th century Bosnia and Herzegovina. It is well – known that the 20th century was a difficult period in the history of Bosnian Muslims. While *sheikhs* had occupied important roles and had influence during the Ottoman era, we want to investigate to what extent *sheikhs* continued to be influential in the post – Ottoman period, a time of non – Muslim rule. In the first part of this thesis we give a short overview of the arrival of Islam to Bosnia as well as some data on the socio – political situation in Bosnia during the 20th century. The second part discusses four unanimously accepted and recognized *sheikhs*. They are, chronologically arranged according to the year of their deaths: *seikh* Husni Numanagić, prof. dr. *sheikh* Šakir Sikirić, *seikh* Fejzullah Hadžibajrić and *seikh* Mustafā Čolić. In the third section we discuss two scholars for who we cannot claim with certainty to be *sheikhs*, but who were at least salient Sufis: Mehmed Džemaluddin Čaušević and Halid Hadžimulić. As they had different occupations and responsibilities during their lives so were their areas of activities in preserving Islam diverse.

ÖNSÖZ

Fatih Sultan Mehmed (II) Han'ın Bosna'yı fethettiği tarihten itibaren tasavvuf ve tarikatlar Bosna Hersek müslümanlarının hayatlarında önemli rol oynamıştır. O günden bu yana tasavvuf ve tarikatlar halk arasında bilinen ve saygı duyulan gerçeklerdir. Yeni şehirlerin oluşumu sırasında tasavvuf, tarikatlar, şeyhler ve dervişlerin rolünün önemli olduğu kabul edilmektedir. Özellikle, İslâm'ın yayılmasındaki bu faktörlerin rolleri çok kayda değer bulunmaktadır. İlk zamanlarda yapılan tekkelerin ilk amacı yolculara han olmak olmuştur ancak sonrasında ise dervişlerin toplanma noktası haline gelmiştir. Saraybosna'da ilk inşa edilen tekke olan *Gazi İsa Bey İshakoviç Mevlevî Bentbaşa Tekkesi* de buna uygun olarak inşa edilmiştir. Böylece, yolcular tekkelerde üç gün ücretiz olarak kalabilmekte ve bu fırsatla meşayih ve dervişler, gayr-i müslim yolcular ile konuşup İslâm'ın güzelliğini ve kolaylığını anlatmakta ve de nihayetinde yolcular da üç gün içinde çoğunlukla İslâm'ı kabul edip Müslüman olabilmekteydi.

Osmanlı döneminde, özellikle ilk vakitlerde, zâhirî 'ulemâ ve şeyhler arasında tehammülsüzlük yoktu veya fark edilmeyecek kadar azdı. Lâkin vakit geçtikçe zâhirî ulemâ ve şeyhler arasında tehammülsüzlük doğmuştur. Tasavvuf ve tarikatlar Bosna Hersek'te XX. yüzyıla kadar iyi bir konuma sahip olmuştur. Müteakiben, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tasavvuf ve tarikatların küçümsenmesi ve tasavvuf ve tarikatları hor görme tavrı ortaya çıkmaya başlamıştır. Tabiki, böyle bir durum, zâhirî âlimlerin ve insanların tasavvufa ve tarikatlara karşı negatif görüşlerinden ve de kesin olarak büyük oranda komünizm ve ateizmdendir. Komünistler müslümanların ruhaniyetteki mânevî gücünü kırmak istemişlerdir. Bundan dolayı tasavvuf ve tarikatlara karşı şiddetli baskılar yapmışlardır. Onlar, Bosna Hersek müslümanlarının düştüğü sıkıntılardan ve onların dünyaya karşı pasif kalmasından tasavvufu ve tarikatları sorumlu bulmuşlardır. Elbette herkes aynı fikirde bulunmamıştır ancak büyük bir kısmın bu şekilde düşündüğü görülmüştür.

Yukarıda zikredilen sebeplerden ötürü tez konusunun önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Tez amaç olarak kendisine Bosna Hersek müslümanlarının geçirdiği belki de en zor yüzyıl olan XX. yüzyılda şeyhlerin İslâmı ne şekilde muhafaza etiklerini ve buna yönelik ne faaliyetler gerçekleştirdiğini araştırmayı ve ne basiretle İslâm ve müslümanlar için mücadele ettiklerini gün ışığına çıkarmayı edinmiştir. Tekrar vurgulamak gerekir ki, şeyhler ve dervişler Bosna Hersek İslâmı ve müslümanları için en zor vakitlerde en ön saflarda bulunmuşlardır. Bosna Hersek'teki şeyhler ve dervişler İslâm ve müslümanlar için ne yapabileceklerini defalarca amelleri göstermişlerdir. Bosna Hersek'te yaşanan son savaşta (1992-95), Bosna'nın doğu bölgesinde Şeyh Hasan Kâimî Baba adlı bir silahlı birlik bulunmaktaydı. Bu silahlı birliğin komutanı Şeyh Mehmed Hâfizoviç Efendî'ydi ve bu birlik, çoğunlukla dervişlerden ve mühiplerden oluşmaktaydı. Şeyh Mehmed Efendî savaş sırasında bir çarpışmada şehit düşmüştür. Buna benzer örneklerin sayısı kolaylıkla artırılabilir.

Zikredilen şeyhler hakkında bilinmeyen nadir bilgiler, insanlara bu şeyhleri anlatmak ve aynı şekilde var olan kayıtsızlığı sonlandırmak tezin önemini ve farklılığını oluşturmaktadır. Bazı şeyhler hakkında kitaplar yayınlanmış olmasına rağmen tezin üçüncü bölümünde zikredilen iki zat gibi zatların ve onların tasavvuf ile irtibatları hakkında insanların çoğu bilgi sahibi değildir. Burada, en fazla Reîsü'l-Ulemâ Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî ve onun tasavvuf ve tarikat ile bağlantıları kastedilmektedir. Bilimsel anlamda, Cemaleddin Çauşeviç Efendî hakkında Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde dahi bulunmayan bilgiler ve faaliyetler bu teze dâhil edilmiş ve yeni bir bakış açısı ile yeni bir anlam kazandırılmıştır. Daha önce hiçbir akademik çalışmada zikredilmeyen bazı detaylar ve bilgiler tezde zikredilmekte ve ekler bölümünde görülebilecek olan icâzetnameler çalışmanın önemini ve akademik literatüre olan katkısını göstermektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, SINIRLARI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	3
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1.1. İSLÂM'IN VE TASAVVUFUN BOSNA HERSEK'E GELİŞİ	6
1.2. XX. YÜZYILDA BOSNA HERSEK'İN DURUMU	10
İKİNCİ BÖLÜM	14
2.1. ŞEYH HACI HÂFIZ AHMED HÜSNÜ NÛMÂNÂĞIÇ EFENDİ'NİN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ	14
2.1.1. Bir Müderris Olarak Şeyh Hacı Hâfız Hüsnü Numânâğîç Efendî	17
2.1.2. Müftü Olarak Şeyh Hacı Hâfız Hüsnü Nûmânâğîç Efendî.....	20
2.1.3. Şeyh Olarak Şeyh Hacı Hâfız Hüsnü Nûmânâğîç Efendî	22
2.1.4.1. Şeyh Hacı Hâfız Muhârem Lemeş (Lemeš) Efendî'nin Hayatı	30
2.1.4.2. Âdem Karacozoviç Efendî'nin Hayatı ve Faaliyetleri.....	33
2.2. ŞEYH ŞÂKİR SİKİRİÇ EFENDİ'NİN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ	40
2.3. ŞEYH HACI FEYZULLAH HACIBAYRIÇ EFENDİ'NİN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ	47
2.3.1. Şeyh Hacı Feyzullah Hacıbayriç Efendî ve Onun Bosna Hersek'teki Tarikatların Riyâset Kapsamına Dönüş Mücadelesi ve Tarikat Derneği'nin (Tarikatski Centar) Kurulması.....	50
2.3.2. Bir Mesnevhân Olarak Şeyh Feyzullah Efendî	63
2.3.3. Bosna Hersek'te Mevlevî Tarikatı ve Mesnevhânlığın Geleneği	64
2.3.4. Hacı Muyaga Merhemîç Efendî'nin Hayatı ve Faaliyetleri	67
2.3.5. Şeyh Feyzullah Efendî ve Şeb-i Arûs Akademisi.....	71

2.4. ŞEYH HACI MUSTAFA ÇOLİÇ EFENDİ’NİN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ	77
2.4.1. Bir İmâm ve Şeyh Olarak Şeyh Hacı Mustafa Çoliç Efendî.....	81
2.4.2. Şeyh Hacı Mustafa Çoliç Efendî’nin eserleri	89
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	98
3. İKİ ZÂTIN ŞEYHLER OLUP OLMADIKLARI KESİN OLMAYAN BİLGİLER HAKKINDADIR	98
3.1. REİSÜ’L-ULEMA MEHMED CEMÂLEDDİN ÇAUŞEViÇ EFENDİ’NİN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ	99
3.1.1. Bir Reformcu Olarak Mehmed Cemâleddin Efendî.....	103
3.1.2. Sûfi Olarak Reisü’l-Ulemâ Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî.....	111
3.2. HACI HÂFİZ HÂLİD HACİMULİÇ EFENDİ’NİN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ	119
3.2.1. İslâm’ı Korumada Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî’nin Katkısı	122
3.2.2. Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî ve Tasavvufî Çalışmaları.....	130
3.2.3. Bir Sûfi Olarak Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî.....	133
SONUÇ	138
KAYNAKÇA	140
EKLER	148

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
a.y.	Yazara ait son zikredilen yer
b.a.	Eserin bütününe atf
bkz.	Bakınız
bkz.: aş.	Eserin kendi içinde aşağıya atf
bkz.:yuk.	Eserin kendi içinde yukarıya atf
c.	Cilt
çev.	Çeviren
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
k.g.	Karşı görüş
karş.	Karşılaştırmız
s.	Sayfa/sayfalar
t.y.	Basım tarihi yok
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

Tüm İslâmî ilimlerin olduğu gibi Tasavvuf ilminin de kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Nebeviyye'dir. Müslümanların çoğu dünya zinetlerinin peşinden koşarken bir kısmı ise yüzlerini Yüce Allah'a çevirip dünya güzelliklerini ve nimetlerini terk edip kendilerini güzel ahlâkla yetiştirip Rahmân'ın rızasına ulaşmaya çalışmıştır. Bu insan topluluğuna sufiler denmektedir. Sufî kelimesinin etimolojisi hakkında birkaç görüş mevcuttur, lâkin konumuz bu olmadığından dolayı bunları burada nakletmeyeceğiz.¹ İlm-i tefsir, ilm-i hadis, ilm-i fıkıh ve İslâm alanında var olan diğer ilimler gibi tasavvufla sufi terimleri de Kur'ân'da bulunmamaktadır. Bu sebeble tasavvufa karşı çıkan kişiler tasavvufun bid'at olduğunu; yani İslâm'da yeri olmayan ve İslâm'a diğer dinlerden geçmiş bir uygulama olduğunu iddia etmektedirler.

Kısaca, Tasavvufun esaslı tarifleri şunlardır:

- *“Tasavvuf zühddür,*
- *Tasavvuf güzel ahlâktır,*
- *Tasavvuf tasfiye; yani kalp temizliğidir,*
- *Tasavvuf tezkiye; yani nefis ile mücâdeledir,*
- *Tasavvuf istikamet; yani kitap ve sünnete sarılmaktır,*
- *Tasavvuf Allah'a tam teslimiyet ve rabbânîliktir,*
- *Tasavvuf Hakk'a vuslattır (ihsân),*
- *Tasavvuf İslâm'ın ruh hayatıdır,*
- *Tasavvuf bir bâtın ilmidir,*
- *Tasavvuf havassa âit ledün ilmidir.”²*

Zikredilen tasavvuf tariflerinden tasavvufun ana maksadının Ahlâk-ı Muhammedîyye'yi, yani insanın ahlâki güzelliğini en yüksek mertebeye ulaştırmak olduğu anlaşılmaktadır. Tasavvuf; nâfile ibadetleri, zikrullah ve tasfiye ile Yüce Allah'ı tanımayı sağlamakta ve O'nun rızasına ulaştırmaktır. Böyle bir ilim Hz. Peygamber'imiz zamanından günümüze kadar süren İslâm dininin güzelliği ve zenginliğidir. Tasavvuf ve

¹ Bu konu hakkında detaylı bilgiler için bkz. Kâmil Yılmaz, **Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 23-27; DİA Tasavvuf maddesi, yaz. Reşat Öngören, İstanbul, 2011, C.40, s. 119-126.

² Kâmil Yılmaz, **a.g.e.**, s. 28-29.

tarikatlar, yüz yıllar boyunca müslümanların dünya ve ahiret arasındaki dengelerini kurmaya çalışmışlardır.

Bosna Hersek'te Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin getirdiği İslâm anlayışı yüzyıllar boyunca ülkede İslâm dininin resmî anlayışı olmuştur. Yani, İslâm Bosna Hersek'te tasavvuf ilmine göre anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, söz konusu durum Avusturya Macaristan hâkimiyeti gelinceye kadar devam etmiştir. Avusturya Macaristan hâkimiyeti gelince, zâhirî âlimler öne çıkıp, İslâm'ı yeni ve modern bir bakışta yorumlamaya başlamışlardır. Yapılan bu yorumlarda tasavvuf ve tarikatlar için yer bulunmamaktaydı. Bu yüzden tasavvuf ehli ve şeyhler geri çekilmeye başlamış ve tekkelerin kapıları arkasına kapanmışlardır. Böyle bir durum yüz yıldan fazla devam edince, insanlar haliyle tasavvufun ve tarikatların gerçek önemini unutmaya başlamışlardır. Bu nedenle, bugün Bosna Hersek'te büyüklerimizin öğrendikleri İslâm anlayışı yanlış görülmektedir.

İyi hatırlıyorum ki, dedeme gittiğim zamanlarda, takkesiz namâz kılınmaz, takkesiz Kur'ân okunmaz, vb. şeyler imkânsız idi. Şu an, Bosna Hersek'te zâhirî âlimler bu tür şeyleri yapmak için izin veriyorlar. Eskiden böyle davranışlar kötü ve ahlâksız olarak görülürmüş. Sadece zikrettiğimiz örnekten görebilirsiniz ki, ne kadar ve nasıl tasavvuf ve tarikatlar meşhur idi.

Bosna Hersek müslümanları çok dindar insanlar olarak kabul edilmektedir; unutulmamalıdır ki Abdullah Bosnevî gibi İbnü'l-Arabî'nin meşhur "Fusûsü'l-Hikem" kitabının şarihi olan bir zat ve pek çok diğer zatlar Bosna'dan çıkmışlardır. Bu zâtlar, tek başlarına, Bosna Hersek tasavvufu ve tarikatlarının seviyesi hakkında bir önizlem sunmaktadırlar.

İş bu çalışmanın temel amacı; şeyhlerin II. yüzyılda İslâmı muhafaza etmek amacıyla yaptıkları faaliyetleri göstermek, onları düştüğü nisyandan çıkarmak, insanlara bu kişilerin yaptıkları faaliyetleri, bahsedilen zatların hayatlarını ve İslâm uğruna bütün yaptıklarını bilen ancak unutanlara hatırlatmak; bilmeyenlere ise bunları tebliğ etmektir.

Tez, şeyhlerin mücadelelerini anlatarak, insanlara en zor vakitlerde İslâm'ı ve müslümanları muhafaza etmek için nasıl çalıştıklarını göstermeyi niyet edinmektedir. Ayrıca, çalışmada tasavvufun ve tarikatların, Bosna Hersek müslümanlarının kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, SINIRLARI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Çalışmamız ile dîn hayatları tasavvuf ve tarikat olan tasavvuf ve tarikat mensupları için XX. yüzyılda Bosna Hersek şeyhlerinin hayatları ve faaliyetlerinin önemini göstermeye çalıştık.

Birinci bölümde İslâm ve tasavvufun Bosna Hersek'e gelişi hakkında kısaca bazı bilgiler verip bu konuda varolan iki asıl görüşü açıkladık, bölümün devamında tekrar Bosna Hersek'te XX. yüzyılda olan dinî-siyasi ilişkiler hakkında bazı bilgiler verdik. Bu iki konu üzerinde Prof. Dr. Samir Begleroviç'in tavsiyesiyle fazla üstünde durmadık ve çalışmamızda buna fazla yer ayırmadık zira bu konular üzerinde yazılan kitaplar ve araştırmalar hem Türkçe hem Boşnakça olarak çokça bulunmaktadır. Asıl konu olan şeyhlerin hayatları ve faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi vermeye çalıştık.

İkinci bölümde, vefat yılları sırasına göre dört şeyhin hayatı üzerine araştırma yaptık. İlk olarak, Şeyh Hacı Hâfız Hüsnü Nûmânâgiç Efendî'nin (ö 1931) hayatı, faaliyetleri ve hikmetli sözleri hakkında, hemen ardından onun iki en önemli öğrencisinin, Şeyh Hacı Hâfız Muharrem Lemeş Efendî ve Derviş Âdem Bey Karacoviç Efendî'nin bazı detaylarıyla ve onlar tarafından yürütülen faaliyetleriyle sürdürülen hayatlarını da kaleme aldık.

Ele aldığımız ikinci şeyh, Prof. Dr. Şeyh Şâkir Sikiriç Efendî'dir(ö. 1966). Hayatı ve faaliyetlerinden bahsettik. Çalışmamızda onun Arap, Fars ve Türk dillerinde yazılan

eğitim kitapları, çeviri kitapları ve yazdığı bazı makalelerini zikrettik. Onun şeyhlik görevini zikretmeyen araştırmacılar ve akademisyenler olduğu için biz çalışmamızda Şeyh Şâkir Sikiriç Efendî'yi dâhil ettik.

Üçüncü bölümde ele aldığımız şeyh ise, Şeyh Hacı Feyzullah Hacıbayriç Efendî'dir (ö. 1990). Bu bölümde onun hayatından, Tarikat Derneği'ni kurmasından, tekkelerin İslâm Meclisi Derneği'nin kapsamına yeniden dâhil etmesi üzerine yapılan mücadeleden ve onun mesnevihânlık görevinden bahsettik. Onun hakkında yazarken onun öğretmeni olan Hacı Muyaga Merhemiç Beyefendî ve onun mesnevihânlık görevinden de söz ettik. Bu kısımda Bosna Hersek Mesnevihân geleneği hakkında kısa bir tanıtım yaptık.

Ele aldığımız dördüncü şeyh ise, Şeyh Hacı Mustafâ Çoliç Efendî'dir (ö. 2004). Onun hayatı, faaliyetleri, eserleri şerhleri ve tercümeleri hakkında söz ettik. Bu kısımda onun bazı tasavvufî ve kelmâ görüşlerine de değindik.

Üçüncü ve aynı zamanda son bölümde, şeyh olup olmadıkları hakkında kesin bilgiler olmayan, kişiler olup şeyhlikleri konusunda tam emin olamadığımız fakat iki çok önemli zat hakkındadır. Bu bölümde, kısa bir açıklama olarak onların şeyh olmadıklarını savunan kişilerin delillerini ele aldık. Sonra da, birinci şahsı, Reîsü'l-Ulemâ Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî'yi (ö. 1938), onun hayatı, faaliyetlerini, Mesnevihânlık görevini ele aldık. Son olarak da şeyh olduğunu iddia edenlerin delillerini izah ettik.

Bu bölümde ele aldığımız ikinci kişi ise, Hacı Hâfiz Hâlid Hacımulıç Efendî'dir (ö. 2011). Onun hayatı, faaliyetleri, Hünkâr Camisi'nde yaptığı baş imam görevi, Mesnevihânlık görevi ve onun katkısıyla inşa edilmiş Bakr-Baba Camisi konusunu yazdık. Onun hakkında yazarken tasavvufçuluğunu ve tasavvuf ile bağlantıları hakkındaki detaylara yer verdik.

Ekler bölümünde Şeyh Feyzullah Hacıbayriç Efendî'nin iki şeyhlik icâzetini ekledik. Birincisi 1965 yılında İstanbul'da Şeyh Mühyiddin Ensârî'den Kâdirilik ve Riffâilik tarikatlarından aldığı icâzetlerdir. İkincisi ise 1969 yılında Bağdat'ta Şeyh Seyyid Yusuf Geylanî'den aldığı Kâdirilik icâzetidir. Birinci icâzeti Saraybosna Gazi

Hüsrev Bey Kütüphanesi'nin arşivinde A-3472-TO_09635 rakamı altında bulduk. Bu icâzet yeni ortaya çıkan bir icâzettir. Bahsedilen Şeyh Feyzullah Efendî'nin icazeti Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nin arşivinde çalışan kişi tarafından birkaç ay önce bulundu. İkinci icâzeti ise Hacı Sinan Tekkesi'nde bulduk. İkinci icâzeti Tekke'nin duvarında levha şeklinde durduğu için onu tarayamadık fakat fotoğrafını çektik.

Bu icâzetler şimdiye kadar hiç kimsenin yayınlamadığı için bilimsel aşamada bu ekler ile çalışmamızın önemi artmaktadır.

1.2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızda konumuzla ilgili kitapları kullandık. Ana kaynaklarımız olarak: Samir Beglerović'in '*Tesavvuf Bosne u Vidicima Fejzullaha Hadžibajrića, Vjerski i Kulturni Razvoj Bosanskih Muslimana u Prvoj Polovini XX Stoljeća*' adlı kitabını; yine Samir Beglerović'in '*Fejzullah Efendija Hadžibajrić – Njegov Život i Borba za Povratak Tekija u Okrilje Islamske Zajednice*' başlığı altında yapılan yüksek lisans tezini, Amela Numanagić'in '*Hadži Hafiz Husni Efendija Numanagić, Šejh i Muftija na Razmeđu Vremena*', başlığı altında yapılan lisans tezini, Mensur Valjevac'ın '*Šejh Mustafa Efendija Čolić Život i Djelo*' başlığı altında yapılan yüksek lisans tezini, Hâfız Mahmud Traljić Efendî'nin '*Istaknuti Bošnjaci*' adlı kitabını; Mujo Demirović ile Enes Karić tarafından hazırlanan '*Reis Džemaludin Čaušević – Prosvjetitelj i Reformator*' adlı iki ciltlik kitabını ve Metin İzeti'nin '*Balkanlar'da Tasavvuf*' başlığı altından yapılan doktora tezini kullandık. Yardımcı kaynaklar olarak: DİA Ansiklopesi'ndeki bazı maddeleri, Bosna Hersek dergilerinde konumuzla alakalı olan makaleleri ve yapılan röportajları kullandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. İSLÂM'IN VE TASAVVUFUN BOSNA HERSEK'E GELİŞİ

İslâm'ın ve tasavvufun Bosna Hersek'e gelişi hakkında genel ve asıl olan görüş, Fâtih Sultan Mehmed II. Han ile geldiğidir. Asıl olan görüş budur lâkin biz bu konu ile ilgili küçük bir araştırma yapıp diğer bilgileri de öğrendik. Onları da burda nakletmeye çalışacağız. Nihayet, araştırmamızda çıkan sonuç asıl olan görüşten uzak değil lâkin tezimiz için bunun mühim olduğunu düşünüyoruz.

XX. yüzyılda önce, bu konu ile ilgili Bosna Hersek'teki müslümanlar araştırmalar yapmamışlardı. Kendileri için önemli olmadığını düşünmüşlerdir. İslâm'ın Bosna Hersek'e gelişi konusunda en önemli unsur Bosna Hersek müslümanlarının nesil meselesidir. Osmanlı zamanında Bosna Hersek müslümanları için en önemli şeyi iyi bir müslüman olmaktır. Aynı zamanda, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren günümüze kadar özellikle bu konuda en fazla ve en büyük araştırmalar Sırlar tarafından yapılmıştır. Lakin onların araştırmalarının hedefi, sonuçlarında Bosna Hersek müslümanlarının Türkler gelmeden önce ortodoks olmalarını, Türkler geldikten sonra da babalarının dinlerini terk edip İslâmı kabul etmelerini ve babalarının dinlerine ihanet etmelerini kanıtlamaktır. Bosna Hersek müslümanları, son iki yüzyılda, sırf müslüman oldukları için on defa canları ile 'bedelini' ödemişlerdi. 10 defa Bosna Hersek müslümanları sırf müslüman oldukları için katliam ile karşılaşmışlardır. Hepsi Sırlar tarafında yapılmıştır.

Bir taraftan Sırlar bir taraftan Hırvatlar tarih araştırmalarını yaparken müslümanlar yapmamışlardı ve uyku halinde gibilermiş. Bosna Hersek ve Bosna Hersek müslümanlarının tarihi hakkında XX. yüzyılın başında bazı makaleler ve ufak kitaplar yazılmaya başlamıştır. O ufak kitaplardan biri, Safvet-beg Başıgaç Beyefendi'nin *Kratka Uputa u Prošlost Bosne i Hercegovine* adlı kitabıdır. Sonra, gittikçe daha geniş ve ciddi kitaplar da basılmıştır.

Daha önce dediğimiz gibi, genel görüşe göre İslâm'ı Fâtih Sultan Mehmed II. Han Hazretleri Bosna'ya götürmüştür. Lâkin akademisyen Hazim Şabanoviç³ Efendî farklı bir görüşü sunmuştur. İstanbul'daki arşivlerde bulunduğu resmi bilgilere göre, "1448 yılında ilkbahar'da Osmanlı'lar tekrar Bosna'ya gelmişlerdi..."⁴ yani Bosna'da daha önce de Osmanlılar gelmişlerdir. Diğer bir eserde, *İslamizacija Bosne i Hercegovine i Porijeklo Bosanskohercegovačkih Muslimana*, meşhur Mehmed Efendî Hanciç; Osmanlıların Bosna'ya ilk defa 1387 yılında girdikleri bilgisinden bahsetmiştir.⁵ Bu yıldan itibaren, Bosna'nın Fâtih Hazretleri tarafından resmi fethine kadar (1463) Osmanlılar kısa veya uzun vakit Bosna'nın topraklarında bulunuyorlardı. 1418 yılında Gazi İsâ Bey İshakoviç Vişegrad ve Sokol şehirlerini fethedip orada kalmıştır. 1428 yılında Hodidjed şehrini fethedip kısa bir zaman onların ellerinde bulunmuş lâkin Osmanlılar 1435 yılında tekrar Hodidjed şehrini fethedip onu elinden asla bırakmamışlardır. Hodidjed aslında Saraybosna'dır. Osmanlı'ların ilk resmi defterlerinde 1455 yılında Hodidjed şehri için Saray-ovası adı kullanılmıştır⁶. Bu ad günümüze kadar kalmıştır. Fâtih Sultan Mehmed II. Han Bosna'ya gelince Saraybosna'da tekke, cami ve diğer binaları inşâ ettirmiştir.⁷ Hazim Şabanoviç Efendî, 1459 yılında Saraybosna'da Nakşilere ait Gaziler Tekkesi'nin⁸ olduğunu söylemiştir.⁹ Tekke'yi muhtemelen Aynî Dede ve Şemsî Dede inşâ etmişlerdir. Onların kabirleri Ali Paşa Camisi'nin avlusunun bir köşesinde bulunmaktadır.

Bazı bilgilere göre İslâm ve tasavvuf, Bosna ile Sultan Fatih Han'dan birkaç yüzyıl önce karşılaşmıştır. Hersek'te önceden yapılmış bazı arkeolojik araştırmalar esnasında müslüman tüccarların demir paraları bulunmuştur. Bu demir parayı bir çiftçi 1938 yılda

³ Hazim Şabanoviç Efendî'yi hakkında detaylı bilgiler için, bkz. Muhamed Aruçi "Hazim Şabanoviç", **DİA**, C.38, 2010, s. 215-216.

⁴ Hazim Şabanoviç, "Početak stalne turske vlasti u Bosni, osnivanje "Bosanskog krajišta," **Znakovi Vremena**, Sarajevo, No:57/58, Son Bahar-Kış 2012, s. 43.

⁵ Mehmed Handžić, "İslamizacija Bosne i Hercegovine i Porijeklo bosanskohercegovačkih Muslimana," **Izabrana djela**, Ed. Esad Duraković, 2. bs., Sarajevo, Ogledalo, 1999, s. 26.

⁶ Şabanoviç, **a.g.e.**, s.43-44-

⁷ Bkz. Gazi İsa Bey İshakoviç'in 1462 yılından vakıfnâmesi, onun vakıfnâmesi Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

⁸ Bu tekke, yıkılmış veya gayri müslim hükümetleri tarafından alınmış tekkelerden birisidir. Sonunun ne olduğu belli değildir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bulunmaktaydı sonra da yıkılmıştır, şuan yerinde Hiygen Enstitüsü bulunmaktadır.

⁹ Metin İzeti, **Balkanlar'da Tasavvuf**, İnsan yayımları, 2. bs., İstanbul, 2014, s. 165.

bulmuştu. Bu demir parada bir tarafta şehadet, diğer tarafında Tövbe süresinin 33. ayeti yazılmış. Halife Mervan II. El – Himâr (744-750) zamanındandır. ¹⁰ Tüccar olan dervişlerin ticaret yapmak için Hersek'e geldikleri de bilinmektedir. Ancak, halk arasında rivâyet edilen hikâyelere göre, Blagay Tekkesi XIII. yüzyılın sonunda yapılmıştır. Aynı hikâyelere göre, Sarı Saltuk dede orada kalmıştır. Onun makâmı da orada bulunmaktadır.¹¹

Yani, Hersek'i, Hersek vatandaşları İslâm ve tasavvuf ile Arap derviş tüccarlar tanıştırmıştır. Muhtemelen Hersek vatandaşlarının bazıları müslüman ve derviş olmuştur lâkin tekrar Sultan Fatih Han'a dönüyörüz. Bosna Hersek İslâmı ve tasavvufu ile ilgili her şey Bosna'nın fethedilmesine bağlıdır. Eski şeyhlerin dediklerine göre, Sultan Fatih Han'ın ordusunda birçok derviş ve meşayih vardı. Bundan dolayı şimdi Bosna Hersek'in her yerinde Sultan Fatih Han'ın askerlerinin kabirleri bulunmaktadır. Halk içerisinde onlar ile ilgili çok ilginç hikâyeler vardır. Burda sadece onlardan bazılarının isimleri zikredeceğiz. Foynitsa (Fojnica) şehrine bağlı Oglavak köyünde Şeyh Horosânî'nin türbesi, Srebrenitsa'nın (Srebrenica) Eski Şehri'nde olan Bin Bir Kulağa Şeyhin mezarı, Saraybosna'da Aynî Dede ve Şemsî Dedenin mezarı ve Ayvaz Dedenin Akhisar'da (Prusac'da) bulunan mezarı.

Bazı araştırmalara göre Bosna Hersek'te müslümanlar XI. yüzyılda da vardı. Onların adı Hâlisiye idi. Dediklerine göre İslâm dinine hâlis oldukları için Hâlisiye adı verilmiştir. Tuzla şehrinin bölgesinde yaşamışlardır. Bugün de Tuzla şehrine yakın Kalesiya adlı bir şehir var. Onlar daha sonra, zaman geçtikçe içki içmeye, domuz etini yemeye, beş vakit namâzı bırakmaya, cuma namâzını bile kılmamaya başlamışlardır, lâkin daha önce orada olduklarından bir iz bulunmaktadır.

Tasavvuf ve tarikatlar, diğer Osmanlı bölgeleri ve şehirlerindeki gibi Bosna Hersek'te İslâm'ın yayılması için önemli bir rol oynamıştır. Mesela Saraybosna'da Gazi İsa Bey İshakoviç Hünkâr Câmisi'ni inşâ etmeden önce bir tekkeyi inşâ etmiştir. Diğer

¹⁰ Nijaz Šukrić, **İslam i Muslimani u Bosni**, Sarajevo, 1977., s.21.

¹¹ Šukrić, **ag.e.**, s.26.

Bosna Hersek'in şehirlerinde benzer durumlara rastlanabilir; mesela Visoko şehirde Ayas Bey Tekkesi. Tekke'nin etrafında yeni bir çarşı kurulmuştur.¹²

Osmanlı zamanında, diğer Osmanlı bölgelerindeki gibi Bosna Hersek'te tasavvuf ve tarikatlar önemli bir yere sahiplerdir. Bosna Hersek'te İslâm kuralları ve inançları tasavvuf ve tarikatlar ile anlaşılmaktaydı; yani uygundu. Resmi âlimler ve meşayih birbirleriyle o kadar iyi anlaşmışlar ki birbirlerini gafletten ve diğer kötülüklerden hep korumaya çalışmışlardır. Mesela; Bosna Hersek'teki kâdılar genellikle ehli tarıkata ait idiler. Böylece tarikat sertliğini hafifletip daha adaletli olmalarını sağlamıştır. Tabii ki Osmanlılar Bosna'dan çekilince tasavvuf ve tarikatların hayatı değişmiştir. O dönemde şeyhler müritleri ile beraber daha çok kapalı kapıların arkasında olup müritlerini terbiye edip onlara İslâm'ı öğretmeye çalışmışlardır.

Yukarıda naklettiğimiz bilgilere göre Osmanlıların, Fatih Han Hazretleri'nin Bosna'yı fethetmeden önce Bosna'nın bazı bölgelerine girip İslâm bayrağını götürdükleri anlaşılabilir. Lâkin Bosna Hersek'te asıl olan görüş; Fatih Han Hazretleri'nin Bosna'yı fethedince İslâm bayrağını götürdüğü görüşüdür. O görüş de mantıklı çünkü o geldiği zaman, Bosna'nın bölgelerinin çoğunu fethedip Bosna'nın Kralını öldürmüştür. Bazı tarihçilere göre, o gün Yaytse (Jajce) şehirde 36.000 kişi kendi iradesi ile müslüman olmuştur.¹³ Sonuç olarak; İslâm ve tasavvuf Sultan Fatih Han Bosna'yı fethettiği zaman Bosna Hersek'e resmi olarak girip devletin resmi dini olmuştur.

¹² Džemal Ćehajić, **Derviški redovi u Jugoslavenskim zemljama**, Sarajevo, 1986, s. 21.

¹³ Handžić, **a.g.e.**, s. 28.

1.2. XX. YÜZYILDA BOSNA HERSEK'İN DURUMU

XX. yüzyıl Bosna Hersek müslümanları için çok zor bir yüzyıldı. Neden? İlk olarak, kendi iradeleri olmadan Darü'l-İslâm'dan Darü'l-Küfre geçmişlerdir. Bilindiği gibi, 1878 yılında Avusturya-Macaristan, Osmanlılardan Bosna Hersek'i almıştır. Bu XX. yüzyılın ilk çeyreğinde en büyük sıkıntısıydı. Bir müslüman Darü'l-Küfurde nasıl yaşayabilir? Bu sebepten on binlerce kişi Bosna'dan Türkiye'ye, Osmanlı Hükümdarlığı'na diğer ülkeler ve Arap ülkelerine hicret etmişlerdir. Böylece Bosna Hersek müslümanlarının nüfusu iyice azaltmıştır. Öte yandan, Avusturya-Macaristan Hükümdarlığı, Osmanlı devleti ile Bosna Hersek müslümanlarının bağlantılarını kesmeye çalışmıştır. Bu sebepten dolayı 1882 yılında Bosna Hersek'te Reisü'l-Ulemâ pozisyonu ve İslâm Meclis Derneği kurulmuştur. Lâkin Reisü'l-Ulemâ görevini herkes yapamazdı. Sadece Avusturya-Macaristan Hükümdarlığına uygun olan kişiler bu göreve atanabilirdi. Bu gayri resmî kuralda Reisü'l-Ulemâ Çauşeviç Efendî bir istisnâdır.

Diğer en önemli sıkıntı ise eğitimidir. Hükümdarlık değişince, müslümanlar latin harflerini bilmediğinden eğitimsiz kaldılar ve Avusturya-Macaristan tarafından açılan okullara gitmek istememişlerdir. Eğer o okullara giderlerse zamanla kâfir olacağını düşünmüşlerdir. Bu yüzden, bazı istisnâlar dışında, bütün önemli görevleri gayr-i müslimler yapmışlardır. Böyle bir halde Boşnak müslümanlar Birinci Dünya Savaşı'nı beklemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Boşnaklara, yani müslümanlara, hiçkimse hiçbir şey sormayıp, NDH (Özgür Hırvatistan Devleti) kapsamına girilmiştir. Daha sonra SHS Krallığı (Sırlar, Hrvatlar ve Slovenler'in Krallığı) ve en son olarak Yugoslaviya Krallığı'nın kapsamına girilmiştir.

Böyle bir devlette Boşnaklar'ın, yani müslümanların hali çok kötüydü. Birinci Dünya Savaşı 1918 yılında bittiği halde Yugoslavya Krallığı'nda müslümanların katledilmesi 1925 yılına kadar sürmüştür. Reisü'l-Ulemâ Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî bir Fransız gazetesine bir röportaj verip müslümanlara yapılan katliam hakkında konuşup Avrupa'nın büyük devletlerinden yardım istemiştir. Reisü'l-Ulemâ Çauşeviç'in

bu röportajı verdiği için ne kadar büyük bir sıkıntı çektiğini biz bilemeyiz. Yugoslavya Kralının onu Reisü'l-Ulemâ görevinden çıkarmak istediği bilinmektedir lâkin Boşnakların isyan edeceğinden korktuğu için istediği şeyi yapmamıştır.

Bu dönemde müslümanların siyaset lideri yoktu. Reisü'l-Ulemâ Çauşeviç Efendî hem dinî hem de siyaset lideri idi. Daha sonra, 1930 yıllarında müslüman siyasetçileri ortaya çıkmışlardır. Bu dönemin müslümanlar için ne kadar zor olduğunu nakledeceğimiz iki detaydan görebilirsiniz. İlk detay ise; 1930 yıllarında Yugoslavya Kralı müslümanların Dinî-Eğitim Özgürlüğü Kanunu'nu kesmiştir. Müslümanlar ve onların dinî hayatı ile ilgili dolaylı olarak kendisi karar verecekti. Nasıl? Reisü'l-Ulemâ seçimleri usulunu değiştirip istediği Reisü'l-Ulemâyı seçecekti. Yani ona itaat eden birini seçecekti. Bunu anlayıp Reisü'l-Ulemâ Çauşeviç Efendî müslümanlara zarar verebilecek hiçbir şey yapmak istemediği için görevinden çekilmiştir. Ondan sonraki Reisü'l-Ulemâ Kral tarafından seçilmiş ve Kral Reisü'l-Ulemânın her hareketini takip edebilmesi için tahtı Saraybosna'dan Belgrad'a taşınmıştır.

İkinci detay ise, Yugoslavya Krallığı zamanında İslâm Meclisi'nden birçok arazi, yani vakıf alınmıştır. Bu şekilde müslümanlar daha da zayıflamıştır. Müslüman çocukları okullarda gayr - ı müslümlerin törenlerine katılmak mecburiyetindeydiler. Daha sonra da, müslüman siyasetçilere gelince aralarında güç için mücadele etmişlerdir. Bir tarafta Hırvatlardan bir tarafta Sırlardan destek görmüşlerdir. Böyle bir durumda İkinci Dünya Savaşı da başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nda müslümanlar kimin tarafında savaşacaklarını bilmiyorlardı. Bir tarafta Hırvatlar, bir tarafta Sırlar, bir tarafta da Almanlar vardı. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra, müslümanlar için belki de en zor dönem başlamıştır. Komünizm ve onunla birlikte ateizm gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonraki ilk yıllar çok zor geçmiştir. Yüksek pozisyonlarda olan müslümanlar ve özellikle âlimler hapsedilip bazıları da öldürülmüşlerdir. Birçok âlim hapishanelere atılmıştır.

Komünizm zamanında müslümanlar için çok ağır bazı kanunlar ortaya çıkmıştır. Bu kanunlar İkinci Dünya Savaşı'nda sonra başlayıp 1960 yıllarına kadar getirilmiştir. Onlardan bazıları: müslüman kadınlarının yüzlerinden ferace çıkarılması (feracenin yasaklanması), mekteplerin ve tekkelerin kapatılması vb. Bu üç kanun, müslümanların belki en şiddetli yedikleri tokattır. O dönemde din ile ilgili her şey yasaklanmıştır. İşte bu en zor zamanlarda meşayih ve dervişler çok önemli bir rol oynamışlardır. Evlerde Mevlîd ve Tevhîd törenleri düzenleyerek, diğer evlere de giderek, zikrullah çekerek, eski ilahilerin Boşnakça'sını okuyarak, vaaz vererek mümkün olduğunca insanların inançlarını korumuşlardır.

Komünistlerin zamanında vakıf araziler ve vakıflar tekrar alınmıştır. Yüzlerce cami kapatılıp yıkılıp yok edilmiştir. Mesela, 1952 yılında yolun orada geçeceği bahanesiyle Saraybosna'nın resmi olarak en eski Bentbaşa Mevlvî Tekkesi kapatılıp 1958 yılında yıkılmıştır. 1958 yılından bugüne kadar o yol yapılmamıştır. İkinci örnek ise; Gazi Hüsrev Bey Halvetî Tekkesi alınıp tekkeden bir restoran yapılmıştır. Bu tekke hala Saraybosna'da Aeroplan adlı bir restoran olarak bulunmaktadır. Oranın daha önce tekke olduğunu gösteren şey hala binanın duvarında bulunan mihrâptır. Böyle birçok benzer örnekler gerçekten çoktur. Komünizm zamanında 1945 yılından 1991 yılına kadar din ile alakalı her şey yoketmeye çalışılmıştır.

Tasavvuf da, resmi İslâm Meclisi Derneği gibi çok zor bir asır geçirmiştir. Müslümanların başına her gelen müsibet tasavvuf ve tarikatının başına da gelmiştir. Lâkin tarikatlar resmi İslâm Meclisi Derneği'nden daha da kötü geçmiştir. Lâkin bu özel bir konu olup daha fazla vakit ister. Çalışmamızda Şeyh Feyzullah Hacıbayriç Efendî hakkında yazarken bu konudan kısaca bahsettik.

Bu kısımda son olarak, XX. yüzyılda Bosna Hersek müslümanlarının en büyük sorunlarından birisi (veya en büyük sorunu da diyebiliriz) kimliklerini kaybetmeleridir. Yüz yıl Boşnaklar kim olduklarını bilmeyip millet olarak Boşnak değil de *müslüman* olarak tanıtılmışlardır. Aliya İzetbegoviç Beyefendi'nin siyaset sahnesine girişi ile

Boşnaklar kim olduklarını anlamaya başlamışlardır lâkin bugüne kadar Boşnakların bir kısmı maalesef kim olduğunu bilmiyordur.

Şimdi yavaşça tezimizin ana kısmına geçiyoruz.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. ŞEYH HACI HÂFİZ AHMED HÜSNÜ NÛMÂNÂĞİÇ EFENDÎ'NİN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ

Ahmed Hüsni Nûmânâğîç (Numanagić) 1853 yılında Foynitsa (Fojnica) şehrinde doğmuştur. Babasının adı İbrahim, annesinin adı ise Dervişa Hanım'dır. Annesi, onu doğururken vefat etmiştir. Babası İbrahim, daha sonra Şeyh Abdurrahman Sırrî¹⁴ Baba'nın kızı Âişe Hanım ile evlenmiştir. Bu evliliğinden bir oğlu ve bir kız çocuğu olmuştur. Böylece iki oğlu ve bir kız olmak üzere üç çocuk sahibi olmuştur. Erkek çocukları, daha çocuk yaşlarında iken vefat etmişlerdi, kız Habiba ise Şeyh Hasan Baba Hacımevliç (Hadžimejlić) ile evlenmiştir¹⁵ ve yıllar sonra, Şeyh Hasan Baba Hacımevliç¹⁶, Hüsni Nûmânâğîç Efendî'nin şeyhi olmuştur.

Onun kıymetli ninesi Hüsni Efendî'yi yanına alıp Saraybosna'ya götürmüştür. Ninesi çok zengin bir kadıymış ve Hüsni Efendî'yi en iyi ve en güzel mekteplerde okutmuştur. Saraybosna'da İsmail Misirliç Efendî İmâm Hatip Medresesini bitirmiştir. Meşhur Şeyh Ârif Sıdkî Kurd¹⁷ İskender Paşa Tekkesi'nin Şeyhi, Hüsni Efendî'nin

¹⁴ Şeyh Abdurrahman Baltaoğlu Sırrî Baba, Foynitsa'da 1785 yılında doğmuştur. Babası Mehmed ve dedesi Fadlullah Foynitsa'da kadılık yapmışlardır. Şeyh Sırrî Baba zahiri ilimleri Foynitsa Medresesi'nde tamamladıktan sonra mânevî ilimleri öğrenmek için Şeyh Hüseyin Zukiç Baba'nın yanına gitmiş ve Nakşî tarikatına girmiştir. Zamanla Şeyh Sırrî Baba Bosna Hersek'in her tarafında meşhur bir sufi olmuş. Onun sistematik, mütevazi, cömert ve fukara ile yolculara karşı aşırı misafirperverliği olan bir sufi olması halk tarafından sevilmesine sebep olmuştur. Şeyh Sırrî Baba'nın etkisi o kadar büyümüşü ki Bosna'ya gelen her yeni vali onun yanına gidip elini öpmeyi bir vazife olarak gördü. Şeyh Sırrî Baba 1846-47 yılında Oglavak'ta Yüce Hakk'a kavuşmuştur. Bosna Hersek'teki tarikat hayatını için en önemli ve en büyük şeyhlerden birisidir. Bkz. Halid Buljina, **Tekije u Fojničkom Kraju**, Svjetlost Fojnica, Odbor Islamske zajednice Fojnica, Fojnica, 1991, s.44-46.

¹⁵ Amela Numanagić, **Hadži Hafiz Husni Efendija Numanagić, Šejh i Muftija na Razmeđu Vremena**, Sarajevo, Dobra Knjiga, 2013, s.11.

¹⁶ Şeyh Hasan Hilmi Baba Hacımevliç 1850 yılın ortalamasına doğmuştur. Şeyh Muhammed Meyli – Baba'nın en büyük oğludur. Şeyh Hasan Baba çocukken onun babası vefa etmiş ve onun üzerine velilik Şeyh Ârif Sıdkî almıştır. Foynitsa Medresesi'ni bitirdikten sonra Saraybosna'ya gitmiş ve orada At Meydan Medresesinde ve Gazi Husrev Bey'in Hânkâhında dinî ilimleri geliştirmiştir. Saraybosna'da evlenmişti ve Şeyh Ârif Sıdkî'nin tavsiyesi takip edip Jivçiči'ye (Živčići) dönmüştü ve postnişin olmuştur. 1899 yılında Yüce Hakk'a kavuşmuştur. Bkz. Buljina, **a.g.e.** s.40-41.

¹⁷ Şeyh Ârif Sıdkî Kurd XIX. yüzyılın ortasında Bosna Hersek'te, Foynitsa şehrine gelmiştir. Orada önce Şeyh Sırrî Baba'yla tanışmıştı, sonra da Şeyh Meyli Baba'yla tanışmıştır. Şeyh Meyli Baba'nın dervışı

oradaki hocasıymış. Hüsnü Efendî çocuk yaşlarında hıfzını bitirmiştir, fakat bununla ilgili kesin bir bilgi olmadığı için hıfzı bitirdiği yaşı kesin bilinmemektedir, lâkin yedi ile on iki yaş arasında olduğu düşünülmektedir.¹⁸

İmâm Hatip Medresesi'ni bitirdikten sonra İstanbul'a gidip oradaki medreseden 1872 yılında mezun olmuştur. İstanbul'da Şeyh Recep Ruşdî b. Osman el-Kalkandelânî'den tefsîr, fıkıh ve hadîs ilimleri için icâzet almıştır. İstanbul'dan Bosna'ya döndükten sonra da Medîne-i Münevvere'ye gidip orada Mahmudiyye Medresesi'nde hadîs-i şerîf okumuştur. Orada on sene kalmıştır. Medine'deyken öyle bir ilim adamı olmuştur ki Medine'deki âlimler ona muallim vazifesini vermişlerdi. Medine'de birkaç sene muallim olarak çalışmıştır. Hacı Hâfız Hüsnü Efendî Medine-i Münevvere'de bir vakıf da bırakmıştır.¹⁹ Medine-i Münevvere'den sonra Mekke'ye gitmiş, fakat orada kısa bir süre kalmıştır. Mekke'den sonra Kâhire'ye gidip bir süre El-Ezher Üniversitesi'nde kalmıştır. Tam ne kadar kaldığı belli değil, fakat orada en az iki, en fazla da beş sene kaldığı kesindir.²⁰

Dinî ilimlerin gelişmediği zamanlardan sonra, XIX. yüzyılın sonunda Kâhire'den Bosna'ya dönmüş ve Bosna'da ilmî ve dinî çalışmalara başlamıştır. Bosna Hersek'e dönünce onun doğum yeri olan Foynitsa şehrine gitmiş ve oradaki medresede müderris olmuştur. Foynitsa şehrinde sadece müderris değil, aynı zamanda Çarşı Camisi'nde imâm olmuştur. Foynitsa şehrinde Hacı Hâfız Hüsnü Efendî Şeyh Hasan Baba Hacımevliç ile daha yakından tanışmış ve dervîşi olmuştur. Şeyh Hasan Baba Hüsnü Efendî'nin kız

olmuştu ve sonra ondan şeyhlik icazetini almıştır. 1854. – 1868. yılların arasında Şeyh Ârif Sıdkî Foyntisa Tekkesinde şeyhlik yapmıştı ve aynı zamanında Foynitsa'daki medresesinde müderris olmuştur. 1868. yılında Saraybosna'ya geçmişti ve ordaki İskender Paşa Tekkesi'nin şeyhlik yapmıştır. 1878. yılında Gazi Husrev Bey hânkâh'a geçmişti ve iki sene orda şeyh ve müderris vazifelerini yapıyordu. Sonra İstanbul'a dönmüştü ve orda şeyh ve müderris vazifeleri yapıyordu. 1890. yılda Yüce Hakk'a kavuşmuştu ve Sultan Murad Tekkesinin haremindedir. XIX. yüzyılında Bosna Hersek'teki Nakşî tarikatı için en önemli şeyhlerden birisidir. Bkz. Buljina, **a.g.e.**, s.23.

¹⁸ Numanagić, **Hadži Hafiz Husni Efendija Numanagić, Šejh i Muftija na Razmeđu Vremena**, s. 11-12.,

¹⁹ Fejzullah Hadžibajrić, “Sjećanja sa putovanja na hadž 1969. godine,” **Glasnik VIS-a**, C:XXXI, No:11-12, 1969, s. 500.

²⁰ Numanagić, **a.g.e.**, s. 14.

kardeşi ile evlendiği için, yani Şeyh Hasan Baba, Hüsnü Efendî'nin damadı olduğu için Hacı Hâfiz Hüsnü Efendî Şeyh Hasan Baba Hacımevliç'i önceden de tanıyormuş.

Hacı Hâfiz Hüsnü Efendî 1892 yılında Visoko şehrine geçmiş ve oradaki medresede müderris olmuştur. Daha sonra, aynı medresede baş müderris olmuştur. Hacı Hâfiz Hüsnü Efendî bulunduğu yerde dîn ve ilim hayâtını zenginleştirmeye başlamıştır. Visoko şehrinde bir kıraathane açmıştır. O kıraathane sadece kütüphane değil, aynı zamanda da bir sınıftır. Hacı Hâfiz Hüsnü Efendî sadece zahirî dinî ilimleri üzerinde durmamıştır. Visoko'ya gelince orada hemen bir tekke kurmuştur. O tekke medresenin yakınında olduğu için öğrenciler ilim için hem medreseye hem de tekkeye gitmişlerdir.

1914 yılında Hacı Hâfiz Hüsnü Efendî Travnik şehrine gitmiş ve orada müftü olmuştur. Travnik şehrinde 1914 yılından 1927 yılına kadar yaşamış ve çalışmıştır. 1927 yılında emekli olup Visoko şehrine tekrar dönmüştür. Kısa bir süre hasta olduktan sonra Visoko'da 1931 yılında vefat etmiştir.²¹ Hacı Hâfiz Hüsnü Efendî çok geç yaşta, hayatının kırk yaşının ortasında Visoko şehrinde Hacı Muhammed Hacımeroviç Efendî'nin kızı Begzada Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten dokuz çocuğu olmuştur; dört erkek ve beş kız. Erkek çocuklarının isimleri şunlardır: Hâzım, Aliya, Muhammed ve Reşâd. Kız çocuklarının isimleri ise: Rabiye, Âişe, Fahriye, Seniye ve Asiye. Asiye doğarken vefat etmiştir. Şeyh Hacı Hâfiz Hüsnü Numanagiç Efendî'nin türbesi Visoko şehrinin eski mezarlığında bulunmaktadır.

Şeyh Hacı Hâfiz Hüsnü Nûmânâgiç Efendî farklı alanlarda büyük eserler bırakmıştır. Sonraki satırlar ve sayfalarda biz onun bu farklı alanlarda bıraktığı eserleri tanıtmaya çalışacağız.

Şeyh Hacı Hâfiz Hüsnü Nûmânâgiç Efendî hayatta iken XX. yüzyılda Bosna Hersek'te farklı alanlarda büyük eserler bırakmış ve müslümanlar için bu zor zamanlarda XX. yüzyılda önemli rol oynamıştır. Şeyh Hacı Hâfiz Hüsnü Efendî hayatı boyunca

²¹ Adem Karadozović, **Zbirka Savjeta i Uputa**, 2. bs., Sarajevo, 1970, s. 6-7.

medreselerde müderris, müftü ve Nakşî şeyhi idi ve o alanlarda eserler bırakmıştır. Şimdi, ilk önce Şeyh Hacı Hâfız Hüsni Efendî'yi bir müderris olarak işleyeceğiz.

2.1.1. Bir Müderris Olarak Şeyh Hacı Hâfız Hüsni Numânâğîç Efendî

Şeyh Hüsni Efendî hayatı boyunca iki medresede müderris olarak çalışmıştır. Şeyh Hüsni Efendî İslâm âleminin ilim merkezlerinde ilim öğrendikten sonra Bosna Hersek'e dönerek Foynitsa şehrine gidip orada ilk defa işe girmiş ve ilk iş yeri müderris görevini yaptığı Foynitsa Medresesi olmuştur. Foynitsa Medresesi 1670 yılından önce muhtemelen Kâdı Şâban Ahmed Efendî tarafından kurulmuştur. O dönemde ve 1924 yılına (kapanış zamanına) kadar bu medrese saygıdeğer bir medrese idi. Bu saygıdeğerlik muhtemelen içinde çalışmış müderrislerin iyi eğitimlerinden dolayıdır. Foynitsa Medresesi'ndeki müderrisler müderris makamından daha önemli ve daha büyük sorumlulukları gerektiren makamlara geçiyorlardı.²² Şeyh Hüsni Efendî'nin Foynitsa Medresesi'nde müderris olarak ne kadar kaldığı ve çalıştığı belli olmadığından dolayı burada çalıştığının kısa sürdüğü düşünülmektedir. Medresede çalışırken Çarşı Câm'sinde imamlık ve Foynitsa Tekkesi'nde şeyhlik yapmıştır. Şeyh Hüsni Efendî Foynitsa Medresesi'nde 21 Aralık 1892 yılına kadar çalışmış ve oradan Visoko Medresesi'ne müderris olarak geçmiştir.

Şeyh Hüsni Nûmânâğîç Efendî'nin Foynitsa Medresesi'nde çalışması arkasında büyük eserler bırakmasına sebep olmuştur. Onun medresede ve medrese dışında yaptığı vaaz ve dersler çok rivâyet edilmiştir. Öğrencileri derslerini çok zevkli buluyor, vaazlerini dinleyip ona karşı daha da saygılı oluyorlarmış. Onun dersleri öğrencilerine bir ferahlık veriyormuş. O büyük bir âlim olduğu için herkese örnek olmuş, İslâmın gerektirdiği bir ahlaka sahip olduğu için Foynitsa halkı da onu çok sevmiş ve bu yüzden büyük bir saygı göstermiştir. Bu sebeple, cenazesine Foynitsa'dan ve çevresinden bu kadar kişinin katılması şaşırıcı değildir. Hala, Foynitsa insanları ismini saygıyla anmaktadırlar. Onun

²² Buljina, a.g.e., s. 21-23.

hatırası için, Foynitsa şehrinin eski semtinin sokaklarından biri onun adını taşımaktadır. Bu da, Şeyh Hüsni Efendi'nin Foynitsa halkının eğitiminde ne kadar katkıda bulunduğunun bir delilidir. Şeyh Hüsni Efendi zamanında, Foynitsa Medresesi'nde yaklaşık olarak 20 – 30 öğrenci bulunmaktaymış.²³

Daha önce söylediğimiz gibi, Şeyh Hüsni Efendi 21 Aralık 1892 yılında Foynitsa'dan Visoko şehrine gitmiş ve orada da müderris olarak çalışmıştır. Ahmed Pinyagiç Efendi 1838 yılında toprağının bir parçasını vermiş ve Visoko'da aynı yılda medrese kurulmuştur. Bu medreseye onun ismi yani Ahmet Pinyagiç Efendi ismi verilmiştir. Şeyh Hüsni Efendi de bu medresede 1892 yılında müderris olarak çalışmaya başlamıştır. Bu medrese 1945 yılına kadar açılmış. Eski medresenin binası günümüzde İslam Diyanet Meclisi'nin binası olarak kullanılmaktadır.

Şeyh Hüsni Nûmânâgiç Efendi Visoko'daki medresede 22 yıl çalışmış ve oradan Travnik şehrine müftü olarak geçmiştir. O dönemin insanları ve araştırmacıları, Visoko Medresesi'ndeki en iyi çalışan Şeyh Hüsni Efendi'nin olduğunu söylemişlerdi.²⁴ 1899 yılında Şeyh Hüsni Efendi Visoko Medresesi'nde baş müderris yerine tayin edilmiş ve 1914 yılına kadar müderrislik görevine devam etmiştir. Şeyh Hüsni Efendi, müslümanlar için çok zor olan bir dönemde Visoko Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Bu dönem, Osmanlıların Bosna'dan gittiği ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun geldiği dönemdi. Bu husus bile yeterlidir. Bosna Hersek müslümanları bir gecede okuma yazma bilmeyen bir millet haline gelmiştir. Bu olay, Şeyh Hüsni Efendi'nin görevine daha büyük bir zorluk vermiştir.

1902 yılında Gece Okulu açılmıştır. Gece Okulu'na öncelikle Şeyh Hüsni Efendi'nin medrese öğrencileri gelmeye başlamışlardı. Bu Gece Okulu bütün halk için açılmış, yani bütün halkın katılabileceği bir okul idi. Günümüze ulaşan belgelerden, 1902 yılından 1904 yılına kadar Gece Okulu'nun öğrencilerinin tamamen medrese öğrencilerinden oluştuğunu görebiliriz. Bu Gece Okulu'nda, öğrenciler sadece matematik

²³ Numanagić, **a.g.e.**, s. 57-58.

²⁴ **A.e.**, s. 60.

ve Latin alfabesini öğreniyorlardı. Daha sonra, Diyanet'in kararı ile 1912 yılında Bosna Hersek'te latin alfabesi ve matematik dersi medreselerin hepsinde yeni dersler olarak müfredata girmiştir. Yani, Şeyh Hüsni Efendî, öğrencileriyle beraber olaydan on sene önce bu derslere başlamıştır.²⁵

1914 yılında Şeyh Hüsni Efendî bir kıraathane kurmuştur. O kıraathanede öğrenciler hadîs, hukuk (fıkıh), tefsîr, sarf, nahiv ve mantık derslerini almışlardır. Bahsettiğimiz dersler sadece yüksek medreselerde vardı. Bu da Şeyh Hüsni Efendî'nin çalışkanlığının, fedakârlığının ve basiretinin bir delilidir. O, öğrencilerini hayata ve hayatın sorularına hazırlamak istemiş, aynı şekilde de onlara nasıl daha iyi bir müslüman olacaklarını göstermiştir. Öğrenciler onu çok sevmiş ve ona büyük saygı göstermişlerdi. Zor zamanlarda, zor durumlarda sadece okumuş ve iyi terbiyeli müslümanlar, halkına güzel ve iyi hizmet edebilir. Bu genç insanlar grubunu yetiştirmek, sonra da onların müslüman halkına hizmet etmeleri Şeyh Hacı Hâfız Hüsni Nûmânâğîç Efendî'nin arzu ettiği bir şeydi. O öğrencilerin hepsini seviyor ve hepsiyle ilgileniyordu.

1927 yılında Travnik şehrinden Visoko'ya döndüğü zaman, her gün, sabah namâzından sonra, öğrencilerle beraber fırına gidip orada ayçiçekle yağlanmış yuvarlak somun ekmeği alıp beraber kahvaltı yapıyorlarmış. Burada önemli bir detay daha var; Şeyh Hüsni Efendî bunu yaparken emekliymiş.

Şeyh Hüsni Efendî, öğrencilerine daha güzel, daha doğru bir eğitim verebilmek için ve tabii ki bunu kendisi de istediği için Visoko'da, medreseye yakın bir yerde Nakşî tekkesini kurmuştur²⁶. Şeyh Hüsni Efendî, tekkesinde Mesnevî, İhyâ, Fususü'l-Hikem ve benzer kitaplar okutup onları yorumlarmış. Böylece Şeyh Hüsni Efendî öğrencilerine hem zâhirî hem bâtınî ilimleri öğretmiştir.

²⁵ A.e., s. 62.

²⁶ Tekke hakkında biraz sonra daha fazla bilgi verilecek.

2.1.2. Müftü Olarak Şeyh Hacı Hâfız Hüsni Nûmânâğîç Efendî

Visoko'da yirmi iki sene müderrislik görevini yaptıktan sonra Travnik şehrine gidip orada on üç sene müftü olarak görev yapmıştır. Travnik Müftülüğü en eski müftülüklerden birisidir. Travnik Müftülüğü 1736 yılından günümüze kadar hizmetlerine devam etmektedir. Travnik'in müftüsü yerine iki kişi tavsiye edildi. Birincisi Ahmed Hilmî Muftîç (Muftic) Efendî, ikincisi ise Şeyh Hacı Hâfız Hüsni Nûmânâğîç Efendî idi. Şeyh Hüsni Efendî bir derviş ve tasavvufa çok bağlı olduğu için Saraybosna Ulemâ Meclisi (Eski Bosna Diyanet İşleri Başkanlığı) onu Travnik'in müftüsü olarak görmek istememiş ve bu sebeple Avusturya Macaristan Hükûmet'e bir mektup göndermişlerdi. Bu mektupta Şeyh Hüsni Efendî'nin yerine Ahmed Hilmî Muftîç Efendî'nin Travnik'e müftü tayin edilmesini talep etmişlerdir, fakat Avusturya Macaristan Hükûmeti Travnik'e müftü olarak Ahmed Hilmî Efendî'yi değil, Şeyh Hüsni Efendî'yi göndermiştir.²⁷

Şeyh Hüsni Efendî Travnik'te müftülük görevini icra ederken müslümanların gelişmesi ve refahı için çok çalışmıştır. Bunu on üç yıl boyunca kendisini hiçbir zaman muaf tutmayarak yapmaya devam ettirmiştir. Bütün gücünü sadece İslâm, tasavvuf ve müslümanlar için harcamıştır. Şeyh Hüsni Efendî Travnik'te Nakşî tarikatını güçlendirmeye çalışmış ve bu uğraşında çok başarılı olmuştur.²⁸ Şeyh Hüsni Efendî'nin gelişinden emekli oluncaya kadar Travnik'te tarikatlar çok aktif hale gelmiş ve hala da bu şekilde devam etmektedir. Şüphesiz ki, bunların çoğu Şeyh Hüsni Efendî'nin faaliyetlerinin ve çalışmalarının neticesi olarak meydana gelmiştir.

Şeyh Hüsni Efendî Travnik'te Reşîd Mehiç (Mehić) Efendî'nin evinde yaşamıştır. Reşîd Efendî alt katta ve Şeyh Hüsni Efendî üst katta oturuyordu. O evde, (Şeyh Hüsni Efendî'nin evinde) Şeyh Hüsni Efendî Mesnev-î Şerîf'den dersler vermekteydi. Kısa süre sonra, insanlar istedikleri için Şeyh Hüsni Efendî Fususü'l-Hikem'den de dersler vermeye başlamıştır. Üçüncü dersten sonra bazı insanlar Şeyh Hüsni Efendî'yi fesatçı olarak

²⁷ Numanagić, a.g.e., s. 70-71.

²⁸ A.e., s. 72.

isimlendirmeye başladıkları için vermeye başladığı bu dersler çok kısa sürmüştür. Şeyh Hüsnü Efendî bütün bunları olgun bir kişi olarak karşılayıp bu olaydan ibret almış ve Fususü'l-Hikem derslerini vermekten vazgeçmiştir. Şeyh Hüsnü Efendî'nin verdiği derslere birçok zâhirî âlim katıldığı için onu anlayamamışlardır. Onların yüzünden Şeyh Hüsnü Efendî emekli olup Travnik'ten Visoko'ya dönmüştür.²⁹

Sözlü gelenek yoluyla Şeyh Hüsnü Efendî'nin tasavvuf derslerine bir kâdî'nin (hâkimin) katıldığı bilinmektedir. O kâdî'nin bir defa Şeyh Hüsnü Efendî'ye karşı çıkıp: “Senin anlattığın şeyler, bizim kâdîlik medresemizde okuduğumuz şeylerin tam tersidir.” dediği rivâyet edilmektedir. Şeyh Hüsnü Efendî de ona: “Hâkim Efendi, buraya, derslerimize gelirken ilmîni tekkenin eşğinde bırak. Böyle yaptıktan sonra derslerimizi anlayacaksın” demiştir.³⁰

Buna benzer birçok rivâyet daha bulunmaktadır, fakat onlardan daha sonra bahsedeceğiz. Travnik alimleri ilk önce Şeyh Hüsnü Efendî'ye karşı çıkmışlar fakat daha sonra, onun sahip olduğu ilmîn, ibâdetin ve ahlâkın farkına vardıklarında saygı duymaya başlamışlardı. Zamanının büyük bölümünü halk, miskinler ve fakirler ile birlikte geçirdiği için Şeyhi en çok onlar severlerdi.

Şeyh Hüsnü Efendî müftü olarak çok ciddi ve sorumluluğun farkında olan biri idi. Bütün görevleri bilinçle ve gereken sorumlulukla yapmak istemiş ve bütün bu görevleri de bu şekilde yerine getirmiştir. Müftülük zamanında verdiği fetvaları kağıt parçalara yazmış ve genellikle sadece özel durumlarda ve özel kişiler için fetvalar vermiş olduğu için günümüzde bunlara ulaşamamaktadır. Günümüze sözlü gelenek yoluyla iki olay ulaştı ve bunlardan bahsedeceği. İlk olarak, Şeyh Hüsnü Efendî, insanların Birinci Dünya Savaşı'nda sadekatü'l-fitr olarak buğday yerine mısır verebileceklerini söylemiştir. Birinci Dünya Savaşı bittiği halde insanlar öyle vermeye devam ediyorlardı. Zengin

²⁹ A.e., s. 72-73.

³⁰ A.e., s. 73.

insanların onun fetvasını su-i istimâl ettiklerini görünce bu fetvanın geçerli olmadığını söylemiştir.

İkinci örnek ise; Travnik'te açlık zamanında bir adam Şeyh Hüsni Efendî'den on okka (1,282 kg ağırlık ölçüsü birimi) buğday istemiş. Ona on okka buğday getirmişler ve Şeyh Hüsni Efendî esasını ile kap üstünden geçmiş. Böylece fazla buğday verilmiş olmayıp tam on okka ağırlığında verilmiştir. Komşu onun verdiği buğdayı alıp iade zamanını sormuş. Şeyh Hüsni Efendî ona en uygun zamanında iade edebileceğini söylemiş. Bir süre sonra adam buğday iade etmek için gelmiş. Şeyh Hüsni Efendî buğdayı verdiği şekilde geri almış. Tam on okka olduğunu görünce Şeyh Hüsni Efendî komşuya: "Bak, sen bana borcunu iade ettin ve bu buğday artık benimdir. Şimdi sen bu buğdayı alacaksın ve evine götüreceksin. Bu sana benden hediye olsun. Ailene ikrâm et." demiş.³¹

Bu örnekten Şeyh Hüsni Efendî'nin diğer insanlara nasıl davrandığını görebiliriz. Bu şekilde, Şeyh Hüsni Efendî kendi örnek teşkil ederek insanları terbiye etmeye çalışmıştır. Onlara Ahlâk-ı Muhammedî'ye'yi kendi örneğinde göstererek öğretmiştir.

2.1.3. Şeyh Olarak Şeyh Hacı Hâfız Hüsni Nûmânâğîç Efendî

Çalışmamızda daha önce ifade ettiğimiz gibi, Şeyh Hüsni Efendî önce Foynitsa, Visoko, Travnik ve son olarak tekrar Visoko'da şeyhlik yapmıştır. Şeyh Hüsni Efendî'den şeyh olarak bahsederken önce tarîkate nasıl girdiğini anlatmamız gerekiyor. Şeyh Hüsni Efendî'nin tarîkate girişi bellidir fakat bazı farklı rivâyetler bulunmaktadır.

Rivâyetlerin hepsi çok ilginç olduğu için burada bunların hepsinden bahsetmeye çalışacağız. İlk olarak, Amela Nûmânâğîç'in kitabında geçen bir rivâyeti nakledeceğiz. "Şeyh Hasan Baba Hacımevliç Foynitsa'ya gelmekten hoşlanırdı.³² Bir defa Foynitsa'ya geldiğinde câminin önünde dolaşmıştır ama câmiye girmemiştir. O zamanda Çarşı Câmisi'nin imâmı Şeyh Hüsni Efendî idi. Tasavvufu seviyordu ama tasavvuf hakkında

³¹ A.e., s. 74-75.

³² Şeyh Hasan Baba Hacımevliç Jivçi köyünde yaşadı. O köy Foynitsa şehrinde üç saat yürüme mesafesindedir.

çok bir şey de bilmiyordu. Üçüncü gün, Şeyh Hasan Baba câmiye öğle namazını kılmak için girmiştir. Önceden câmiye gelme alışkanlığı olmadığı bilindiği için şimdi de geldiği için herkes çok şaşırmıştır. Ancak, Şeyh Hasan Baba ilk tekbirden sonra acayip bir şey görüp câmiden çıkıverir câminin avlusundaki sofada hindistan cevizinin kabuğunu kırmaya başlar. Namâzı bitirdikten sonra, Şeyh Hüsni Efendî, bu Şeyh Hasan Baba'nın davranışını kınamıştır. Şeyh Hasan Baba, Şeyh Hüsni Efendî'ye: "Ben burada tek başıma namâz kılmam, burada ne imâm var ne de müezzin. İmâm (Şeyh Hüsni Efendî) eşi ile eğlenceye gitmiş, müezzin ise eşinin emriyle evde taşlar arasında biten otları koparmaya gitmiştir. Oysa ben kiminle namâz kılacağım?" demiştir. Şeyh Hüsni Efendî ve müezzini, kendilerine eşlerinin söylediklerini biliyorlardı zaten. Şeyh Hasan Baba da ayağa kalkıp gitmiştir. Ertesi gün Şeyh Hüsni Efendî, Şeyh Hasan Baba'yı ziyaret etmeye Jivçiçi Tekkesi'ne gitmiştir. Sabah erkenden gelmiş, şeyhin evine girip selam vermiştir. Şeyh Hasan Baba sessizce selamını alıp pencereden bakmaya devam etmiştir.³³ Şeyh Hüsni Efendî büyük bir âlim olduğu için ve herkes ona saygı gösterdiği için Şeyh Hasan Baba'nın böyle davranması ona çok ağır gelmiştir. "Buraya gelmek ve seninle muhabbet etmek için üç saat yürüdüm ve sen sadece susuyorsun" demiştir. Şeyh Hasan Baba hiç cevap vermemiştir. Susmaya devam etmiştir. Şeyh Hasan Baba bu şekilde Şeyh Hüsni Efendî'yi terbiye etmek istemiştir. Şeyh Hüsni Efendî, Şeyh Hasan Baba'yı ziyaret etmeye devam etmiştir. Kısa süre sonra, Şeyh Hüsni Efendî onun halifesi olmuştur.³⁴

İkinci rivâyete gelince, o rivâyette Şeyh Hüsni Efendî bir defa Şeyh Hasan Baba'nın ziyaretine giderken kibirli bir üslupla gitmiştir. Yolda yürürken: "Ben neden ona gidiyorum? O kimdir? Ben âlimim? Ben ondan ne öğrenebilirim?" diye düşünmüştür. Şeyh Hasan Baba'nın evinin önüne gelince selam verdi fakat Şeyh Hasan Baba başını çevirip gitmiştir. Sonra bir derviş Şeyh Hasan Baba'dan, Şeyh Hüsni Efendî'ye haber getirmiştir. "Sen hacılığını bozdun, tekrar hâcca gitmen gerekiyor" demiştir. Şeyh Hüsni Efendî şaşırmış ama kabul etmiştir. Sonra Şeyh Hüsni Efendî hâcca gitmiştir. Tavaf yaparken Şeyh Hasan Baba sırtını Kâbe'ye yaslayarak otururken görmüştür. Şeyh Hüsni

³³ Daha önce Şeyh Hasan Baba, Şeyh Hüsni Efendî'nin damadı olduğunu ifade etmiştir.

³⁴ Numanagić, **a.g.e.**, s. 79-80.

Efendî şimdi daha çok şaşırmıştır, lâkin ibret almıştır. Şeyh Hasan Baba'nın kim olduğunu anlamıştır. Şeyh Hasan Baba'ya hayatının sonuna kadar büyük tevazu ile hizmet etmiştir.³⁵

Şeyh Hüsni Efendî'nin tarıkata girişinden bahsettikten sonra onun tasavvufta çalışmaları ve faaliyetlerinden bahsedeceğiz. Foynitsa Nakşî Tekkesi son yetmiş yıldır aktif olmadığı için Şeyh Hüsni Efendî'nin bu tekkedeki şeyhliği hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bilindiği üzere oradaki medresede müderrislik yaparken aynı zamanda tekkede şeyhlik yaptığıdır.³⁶ Şeyhliği Foynitsa Tekkesi'nde kısa sürmüştür.

1892 yılında medresede müderrislik vazifesini yapmak için Visoko'ya gelmiştir. 1904 yılında Şeyh Hüsni Efendî'nin bir evi, iki arazisi ve arazilerde bulunan binalarını vakfın tasarrufuna bırakmıştır. Vâkıfnâmede evin tekke olarak, arazilerin ise tekke tasarrufu olarak kullanılması yazılmaktadır. Böylece Şeyh Hüsni Efendî 1904 yılında Visoko'da bir tekke kurmuş oldu.³⁷

Tekke kurulmadan önce, bazı yerlerde meclisi zikir için düzenlemiştir. Mesela, Alaettin Kebîr Câmî'sinde zikir yapmış, fakat cemaat razı olmamıştır. "Sen lamba (ışık) için bizim yağımızı kullanıyorsun, malımızdan sarf ediyorsun" diye şikâyet ettikleri için Şeyh Hüsni Efendî câmiden ayrılmıştır.³⁸

Tekkenin ilk şeyhi, Şeyh Hüsni Efendî idi. 1914 yılına kadar şeyhlik yapmıştır. Şeyh Hüsni Efendî Visoko'da kendisi yokken tekkede Şeyh Hâfiz Nezîr Hacımevliç (Hadžimejlić) şeyhlik yapmıştır. 1919 yılında Şeyh Hâfiz Nezîr Hacımevliç vefat etmiştir. 1919 yılından 1927 yılına kadar tekkede şeyhlik vazifesini Şeyh Hüsni Efendî'nin oğlu Hâzim³⁹ yapmıştır. 1927 yılında Hâzim Yüce Hakk'a kavuşmuştur ve Şeyh Hüsni Efendî emekli olup Visoko'ya dönmüştür. Travnik'ten döndüğü zamandan vefatına kadar tekrar Visoko'da şeyhlik yapmıştır. Tekkede haftada iki; perşembe ve pazar

³⁵ Bu rivâyete Şeyh Hacı Seyyid Coziç Efendî ve Hacı Safet Kryeştarats tarafından rivayet edilir.

³⁶ Numanagić, **a.g.e.**, s. 79-80 ve Buljina, **a.g.e.**, s. 36.

³⁷ Numanagić, **a.g.e.**, s. 96-97.

³⁸ Bu rivayeti Şeyh Hacı Seyyid Coziç Efendî anlatmıştır. Kendisi bu câmide (Alaettin Kebîr) imâm-hatipti. Câmide perşembe, pazar ve cuma günleri, ayriyetten Cuma namâzından sonra zikrin yapıldığı söylenir.

³⁹ Hazim Numânagić hakkında fazla bilgiye ulaşamadık.

geceleeri zikir yapılırdı. Mübarek gecelerde aynı şekilde zikir yapılır ve Ramazan ayında sabah namazından sonra Evrâd-ı Fethiyye okunurdu. Tekkede bu faaliyetler Şeyh Hüsni Efendî'nin zamanından günümüze kadar devam etmektedir. Şeyh Hüsni Efendî Visoko şehrine bağı Loznik köyünde Hacı Sâlih Lemeş (Lemeş) Efendî'nin evinde tekke kurmuştur. O da günümüze kadar aktif olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Orada her Cuma günü cuma nâmazından sonra zikir yapılır. Ramazan ayında Evrâd-i Fethiyye okunur.⁴⁰

Travnik'te müftülük görevini yaparken Şeyh Hüsni Efendî orada da bir tekke kurmuştur. Yeni Câmî'nin yanında 1919 yılında tekke kurulmuştur. Tekke kurulmadan önce, zikir Yeni Câmî'de yapılırdı. Kurulduktan sonra, bu tekke Travnik şehrindeki tarikatların hepsinin baş tekkesi olmuştur. O zamanda Elçi İbrahim Paşa Medresesi'nin kapsamında Halvetî Tekke bulunurdu, Kâdirî Tekkesi var idi ve Nakşî zikir halkaları vardı. Eskiden Nakşî Tekkesi de varmış ama 1905 yılında bir yangında ynmıştır.⁴¹

Şeyh Hüsni Efendî zamanında Travnik Tekkesi'nde haftada üç defa, Pazartesi, Çarşamba ve Perşembe günleri zikir yapılırdı. Bu tekkenin dört odası varmış ve Yeni Câmî semâhâne olarak kullanıldı.⁴² Travnik'te çalışırken Şeyh Hüsni Efendî şeyhliğini kurduğu tekkede yapıyordu. O'ndan sonra zakir başlar⁴³ bunlar idi: Kurra Hâfiz Hüsni Begoviç (Husni Begović), Mehmedaliya Yusufbaşiç (Mehmedaliya Jusufbašić), Hâmid Haciselimoviç (Hadžiselimović), Abdullah Varenikoviç (Vareniković) ve Hayrettin Vrsely (Hajrudin Vrselj).⁴⁴ Travnik şehrinde Şeyh Hüsni Efendî ile ilgili hatıralar günümüzde de bulunmaktadır.

Bir defa vaaz verirken Şeyh Hüsni Efendî aniden durup duvardaki bütün levhaların yukarı tavan odasına götürülmesini emretmiştir. İnsanlar şaşırılmışlar ve neden öyle yaptığını anlamamışlardır. O da: "Ben size burada ders veriyorum, size dinî ilimler

⁴⁰ Numanagić, **a.g.e.**, s. 109.

⁴¹ Numanagić, **a.g.e.**, s. 110-111.

⁴² **A.e.**, s. 96-97.

⁴³ Zâkir başı– şeyhinin yokluğunda, şeyhinin izni ile zikir yapılır. (Haz.)

⁴⁴ Bu zâtlar hakkında bilgileri bulamadık.

öğretiyorum, büyük şeyler (hakikat ilmîni) anlatıyorum ve siz duvardaki levhalara bakıyorsunuz. Duymuyorsunuz” demiştir. Bu örnekten iki şey görüyoruz: birincisi; Şeyh Hüsni Efendi onların dikkatini derse çekmek istemiştir. İkincisi de; Şeyh Hüsni Efendi derste bulunanlara huşu öğretmeye çalışmıştır. Dikkatle incelememek huşudandır.⁴⁵

Şeyh Hüsni Efendi Akhisar (Prusac) şehrinde de bir tekke kurmuştur. Bu çok ilginç bir olaydır çünkü rivâyete göre Şeyh Hüsni Efendi bu tekkeyi sadece üç gün içinde kurmuştur. Aslında, Şeyh Hüsni Efendi, Ayvaz Dede'nin dua yerini⁴⁶ ziyaret etmek için Akhisar'a gitmiş. Fakat orada üç gün kalmış ve tekkeyi kurmuştur. Eskiden Akhisar'da Halveti Tekkesi varmış ama zamanla kapatılmıştır. Şeyh Hüsni Efendi Nakşî Tekkesi'ni açmıştır. Maalesef kurduğu bu tekke hakkında diğer bilgiler mevcut değildir.⁴⁷ Şeyh Hüsni Efendi aynı şekilde Yaytse (Jajce) şehrindeki eski bir tekkeyi pasif halinden aktif hale getirmiştir. Bu tekke 1952 yılına kadar aktif idi.⁴⁸

Şeyh Hüsni Efendi'nin tasavvufî anlayışı ve keyfiyetine gelince Şeyh Hüsni Efendi Nakşî tarikatına intisab ederdi. İslâm âlemi'nin ilim merkezlerinde uzun zaman İslâm ilimlerini okuduğu için her bakışta Ehl-i Sünnet'e çok bağlıydı. “Nakşî tarikatının rûhaniyyet merkezleri Jivçiçi ve Oglavak Tekkeleridir. Orada onların kurucularının türbeleri bulunur. Ancak, günümüzdeki faaliyetleri sayesinde Nakşî tekkelerden Visoko Nakşî Tekkesi ön plana çıkan bir tekkedir. Kesinlikle onun kurucusu, aynı zamanda da Travnik müftüsü ve Travnik Tekkesi'nin kurucusu olan Şeyh Hâfiz Hüsni Nûmânâgiç Efendi hicrî XIV yüzyılda Bosna Hersek'in en eğitimli şeyhlerinden birisiydi.”⁴⁹ XX. yüzyılda Şeyh Hüsni Efendi'nin ve Bosna Hersek'in şeyhlerinin çoğunun özel tasavvuf anlayışı ve özel doktrinleri vardı. Şeyh Hüsni Efendi tasavvufa, tarîkata, tekkeye,

⁴⁵ **A.e.**, s. 112-113.

⁴⁶ Bosna Hersek'te her yıl 2 Haziran'da Akhisar'da Ayvaz Dede'nin dua yerinde toplu olarak dua edilir. Bu Bosna Hersek müslümanlarının âdetidir. (Haz.)

⁴⁷ Numanagić, **a.g.e.**, s. 19.

⁴⁸ 1952 yılında Bosna Hersek'teki bütün tekkeler Diyanet tarafından kapatılmıştır. Sadece bir tekke, özellikle Şeyhin faaliyetleri ve güçlü irâdesinden dolayı aktif kalmıştır. O tekke Jivçiçi'de Şeyh Hüsein Zukić (Zukić) Babası'nın Tekkesidir.

⁴⁹ Fejzullah Hadžibajrić, “Naših četredeset medžlisi zikira danas, na početku petnaestog stoljeća po hidži,” **Takvim**, 1981, s. 154 ve Numanagić, **a.g.e.**, s. 106.

müslümanlara hizmet ediyordu. Fakat onun hizmetinin de bir özelliği vardır. Çok büyük ilim sahibi oluşu ve hakikat ilmî ile kerâmet sahibi olması, onun en büyük özelliğidir. Şimdi zikredeceğimiz olaylar onun ilmînin büyüklüğünü daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

“Saraybosna’da çok meşhur bir âlim, Hacı Mehmed Okiç (Okić) Efendî uzun zaman Hacı Muyaga Merhemiç (Mujaga Merhemić)’in evinde tefsîr derslerini vermekteydi. Bir defa, Yüce Allah’ın vahdeti tartışması başlamıştır. Hacı Mehmed Okiç Efendî bu tartışmada: “Yüce Allah’ın vahdeti hakkında biz ancak kısmen konuşabiliriz. Bizden Yüce Allah’ın vahdetinin hakikatını sadece Hacı Efendî⁵⁰ bilir ve o hakikatı sadece o konuşabilir. Biz bilmiyoruz” demiştir.⁵¹

“Mahmûd Bahtiyareviç (Bahtijarević) Efendî, Travnik’in eski müftüsü yıllarca Şeyh Hüsni Efendî ile dost idi. Bize şu olayı anlatmıştır: “Bir defa, Zenitsa (Zenica) şehrinde yapılan mevlitten sonra, Şeyh Hüsni Efendî ve ben aynı odada uyumuştuk. Sadece ikimizdik (diğer odada hiçkimse bulunmuyordu). Fakat gecenin bir kısmında, sanki derinden ‘Allah Allah’ diye bir ses duyulmuştur. Acaba, bu zikrullah nerden geliyor? Kulaklarımı zorlayarak kalkıp yatağa oturmuştum. Zikrullahın Şeyh Hüsni Efendî’nin uyuduğu yerden, onun kalbinden ve midesinden geldiğini anlamam çok zaman almamıştır. Şeyh Hüsni Efendî derin uykuya dalıp sabaha kadar uyumuştur. Fakat bütün gece kalbi zikrullah çekmekte idi.”⁵²

Bu rivâyete benzer iki rivâyete daha vardır fakat bunlarda da aynı olay anlatıldığı için bunları nakletmeyeceğiz. Rivâyetlerin farkı, olayın başka yerlerde ve başka kişilerin buna şahit olmasıdır. Diğer iki rivâyetlerden ilki

Âdem Karcozoviç (Karadžozović) kitabında geçmektedir.⁵³ Diğer rivâyet ise, Şeyh Hacı Hâfiz Vehbiya Şeçeroviç (Vehbija Secerovic)⁵⁴ tarafından anlatılan rivâyettir.⁵⁵ Diğer rivâyete göre bir Kâdı Efendî Şeyh Hüsni Efendî ile tartışmıştır. Gece aynı odada

⁵⁰ Hacı Efendî Şeyh Hüsni Efendî’nin lakabıdır. O zamandan bugüne kadar Şeyh Hüsni Efendî Hacı Efendî olarak tanınmaktadır. Şeyh Hacı Hâfiz Hüsni Nümânâgiç Efendî’nin ismi çok uzun olmasından dolayı mütevazı olduğundan kendine bu lakabı takmış ve herkes tarafından böyle tanınmıştır.

⁵¹ Karadozović, **a.g.e.**, s. 13.

⁵² Karadozović, **a.g.e.**, s. 13.

⁵³ Karadozović, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁴ Şeyh Hacı Hâfiz Vehbiya Şeçeroviç Efendî Kiselyak (Kiseljak) şehrinde, 20.10.1949’da doğmuştur. Hâfizliğini Şeyh Hacı Hâfiz Mustafâ Muiç Efendî’nin önünde, Yugoslavya döneminde, 1973’te genç yaşta bitirmiştir. Aynı yılda Bosna Hersek’in baş camisi olan Gazi Hüsrev Bey Camisinde baş müezzin olarak görevlendirilmiştir ve 40 yıl aynı görevi sürdürmektedir.

⁵⁵ Şeyh Hâfiz Hacı Vehbiya Şeçeroviç Efendî ile 12 Kasım 2016 yapılan röportajdan.

uyumuşlar ve bu Kâdı Efendî Şeyh Hüsnu Efendî'nin kalbinden zikrullah, lafz-ı celâl, Allah Allah seslerini duymuştur. Ertesi gün, Kâdı Efendî Şeyh Hüsnu Efendî'ye onun dediğinden hiçbir şeyi anlamadığını, fakat bütün söylediği şeylerin hakikat olduğunu ve buna inandığını söylemiştir.⁵⁶

Şeyh Hüsnu Efendî'nin pek çok âkilâne, hikmetli ve derin sözleri vardır. Sözlerini Kur'an'dan Hadîs-i Şerîf'ten, Mesnevî'den ve benzeri büyük kitaplardan büyük tasavvuf sırları ile dopdolu olduğundandır.⁵⁷ Âdem⁵⁸ Efendî devamında: "Ben onun sözlerinden burada çok şey nakledebilirim ama sözleri en büyük tasavvuf ilminin derinlerinden olduğu ve pek çok insan özellikle zâhirî âlimler onun sözlerini anlamayacağı için nakletmeyeceğim," demiştir.⁵⁹

Bu Âdem Efendî'nin sözlerinden, Şeyh Hüsnu Efendî'nin derslerinde büyük hakikatlardan bahsettiğini anlayabiliriz. İslâm ilimlerinin en büyük merkezlerinde (İstanbul, Medine, Mekke ve Kahire'de) okuduğu için bunları kolayca söyleyebilirdi. İlm-i bâtına gelince bunu Şeyh Hasan Hilmî Baba'dan öğrenmiştir. Zaten, Şeyh Hasan Hilmî Baba'nın kerametleri su gibi akardı.⁶⁰ Aslında, Şeyh Hüsnu Efendî'nin vazifesi, müslümanları terbiye etmek, onları doğru yola çevirmektir. Eğer onun derslerine bakarsanız üzerinde en çok durduğu konular: Ahlâk-ı Muhammedîyye'yi, Şeyh-i Kâmilî bulmak, tassavufun gereği, dîn ilimlerini öğretmek, ibâdetlerin çok yapılmasının gereği gibi konulardır. Şimdi onun birkaç sözünü nakledeceğiz.

Mesela, dervişlere bakacak olursak; doğru yolda (Hakk yolunda) bulunan bütün dervişler vakarlı müslümanlardır ve farklı şekillerde zikir çekerler. Örnek olarak, Nakşî tarikatına bakalım; onların bir kolu var -bu kol hâfi zikir çeker⁶¹, ikinci kol ise cehrî zikir çeker. Aynı zamanda onlar baş ve vücütleri ile hareket edip lisanla kalbi birleştirmektedirler. Böylece daha büyük hulûs ve aşk ile zikir çekmektedirler. Ondan sonra, Mevlevî tarikatı zikirlerinde müzik ve dans (semâ)

⁵⁶ Şeyh Hâfız Hacı Vehbiya Şeçeroviç Efendî ile 12 Kasım 2016 yapılan röportajdan.

⁵⁷ Karadozović, **a.g.e.**, s. 15.

⁵⁸ Âdem Karadozović Efendî Şeyh Hüsnu Efendî'nin talebeleri arasında en önemlilerinden olduğu için onun hakkında daha sonra detaylı bilgiler vereceğiz.

⁵⁹ Karadozović, **a.g.e.**, s. 15.

⁶⁰ 23 Şubat 2017 tarihinde Şeyh Çâzım Hacımeviç Efendî ile yapılan röportaj.

⁶¹ Hâlidî kolu kastedilir.

uygulanmaktadır. Kâdirî Tarîkatı da buna benzer. Diğer tarikatlar da var, ama onlardan şimdi bahsetmeyeceğiz. Bütün bu dervişler sesli bir şekilde ve dönerek zikir çekmektedirler. Onlar fahri müslümanlardır ve Yüce Allah şöyle buyurur: “Ben sizlerin herşeyinizim. O yüzden Ben’den başkasına yalvarıp hiçbir şey istemeyin. Sadece Bana yalvarın ve sadece Beni yükünün, babalarımızdan ve annelerinizden Bana daha şiddetli yalvarın.” Birgivi’de⁶²: “Benim yeryüzümün üzerinde sallanmayın“ sözleri bulunduğu için imâmlar ve âlimlerin bazıları yüksek ses ve hareketler ile zikir çekmeyi yasaklamışlar fakat onlar bu sözleri yanlış anlamışlardır. Onlar cansız ilmî öğretmekte ve cansız zikir çekmektedirler. Onların kalplerinde aşk yok ve aşka uymaya çaba göstermemektedirler. Aşksız ve cansız kalb ile fahri mümin olunmaz. Dervişlerin kalpleri canlı ve aşkullah ateşiyle yandıkları için onlar fahri müminlerdir. Bundan dolayı, dervişler zikirlerde aşkullahı daha kolay artmak ve kalpleri uyandırmak için dönmekte, hareket etmektedirler.⁶³

Naklettiğimiz sözlerden, Şeyh Hüsnü Efendî dervişlerin nasıl olması gerektiğini anlatmıştır; müslümanın, özellikle bir dervişin hayatında canlı kalp ve aşkullah’ın önemini anlatmıştır. Genel olarak, Şeyh Hüsnü Efendî’nin dersleri böyle idi. Zaten, onun en büyük vazifesi, insanları terbiye etmektir. Eğer dikkatli bakarsak, bu derste ve hemen sonraki derste Şeyh Hüsnü Efendî İslâm’da ve zikirde musikinin kullanılması ve hareketler ile zikrin çekilmesi konusunda fikhî görüşlerini açıklamıştır. Ona göre zikirde hem musiki hem de semânın yapılması câizdir.

“Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla yaptığımız her şey helâldir. Yaptığımız şeyler Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla yapılmıyorsa yaptığımız her şey yasaktır. Böylece Allah için yapılan her şey helâl, Ondan başkası için yapılan her şey haramdır, hatta sadece müzik değil, zikir bile olsa Allah’tan başka bir niyetle yapılmamalıdır.⁶⁴

Diğer bir derste, Şeyh Hüsnü Efendî kâmil bir şeyhin bulunmasının önemini anlatmaktadır. Şöyle ki:

⁶² *Tarikat-ı Muhammedîyye ve Sîretü'l-Ahmediyye* kitabını kasteder.

⁶³ Hamid Hadžiselimović, **Dersovi Održani u Travniku 1923. Godine Kako ih Je Zapisao Hamid Hadžiselimović**, Sarajevo, 2014, s. 16-17.

⁶⁴ **A.e.**, 18-19.

Şeyhsiz yaşamak yasaktır, çünkü şeyhsiz insanın şeyhi şeytandır. Kâmil şeyhi arayan kendisini bulacak. Şeyh hidâyet veremez, Allah Teâlâ hidâyet verir ve bu hakîkattir, yalnız Allah'ın rahmeti, şeyhler üzerinden insanlara dağıtılır.⁶⁵

Şeyh Hüsni Efendi derslerinde zikrettiğimiz şekilde insanları terbiye etmekteydi. Bu sebepten dervişleri ona çok bağıydılar. Onlara temiz, güzel ahlâkı öğretmekteydi. Onun uyguladığı bu yöntem mutlaka onunla Şeyh Hasan Baba'nın arasındaki şeyh-murid ilişkisinden kaynaklanmıştır. O yüzden, onun Şeyh Hasan Baba'ya hissettiği büyük ihtirâm sebebiyle Şeyh Hüsni Efendi en fazla şeyhi bulmak, şeyhin önünde nasıl davranılır, şeyhin varolma önemi gibi konular üzerinde durmaktaydı. Ancak, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de şeyhi vardı; Onun şeyhleri Allah Teâlâ ve Cibril Aleyhisselâm idi.

Şeyh Hüsni Efendi 1931 yılında vefat etmiştir. Fakat vefatından sonra faaliyetleri kesilmemiştir. O çok zor bir dönemde birçok dervîşi onun hatırası için müslümanlara, insanlara hizmet etmeye devam etmişlerdir. Dervîşlerinin bazılarında bahsedip faaliyetlerini anlatacağız. Muridlerinden üç kişi meşhurdur: Şeyh Hacı Hâfiz Muhârem Lemeş (Lemeš) Efendi, Şeyh Hacı Hâfiz Ömer Paloş (Paloš) Efendi ve Dervîş Âdem Karacozoviç (Karadžozović).

2.1.4.1. Şeyh Hacı Hâfiz Muhârem Lemeş (Lemeš) Efendi'nin Hayatı

Şeyh Hacı Hâfiz Muhârem Lemeş (Lemeš) Efendi, Visoko belediyesine bağlı Uvoriçi (Uvorići) köyünde doğmuştur. Babasının adı Hacı Sâlih'tir. Evlendikten sonra, 1912 yılında Şeyh Hüsni Efendi'nin yanında hıfzını tamamlamıştır. Eğitim ve dîn eğitimini Visoko Medresesi'nde tekrar Şeyh Hüsni Efendi'den almıştır. Aynı zamanda tekkede onun dervîşi olmuştur. 1931 yılında, Şeyh Hüsni Efendi'nin vefatından sonra, Şeyh Hacı Hâfiz Muhârem Lemeş Efendi Visoko Nakşî Tekkesi'nde Şeyh Hüsni Efendi'nin yerine geçmiştir. Sonra da doğduğu yere dönmüş ve orada zikir halkası kurulmuştur.

⁶⁵ A.e., 22.

Uzun yıllar boyunca onun evinde çocuklara Kur'an Kursu eğitimi düzenlenmekteydi. Gračanitsa (Gračanica) Câmisi'nde 1918 yılından 1929 yılına kadar imâm idi. Vefatına kadar Uvoriçi köyündeki mektepte⁶⁶ zikir çekmekteydi.⁶⁷ 1955 yılında vefat etmiştir. Kabri Gračanitsa Câmisi'nin avlusunda bulunur.⁶⁸

Şeyh Hâfiz Lemeş Visoko'da Şeyh Hüsni Efendi'nin yerine geçmiştir. Onun postuna geçmiş fakat tekkede şeyh olarak uzun zaman kalmamıştır. O köyden gelen bir adamdı ve çarşadaki toplum onu kabul edememiştir. O yüzden Şeyh Hâfiz Lemeş, en yakın müritleri ile Uvoriçi köyüne geri çekilmişlerdi. Şeyh Hâfiz Lemeş iki şeyhten birisidir. 1952 yılından 1978 yılına kadar Bosna Hersek'teki bütün tekkeler Riyâset tarafından kapatılmıştır. Sadece Şeyh Abdüllatîf Hacimeyliç (Hadžimejlić) Efendi⁶⁹ Jivçiçi Tekke'sini kapatmayı reddetti. İkinci Şeyh Hâfiz Lemeş idi. Ancak onun tekkesi yoktu lâkin belirttiğimiz mektepte zikir çekmeye devam etti, bundan hiçbir zaman vazgeçmemiştir.⁷⁰

Genel olarak, XX. yüzyılda Visoko şehrinde ve onun çevresinde İslâm'ı koruma ve tasavvufu güçlendirme liyakatları Şeyh Hüsni Efendi'den sonra Şeyh Hâfiz Lemeş'e aittir. Şeyh Hâfiz Lemeş'in liyakatları, Şeyh Hüsni Efendi'nin onu iyi yetiştirdiğinin göstergeleri olup yine Şeyh Hüsni Efendi'yi anlatmaktadır. Bir defa Şeyh Hüsni Efendi "Beni bütün dervişlerimden sadece o (Şeyh Hâfiz Lemeş) anladı" dedi.⁷¹

⁶⁶ Bosna Hersek'te *mektep* kelimesinin iki anlamı vardır. Birinci anlamı, mektep genel dini eğitim demektir. Bosna Hersek'te her câmi de mektep bulunmaktadır. İlk okuldaki çocuklar mektebe gidip orada ilmihal, sufara (Arap yazısına giriş) ve Kur'an okumayı öğrenmektedirler. Mektep kelimesinin ikinci anlamı ise, bir köyde veya câminin yanında çocuklara dînî eğitim vermek için yapılan bina demektir. Mektepler genel olarak câminin yanında bulunur fakat, bazen küçük köylerde câmi olmayabilir, eğer böyle bir durum söz konusu olursa ve köylüler câmiye komşu köye gidiyorlarsa o köyde en azından mektep binası yapılır, binanın adı mektep olur. Öyle mekteplerde sadece gece vakitleri (akşam, yatsı, sabah) ve Ramazân ayında terâvih namâzı kılınır.

⁶⁷ Bu zikir halkası bugüne kadar devam eder.

⁶⁸ Mustafa Omerdić, **Hafizi Visokog i okoline**, Visoko, Medžlis islamske zajednice, 2000, s. 27.

⁶⁹ Şeyh Abdüllatîf Hacimeyliç Efendi hakkında daha sonra da detaylı bilgiler vereceğiz.

⁷⁰ 05. 03. 2017 yılında Şeyh Hüsein Hacimeyliç Efendi ile yapılan röportajdan.

⁷¹ Numanagić, **a.g.e.**, s. 84.

Visoko şehrinde ve dinî hayatından (tasavvuf hayatı) bahsedince herkesin aklına ilk Şeyh Hüsnü Efendî, sonra onun dervîşi Şeyh Hâfiz Lemeş ve onun dervîşi Şeyh Hacı Hâfiz Mustafâ Muiç (Mujić) Efendî gelir. Şeyh Hâfiz Lemeş'in, Şeyh Hüsnü Efendî'ye ne kadar bağlı olduğunu gösteren iki örnek vereceğiz. Şeyh Hâfiz Lemeş Efendî hep: "Şeyhime (Şeyh Hüsnü Efendî'ye) Fâtiha süresini okumadan önce beni zikretmeyin, benim ismini ağzınıza almayın" derdi.⁷² İkinci örnek ise şu olaydır; Şeyh Hâfiz Lemeş çok zengin bir adam idi. Şeyh Hüsnü Efendî Travnik'te müftülük görevini yaparken Şeyh Hâfiz Lemeş arasıra Travnik'e onu ziyaret etmek için giderdi. Kış döneminde bir defa Şeyh Hâfiz Lemeş, Şeyh Hüsnü Efendî'ye maddi bir hediye götürmüştür. Şeyh Hüsnü Efendî ona: "Bana bunu neden getirdin? Benim buna ihtiyacım yok. Senin köyündeki komşular aç mı?" diye sorduğunda Şeyh Hâfiz Lemeş "Hayır. Köyümde aç insan yok" diye cevap verdi. "Sen şimdi git, köyünün sonunda yalnız, yaşlı bir kadın var. Hem açtır hem de bu soğuk günlerde yakacak bir şeyi yoktur" dedi. Şeyh Hâfiz Lemeş, Şeyh Hüsnü Efendî'nin yanında sadece 10 – 15 dakika kalıp hemen geri dönmüştür. Onun verdiği bütün vazifeleri hemen ve aşk ile yerlerine getirirdi. Bu sefer de öyle yapmış; izin alıp eve dönmüştür. Eve döndüğü zaman hem yakacak hem de yiyecek ve içecek bir şeyler alıp yaşlı kadına götürmüştür. Şeyh Hâfiz Lemeş'in dervîşleri, Şeyh Hâfiz Lemeş'in bu yaşlı kadının vefatına kadar ona hizmet ettiğini anlatmaktadırlar. O da yaşlı olduğu halde bu hizmeti hiç kimseye bırakmak istemedi: "Bu şeyhimin bana verdiği vazifedir. Bu sizin değil, benim vazifemdir" diyordu.⁷³ Bu iki örnekten Şeyh Hüsnü Efendî'nin müritlerini nasıl terbiye ettiğini ve onların ona karşı nasıl davrandıklarını görebiliriz. Ne kadar çabuk, ne kadar aşk ile bütün emirlerini, isteklerini yerine getirirlerdi. İkinci örnekte, ayrıca, açıkça Şeyh Hüsnü Efendî'nin kerâmetini de görebiliriz.

Son olarak, Şeyh Hüsnü Efendî'nin silsilesi, Şeyh Hâfiz Lemeş'ten sonraki gelen şeyhleri bakarsanız da, göreceksiniz ki, bu silsilenin bir özelliği vardır; Şeyh Hüsnü Efendî'den bugüne kadar bütün şeyhler hâfizlardı ve şeyhlik için hafızlık şarttır. O silsile şu şekildedir: Şeyh Hüsnü Efendî (1931), Şeyh Hâfiz Lemeş (1955), Şeyh Hacı Hâfiz

⁷² 01.03.2017 tarihinde Şeyh Seyid Cozic Efendî ile yapılan röportajdan

⁷³ 01.03.2017 tarihinde Şeyh Seyid Cozic Efendî ile yapılan rapörtajdan

Mustafâ Muiç Efendî⁷⁴ (1999) ve Şeyh Hacı Hâfiz Zilko Jolja (Žolja) Efendî⁷⁵. Şeyh Hâfiz Lemeş'ten sonra, Âdem Karacozoviç Efendî hakkında bazı detaylı bilgiler vereceğiz.

2.1.4.2. Âdem Karacozoviç Efendî'nin Hayatı ve Faaliyetleri

Âdem Karacozoviç Efendî 1891 yılında Karadağ'ın Bar şehrinde doğmuştur. Skadar, İstanbul ve Kahire'de okumuştur. Ana dili yanında Türkçe, Arnavutça ve Fransızcaya biliyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda Saraybosna'ya gelmiştir. Saraybosna'da Şerîfe Uzunoviç (Şerîfa Uzunoviç) Hanım ile evlenmiştir. Ondan iki çocuğu olmuştur. Kısa süre sonra, Bosna ve Saraybosna'daki önde gelen mütesavvıflarla dost olmuştur.⁷⁶ Âdem Efendî Bosna'ya gelince tasavvufa karşıydı. Onu sevmiyordu hatta nefret bile ediyordu. Bir defa Hacı Âlî Meşiç (Meşić) Efendî ile birlikte Şeyh Hüsnü Efendî'yi ziyaret etmek için Visoko'ya gitmişlerdir. Bu ziyaretten sonra, Âdem Efendî Şeyh Hüsnü Efendî'yi mürid olarak kabul etmiştir. Hayatının sonuna kadar Şeyh Hüsnü Efendî'nin ismini "mübârek" lakabını eklemeyen ağzına almamıştır. İsmi zikrederken mübârek Hacı Efendî deyip ağlamaya başlardı. Onu şeyh olarak kabul edince hiçbir zaman onun sözlerini sorgulamamıştır; nasıl söylerse, öyle kabul ederdi. Eğer onun Şeyh Hüsnü Efendî

⁷⁴ Şeyh Hacı Hâfiz Mustafâ Muiç Efendî 1910'da Rogatitsa (Rogatica) şehrinde doğmuştu. Çocuk iken yetim kalmıştır. Onu dedesi yetiştirmişti. İlkokulu ve imam-hatip medresesini doğduğu şehrinde bitirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda muhacir olarak Saraybosna'ya gelmişti. Saraybosna'da hafızlığını tamamlayıp, 1945'te Hünkâr Câmisinde duâ töreni olunmuştur. İkinci Dünya Savaşı bitirdikten sonra Kiselyak şehrine bağlı Duhre ve Palej köylerinde imâm olarak çalışmıştır. 1974'te emekli olup lakin Kiselyak'ta bir câmide 1993'e kadar hâtip idi. 1993'te Visoko şehrine muhacir olarak gelip, Visoko'da zikir halkasını kurmuş. Bu durum bugüne kadar sürmektedir. 1999'da vefat etmiştir.

⁷⁵ Şeyh Hacı Hâfiz Zilko Jolja (Žolja) Efendî 1931'de Kiselyak şehrine bağlı Gornje Duhre köyünde doğmuştur. İlkokulu ve ilk dinî eğitimi doğduğu yerde öğrenip, imâmlık imtihanı başarılı olarak geçince de, ilk olarak Kiselyak şehrine bağlı Brnyatsi (Brnjaci) köyünde iki yıl, sonrasında Prokos köyünde, Preny dağında 14 yıl imâmlık yapmaktadır. Sonrasında Visoko şehrine bağlı Uvoriçi köyünde geçip, emekliliğe kadar Uvoriçi köyünde bulunan camiinde imamlık yapmıştır. Visoko'da bulunan imâm-hâtip medresesinde 20 yıl hattın hocası olarak çalışmaktadır. 1951'de Şeyh Hacı Hâfiz Mustafâ Muiç Efendî'nin önünde hafızlığını tamamlamıştır. Hayattadır ve Uvoriçi köyünde yaşıyor.

⁷⁶ Samir Beglerović, **Tesavvuf Bosne u Vidicima Fejzullaha Hadžibajrića: Vjerski i Kulturni Razvoj Bosanskih Muslimana u Prvoj Polovini XX Stoljeća**, Sarajevo, Bookline, 2014, s. 122.

Abullah Foçak 22.01.1981 tarihinde Visoko'da basılmamış el yazısı yazdı. Bu sayfada bu el yazısı ulaşabilirsiniz: Kenan Čemo, "Za četrestinu Adem efendiji Karadžoviću," **Znaci**, <http://znaci.com/kazivanja/Zapisi%20o%20mjestima%20i%20Judima/Adem-ef.-Karadžovic--Zivot-i-djelo-II-dio.htm>, 2 Nisan, 2017.

ile gönül bağımlı Hz. Âşık Yunus Emre ile Hz. Şems'in ve Hz. Mevlânâ'nın gönül bağıyla mukayese edersek abartmış olmayız. İşte o kadar Âdem Efendî, Şeyh Hüsni Efendî'yi severdi. Âdem Efendî 1981 yılında Yüce vefat etmiştir.⁷⁷

XX. yüzyılda Bosna Hersek'te İslâmı koruyan ve özellikle Bosna'da tarikatı insanlara sevdiren en önemli kişilerden birisidir. Bunda hiç şüphe yok ve bu çok kolay ispatlanabilir. Eğer sadece onun farklı farklı dergilerde ve gazetelerde yayınladığı makalelere bakarsak, onun tasavvufu olumlu olarak için gösterdiği büyük bir çaba göreceksiniz. Burada örnek olarak bazı basılmış makalelerinin isimlerini nakledeceğiz : “Hazreti Mevlana Dželaluddin Rumi”⁷⁸, 04.03.1936, 22 sayılı *İslamski Glas Dergisi*'nde basılmış; “Dervîşi”⁷⁹ 17.01.1936, sayısız *İslamski Glas Dergisi*'nde basılmış; “Hazreti Mevlana Dželaluddin Rumi”⁸⁰, 17.01.1936, 16 sayılı *İslamski Glas Dergisi*'nde basılmış; “Zikrullah”⁸¹, 10.04.1936, sayısız *İslamski Glas Dergisi*'nde basılmış; “Dunja kao stara ružna baba”⁸², 07.01.1935, 124 sayılı *İslamski Glas Dergisi*'nde basılmış; “Misli i savjeti”⁸³, 1947 3 sayılı *Preporod Gazetesi*'nde basılmış; “Misli i savjeti”, 1948 3 sayılı *Preporod Gazetesi*'nde basılmış; “Dajte nam Hanikah”⁸⁴ 25.01.1935, 126 sayılı *İslamski*

⁷⁷ Kenan Čemo, “Za četrestinu Adem efendiji Karadžoviću,” **Znaci**,

[http://znaci.com/kazivanja /Zapisi%20o%20mjestima%20i%20Judima/Adem-ef.-Karadžovic--Zivot-i-djelo-II-dio.htm](http://znaci.com/kazivanja/Zapisi%20o%20mjestima%20i%20Judima/Adem-ef.-Karadžovic--Zivot-i-djelo-II-dio.htm), 2 Nisan, 2017.

⁷⁸ Bu makalede Âdem Efendî Hz. Mevlânâ'nın hayatı hakkında belgeler verdi. Hz. Mevlânâ hakkında Boşnak dilinde bu makale, ikinci makaledir. Birinci makale Abdürrahmân Âdil Çokiç tarafından 1928 yılında yazılmıştır.

⁷⁹ Bu makalede Âdem Efendi tekkelerin, tasavvufun, dervişlerin önemini anlatılmıştır.

⁸⁰ Bu makalede, Âdem Efendî Mesnev-î Şerif'ten bir dersi çevirip Reis Cemâleddin Çauşević Efendî'nin 65. doğum günü için bir hediye olarak basmıştır. Onun hatırası için.

⁸¹ Bu makale ile Âdem Efendî, dervişler tarafından çekilen zikrullahı yeni imamların gösterdikleri tepkilerden savunmaktadır.

⁸² Bu makalede Âdem Efendî Mesnev-î Şerif'ten bir dersi çevirip yayımlamıştır. Genel olarak, bu ve diğer benzeyen Âdem Efendi tarafından yazılan makaleler, Boşnakçada Mesnev-î Şerif'in ilk basılmış tercüme olarak kabul edilmiştir.

⁸³ Bu iki makalede Âdem Efendî sûfi büyüklerinin sözlerini nakletmiştir. Ancak onların isimlerini zikretmemiştir.

⁸⁴ Bu makalede Âdem Efendî Riyâset'den ve Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın mütevellisinden Hanikah'ın dervişlere tekrar geri verilmesini istemiştir.

(<http://znaci.com/kazivanja /Zapisi%20o%20mjestima%20i%20Judima/Adem-ef.-Karadžovic--Zivot-i-djelo-III-dio.html> önceki yedi dipnot bu web sitesinden alınmıştır).

Glas Dergisi'nde basılmıştır. Naklettiğimiz makaleler dışında, diğer basılmış ve basılmamış makaleler de bulunmaktadır.⁸⁵

Âdem Efendî o dönemdeki en meşhur tasavvuf adamları ile çok yakın arkadaş idi. Bundan bahsederken en çok Reisü'l-Ulemâ Mehmed Cemâluddîn Çauşeviç (Mehmed Džemaluddin Čaušević) Efendî'yi ve Hacı Muyaga Merhemiç⁸⁶ (Mujaga Merhemić) Efendî'yi kastetmekteyiz. Âdem Efendî, Reis Çauşeviç Efendî'nin Mesnevî derslerine katılmaya başlamış, daha sonra da Hacı Muyaga Efendî'nin Mesnevî derslerine de katılmıştır. Âdem Efendî o zor asırda, tasavvufun sesi idi. Âdem Efendî gazetelerde tasavvuf hakkında her kötü veya negatif yazılmış makale üzerine bir makale yazmıştır. Âdem Efendî, Hâfiz Şirâzi'nin "Divan"ından, "Gülistan"dan ve "Mesnev-î Şerif"ten bazı parçaları Boşnakça'ya çevirip farklı dergilerde ve gazetelerde yayımlamıştır.

Âdem Efendî'nin en büyük çalışması, Gazi Hüsrev Bey Hankâhî'nin tekrar aktif hale getirilmesi ve onun tekrar dervişlere geri verilmesi üzerinde yapılan çalışmasıdır. Fakat o zamanlardan günümüze kadar Riyâset, maalesef, hankâhî aktif hale getirmemiştir. Âdem Efendî toplu dilekçeye imza atıp Riyaset'e teslim etmiş ama kabul etmemişlerdir. Gazi Hüsrev Bey Hankâhî'nin dervişlere geri verilmesi savaşta Âdem Efendî'nin sesi yüksek idi.

Âdem Efendî'nin en büyük eseri "Zbirka Savjeta i Uputa Ahmed Zarifi – Babe" adlı bir kitaptır. Âdem Efendî, Şeyh Ahmed Zarifi Baba'nın "Pend-nâme" ve "Tasavvuf-nâme" kitaplarını çevirip 1970 yılında yukarıdaki ismi altında bir kitap yayımlamıştır. Âdem Efendî bu kitabı Şeyh Hüsnü Efendî'nin hatırası için yazmıştır. Kitabın girişinden bir önceki sayfada: "Bu çalışmamı Azizime, Mübarek Hacı Hâfiz Hüsnü Nûmânâgiç Efendî'ye ithaf ederim" yazmıştır.⁸⁷ Ancak bu kitabın önemi onun ithafında değildir. Onun ithafı sadece kendisini ve şeyhini anlatmaktadır. Bu kitabın önemi, tasavvuf

⁸⁵ Kenan Čemo, "Adem ef. Karadžović – Život i djelo (III dio)", **Znaci**, 26 Mart, 2007, <http://znaci.com/kazivanja/Zapisi%20o%20mjestima%20i%20ljudima/Adem-ef.-Karadžovic--Zivot-i-djelo-III-dio.html>, 2 Nisan 2017.

⁸⁶ Hacı Muyaga Merhemiç Efendî hakkında daha fazla bilgiyi ilerleyen konularımızda aktaracağız.

⁸⁷ Karadžović, **a.g.e.**, s. 2.

sözlüğündedir. Âdem Efendî kitabın son kısmı olarak tasavvufun sözlüğünü yazmıştır. Bu sözlük on üç sayfalık olup küçük bir sözlüktür ama bu Boşnakça’da basılmış ilk tasavvuf sözlüğüdür.⁸⁸

Âdem Efendî Osmanlı Türkçe’sinden Âşık Yunus Emre’nin yazdığı bazı ilahiler ve matem ilahileri Boşnakça’ya çevirmiştir. Fakat bunlar hiçbir zaman basılmamıştır.⁸⁹ Âdem Efendî çok mütevazı bir adam idi; yazılarının hiçbirinde onun ismine rastlanmaz. Âdem Efendî’nin yazdığı eserlerin altında “İbn-i Âdem” veya “Hüsni’nün Kıtımîri” lakabı bulunmaktadır. Fakat Âdem Efendî’nin anlayışına göre “Kıtımîr” kelimesi tarikat sırlarının ciddi koruyucusu anlamına gelir.⁹⁰ Bu künyesinden yine Şeyh Hüsni Efendî’ye ne kadar bağlı olduğunu görebiliriz.

Âdem Efendî, hayatının son yıllarında evinden sadece bir defa çıkmıştır. Bir defa Şeyh Hüsni Efendî’nin kabrini ziyaret etmek için çıkmıştır. Son olarak bazı olayları nakledeceğiz. Âdem Efendî, Şeyh Hüsni Efendî’nin kabrinin yanında defnedilmek istemiş fakat o yıllarda eski mezarlık kapatıldığı için onun istediği şey mümkün değildi. O yüzden, en azından aynı şehirde defnedilmek istemiştir. Âdem Efendî vefat ettiği zaman cenazesi onun isteği üzerinde Şeyh Hüsni Efendî’nin kabri önünden geçmiştir. Şeyh Hüsni Efendî’nin kabrine gelince cenazesi durduruldu ve önce Şeyh Hüsni Efendî’nin ruhu için Fâtiha süresi okundu, sonra da Âdem Efendî mezarına götürülmüş ve defnedilmiştir.⁹¹

Âdem Efendî Reisü’l-Ulemâ Çauşević Efendî ile çok yakın bir arkadaş idi. Ancak Reisü’l-Ulemâ Çauşević Efendî, Âdem Efendî’ye bir iş bulmuştur. Öte yandan, Şeyh

⁸⁸ A.e., s. 105-118.

⁸⁹ Kenan Čemo, “Adem ef. Karadžović – Život i djelo (IV dio)“, **Znaci**, 20 Nisan, 2007, <http://znaci.com/kazivanja/Zapisi%20o%20mjestima%20i%20Judima/Adem-ef.-Karadžovic--Zivot-i-djelo-IV-dio.html>, 4 Şubat, 2017.

⁹⁰ Kenan Čemo, “Za četrestinu Adem efendiji Karadžoviću,” **Znaci**, <http://znaci.com/kazivanja/Zapisi%20o%20mjestima%20i%20Judima/Adem-ef.-Karadžovic--Zivot-i-djelo-II-dio.htm>, 2 Nisan, 2017.

⁹¹ A.e. Kenan Čemo, “Za četrestinu Adem efendiji Karadžoviću,” **Znaci**, <http://znaci.com/kazivanja/Zapisi%20o%20mjestima%20i%20Judima/Adem-ef.-Karadžovic--Zivot-i-djelo-II-dio.htm>, 2 Nisan, 2017.

Hüsnü Efendî'nin dervîşi idi. Şeyh Hüsnü Efendî ile Reisü'l-Ulemâ Çauşeviç Efendî'nin arasında kadınların örtüsü hakkında bir fikir ayrılığı olmuştur. O yüzden zamanla Âdem Efendî kendisini münâfık gibi hissetmeye başlamıştır. O halde iken Şeyh Hüsnü Efendî'ye Mesnevî dersi için Visoko'ya gitmiştir. Visoko Tekkesi'ne girince Şeyh Hüsnü Efendî tek başına idi. Şeyh Hüsnü Efendî Âdem Efendî ile konuşmaya başlamıştır.

“Hz. Âli'nin (r.a.) zamanında bir sahabe vardı (Şeyh Hüsnü Efendî Âdem Efendî'ye sahabenin ismini söylemiş fakat Âdem Efendî onun ismini unutmuştur). Bu sahabe hem Hz. Âli'ye hem de Hz. Muâviye'ye gittiği için insanlar bu sahabeyi münâfık olarak isimlendirmeye başlamışlardır. Sahabe insanlara şöyle bir cevap vermiş: “Ben Muâviye'ye midemi doyurmak için gidiyorum, Hz. Âli'ye ise ruhumu doyurmak için gidiyorum” demiştir.”⁹²

Âdem Efendî Saraybosna'da yaşamıştır. Visoko'da Şeyh Hüsnü Efendî'nin verdiği derslere katılmıştır. Ancak Âdem Efendî fakir bir insan idi. Bir defa Visoko'ya Şeyh Hüsnü Efendî'nin dersine gitmek istemiş fakat tren bileti için parası denkleşmemiş. Âdem Efendî mutfaktan eşinin bakırlı bir tepsisini alıp çarşıda satmıştır. Eşinin, Âdem Efendî'nin bu yaptığından haberi yoktu. Böylece Âdem Efendî tren biletini alıp Şeyh Hüsnü Efendî'nin dersine Visoko'ya gitmiştir. Ders ve muhabbet bittikten sonra Âdem Efendî, Şeyh Hüsnü Efendî ile yalnız kalmışlardır. Yalnız kaldığını görünce Şeyh Hüsnü Efendî, Âdem Efendî'ye yaklaşmasını söylemiştir. Âdem Efendî ona yaklaşınca Şeyh Hüsnü Efendî sırtının arkasından o bakırlı tepsinin aynısını çıkarıp Âdem Efendî'ye verip bunu bir daha da yapmamasını, tepsiyi alıp eşine îade etmesini emretmiştir.⁹³

Son iki naklettiğimiz olayda Şeyh Hüsnü Efendî'nin kerametleri açıkça görülür. Şeyh Hüsnü Efendî herkesin önünde kerametler göstermezdi, buna şahit olabilen bazı insanlar vardı. Âdem Efendî bir defa Şuarâ süresinin 89'uncu âyetini anlatırken şöyle demiş: “Allah'ım, ben kalbimi tamamen temizleyemedim fakat Allah'ım, ben tertemiz bir

⁹² Numanagić, a.g.e., s. 138-139.

⁹³ 01.03.2017 Şeyh Seyyid Coziç Efendî ile yapılan röportajdan

kalbi buldum ve onunla sohbet ettim.”⁹⁴ Burada tertemiz kalp derken Şeyh Hüsni Efendi’yi kastetmektedir.

Bu bölümü, Şeyh Hüsni Efendi’nin bazı sözleriyle bitirmek istiyoruz:

- “Her insanın kendi Kur’ânı vardır(yaşadığı kurallar bütünü) ama insanın Kur’ânı ile Allah Teâlâ’nın Kur’ânı’nın aynı olup olmadığı ayrı bir meseledir.”⁹⁵
- “Hakikatın canlılığı, bâtılın cansızlığıdır.”⁹⁶
- “En büyük fakirlik ruhaniyetteki çıplaktır.”⁹⁷
- “Tövbe, günahların sabunudur.”⁹⁸
- “Kim iyilik yapar da sana destek olursa, o senin en iyi arkadaşındır.”⁹⁹
- “Kim hastaları ziyaret ederse, orda Allah’ın rahmetini bulur.”¹⁰⁰
- “Herkesin hatasını affet, bir tek kendininkini affetme.”¹⁰¹
- “Kimin kalbi iyi ise, yüzü buna şahitlik eder.”¹⁰²
- “İnsanlar tarafından övünmek isteyen âhiret mutluluğunu bulmayacaktır.”¹⁰³
- “Bu dünyanın imândan daha lezzetli bir tatlısı yoktur.”¹⁰⁴

⁹⁴ Numanagić, **a.g.e.**, s. 83.

⁹⁵ **A.e.**, s. 113.

⁹⁶ **A.e.**, s. 140.

⁹⁷ **A.e.**, s. 140.

⁹⁸ **A.e.**, s. 140.

⁹⁹ **A.e.**, s. 140.

¹⁰⁰ **A.e.**, s. 140.

¹⁰¹ **A.e.**, s. 140.

¹⁰² **A.e.**, s. 140.

¹⁰³ **A.e.**, s. 141.

¹⁰⁴ **A.e.**, s. 141.

- “Büyük insanlar ateş gibidir. Eğer onlara yaklaşırsan ve bir saniye bile dikkat etmezsen, yanacaksın; lakin onlardan uzaklaşırsan üşüyeceksin.”¹⁰⁵
- “Güzel ve az konuşmak âşıklara özgündür. Güzel ve fazla konuşmak büyük âlimlere özgündür. Çok ve çirkin konuşmak kafasızlara ve ahmaklara özgündür.”¹⁰⁶

Bu bölümü Şeyh Hüsni Efendi'nin bazı hikmetli sözleri ile bitirilmiştir. Gelecek bölümde Prof. Dr. Şeyh Şâkir Sikiriç Efendi ile ilgili bilgiler verilecek.

¹⁰⁵ A.e., s. 141.

¹⁰⁶ A.e., s. 141.

2.2. ŞEYH ŐĀKİR SİKİRİÇ EFENDİ'NİN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ

Őeyh ŐĀkir Sikirić (Őacıir Sikirić) Efendî 1893 yılda Foynitsa Őehrinde dođmuŐtur. Babasının adı Muhammed Efendî'dir. Onun dedesi Őeyh ŐĀkir Efendi ve Őeyh ŐĀkir Efendî'nin babası Bosna Hersek'te en meŐhur NakŐî Őeyhi, Őeyh Abdurrahmân Sırrî Baba'dır. Őeyh ŐĀkir Efendî, çocukluk zamanında Saraybosna'ya gitti. Orda onun babası, Őeyh Muhammed Efendî muallimdi. Őeyh ŐĀkir Efendî Saraybosna'da ilk olarak mekteb'te, sonra Rujdiyye'de ve nihayette Gazi Hüsrev Bey'in Hanikâh'ında okudu. Hanikâh'ta eğitimi bitirdikten sonra, Őerîat hukûku okulunu 1915 yılında bitirdi. Sonra da, Mehmed Cemâleddin ÇauŐeviç ve o zamandaki Reisü'l-Ulema Muhammed Emîn Dizdar Efendilerin tavsiyesiyle, Budapest Üniversitesinde Oryantalizm fakültesine için, hükümet Őeyh ŐĀkir Efendî'ye burs verildi. Orada 1919 yılda mezun oldu ve sonra da orada doktora yapmıŐtır.¹⁰⁷ Onun doktora tezi, "Derviskolastorok es Szent Sirok Bosznaiaban"¹⁰⁸ Bosna Hersek'te Tekkeler ve Türbeler hakkında ilk akademik çalışmadır.

Macaristan'da eğitimi tamamladıktan sonra, genç ŐĀkir Efendî Bosna'ya döndü. Saraybosna'da hemen yeni kurulmuş Şerîat ortaokul'unda Arapça hocası olarak çalışmaya başladı. Birkaç sene sonra, Şerîat hukûk okulunda sözleşmeli olarak dersler vermeye başladı. Sonra da sürekli Arapça hocası olarak orada çalışmaya devam etti. 1929 yılında, Reisü'l-Ulemâ Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî'nin tavsiyesi üzerine, Şerîat hukuk okulunun dekanı oldu. 1937 yılına kadar bu vazifede kaldı. O senede, bu Şerîat hukuk okul'u kapatılmış oldu. Onun yerine Yüksek İslâm Őerîye teolojik fakültesi açıldı. 1939 yılından 1945 yılına kadar, bu yüksek okulun rektörü oldu. 1945 yılda komünistler bu okulu kapatmışlar ve Şeyh ŐĀkir Efendî emekli oldu.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Hfz. Mahmud Traljić, **Istaknuti BoŐnjaci**, 2. bs., Sarajevo, el – Kalem, 1998, s. 301.

¹⁰⁸ Bosna Hersek'teki derviş tekkeler ve türbeler demektir.

¹⁰⁹ Traljić, **a.g.e.**, s. 302.

1950 yılında Saraybosna’da Felsefe Fakültesi’nin kapsamında Oryantal Entitüsü açılmıştır. Oryantal Enstitüsü açıldığı zamanda Şeyh Şâkir Efendî ilk olarak sözleşmeli ondan sonra devamlı Arapça ve Farsça hocası olarak vefaâtına 1966 yılına kadar çalıştı.¹¹⁰

Şâkir Efendi hocası olarak bütün derslere büyük pedagog olarak girdi. Her zaman, öğrencilere onun derslerini daha yakın, enteresan ve kolay olarak göstermek istedi. Kendi vaktini öğrencilerine hep ayırmak istemiştir. Eğer öğrenci ona bir soru sorarsa, çok mutlu olurdu bu durum öğrencilerin ilim talibi olduklarını göstergesidir. Bazı şeyleri defalarca anlatırdı. “Yüz defa sormak bir defa bilmemekten daha iyidir” derdi. Defalarca Şâkir Efendî sadece dîn dersleri vermiyordu. Onun derslerinde defalarca müslümanların Bosna Hersek’teki durumu, Bosna Hersek’teki müslümanların yaşadığı sıkıntılar hakkında açıkça ve cesaretli bir şekilde ele alırdı. Pozitif şeyleri hakkında pozitif olarak ve negatif şeyler hakkında negatif olarak konuşurdu.¹¹¹

Maalesef, Şeyh Şâkir Efendî’bin şeyh hakkında fazla bilgimiz yok. O çok zor zamanlarda yaşadığından dolayı, arşivler kaybolmuştur. Onun şeyhliğini hakkında iki görüş var. Birinci görüşüne göre, şeyh olmadı, vekîl idi. Bu görüşü Cemal Çehayıç (Džemal Čehajić) ve Halid Bulyına (Buljina)’nın görüşüdür.¹¹² İkinci görüşe göre, şeyh Şâkir Efendi şeyh idi. Bu görüşü Prof. Dr. İsmet Buşatlić (Buštlić)¹¹³, Necad Reşidbegović

¹¹⁰ A.e., s. 302.

¹¹¹ A.e., s. 303.

¹¹² Džemal Čehajić, **Derviški redovi u Jugoslaviji**, Sarajevo, 1986, s. 57 ve Buljina, **a.g.e.**, s. 50.

¹¹³ Prof. dr. İsmet Buşatlić (Buštlić) Hoca 7 Ağustos 1948’de Donyi Vakuf (Donji Vakuf) şehrine bağlı Zastinye (Zastinje) köyünde doğmuştur. İlkokulu Donyi Vakuf’de ve sonra Saraybosna’da Gazi Hüsrev Bey’in imâm hatip medresesi’ni bitirmiştir. Sonra da İslâm Teolojik Fakültesi’ni Saraybosna’da mezun olmuştur. Yüksek lisans ve doktora Madrid Üniversitesi’nde yapmıştır. 2000’de Madrid Üniversitesi’nde “Bosna Hersek’te meşhur olan Endelüslü kitaplar ve Boşnaklar’ın Dîni ve entelektüel hayatı üstündeki için etkileri” isimli doktora tezi yüksek başarıyla savunmuştur. 1997 yıldan itibaren Temel İslâm Bilimleri Fakültesi’nde İslâm medeniyetinin tarihi dersin hocası olarak çalışıyor. 2016’da emekli oldu. Bugün Bosna Hersek’te Boşnaklar’ın ve Bosna Hersek’teki müslümanların tarihi belki en iyi bilinen kişidir.

(Nedžad Rešidbegović),¹¹⁴ Kenan Süleyman Sikiriç (Sikirić)¹¹⁵ ve bizim görüşümüzdür.¹¹⁶

Prof. Dr. İsmet Buşatliç onun “*Dr. Šakir Sikirić (1893 – 22. septembar 1966) – utemeljitelj moderne bosanskohercegovačke orijentologije*” makalesinde:

“Bosna Hersek’te asırlarca da şeriat ve tarikat beraber idi. Birbirine yardım edip ve korunmaktadır. Şeriat dervişlere şeriat haddini içerisine kalması için ve tarikat kadırlara cansız olmaması için korunmuştur. Şeyh Şâkir Efendî’nin hayatı, çalışmaları ve faaliyetleri bunun için çok güzel bir örnektir. Babasının vefatından sonra, 1930 yılında şeyh Şâkir Efendî aynı zaman da Şeriat hukuk okulu ve Oglavak Nakşî tekkesinin şeyhî olarak çok başarılı önderlik etti. İkinci Dünya Savaşı’nda Saraybosna’da Nadmlini Nakşî tekkesinde zikir çekmeye ve imâm Gazzalî’nin İhyâ-u Ulmû-id dîn’den Arapça’dan çevirip ders vermeye başladı. Aynı zamanında Farsça’dan Pendi Attar çevirip dersler verdi.”¹¹⁷

Ancak, Prof. Dr. İsmet Buşatliç onun zikrettiğimiz makalede ne zamana kadar Nadmlini tekkesinde şeyhlik yaptı söylemedi. Genel olarak bu çok zor asırda, komunistler zamanında özellikle tarikat hakkında çok az bilimiz var. Arşivleri sanki hiç yok. Sadece bazı arşivler var ve bu arşivler özel arşivlerdir. Onlara maalesef ulaşamıyoruz. Şeyh Şâkir Efendî’yi hakkında arşivler ve genellikle Oglavak Şeyh Sırrî Baba’nın Nakşî tekkesini hakkında arşivler son savaşta (1992-1995) yok olmuştur.

Tahmin ediyoruz ki, Şeyh Şâkir Efendî’nin Saraybosna’da Nadmlini Nakşî Tekkesinde şeyhlik görevi, 1952 yılına kadar sürmüştür, çünkü o yıllarda, daha önce söylediğimiz gibi Riyâset bütün tekkeleri kapatmıştır. Oglavak Şeyh Sırrî Baba’nın tekkesine gelince, orada şeyh Şâkir Efendî şeyh veya vekil idi genel bir görüşüdür. Ancak, o ifadeyi ve görüşü biraz abartılı olarak görüyoruz çünkü Şeyh Şâkir Efendî pek çok meşgul bir adam idi. Üniversite’deki en önemli hocalardan birisidir ve ulema halkalarda

¹¹⁴ şeyh Şâkir Efendî’nin torununa, Necad Rešidbegović ile 06.03.2017 tarihinde yapılan röportajından.

¹¹⁵ Kenan Süleyman Sikiriç ile 06. Nisan 2017 tarihinde yapılan röportajından

¹¹⁶ İsmet Buşatliç, “Dr. Šakir Sikirić (1893 – 22. septembar 1966) – utemeljitelj moderne bosanskohercegovačke orijentologije,” **Znakovi vremena - Časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu**, Sarajevo, C.XVII, No:64, Yaz 2014, s. 18.

¹¹⁷ A.e., s. 18.

en saygın âlimlerden birisidir. Bize göre, sadece hafta sonu Oglavak'a gelip şeyhlik yapmak çok ciddiyetsiz bir ifadedir, çünkü Şeyh Sırrî Baba'nın tekkesi Bosna Hersek'te ikinci en önemli Nakşî tekkesidir. Komünistler zamanında, Oglavak'ta şeyhlik İbrahim Sikiriç (Sikirić) Efendî 1968 yılına kadar yapmıştır. Fakat Şeyh Şâkir Efendî haftasonlarında Oglavak'a gelince, Şeyh İbrahim Efendî ona tevazuyla post nişniği bırakıyordu çünkü Şeyh Şâkir Efendî ondan on iki yıl yaşlı kuzenidir, hem de çok büyük âlim idi.¹¹⁸

Eğer sadece Şeyh Şâkir Efendî'nin neslini bakarsanız, Şeyh Şâkir Efendî Şeyh olduğunu ifade etmesi çok mantıklı ve güçlüdür ve biz burda görüşlerimizi desteklemek için bazı deliller nakledeceğiz. İlk olarak onun neslinde toplam on bir şeyh var. Bütün ailesi tarikat ehliendir. İkinci delilimiz, şeyh Şâkir Efendî Gazi Hüsrev Bey'in hanikâh¹¹⁹ medresesini bitirdi. Üçüncü güçlü delilimiz, şeyh Şâkir Efendî'nin babası, Muhammed Sikiriç Efendî şeyh idi. Dördüncü delilimiz, Şeyh Şâkir Efendî onun zamanında Bosna Hersek'te en büyük âlimlerden birisidir. Şeyh kişi ilmsiz olamaz. Şeyhlik için bazı dîni eğitimi olması lazım ve Şeyh Şâkir Efendî bu ilmînin sahip oldu. Son olarak, Şeyh Şâkir Efendî'nin doktora tezi Bosna Hersek'teki dervîşlerin tekkelerini ve türbelerini hakkında ilk akademi çalışmasıdır. Sonra da, Şeyh Şâkir Efendî onun neslini unutmamış ve dervîşler, muhibbiler ve genel Bosna Hersek'teki edebiyat için pek çok önemli Şeyh Sırrî Baba'nın ilâhiler ve kasideler Osmanî türkçesi'nden Boşnakçaya çevirip ve onları "Pobožne pjesme – ilahije šejh Abdurrahmana Sırrije", *Glasnik Islamske Vjerske Zajednice*, IX, 1941 yılında makale olarak basıldı. O çevirdiği Şeyh Sırrî Baba'nın ilâhileri bugüne kadar, Bosna'da bütün tekkelerde dervîşler okurlar ve onlardan ruhlarını ve kalplarını manevî sofradan yedirirler. Şeyh Şâkir Efendî, tasavvuf hakkında diğer

¹¹⁸ 06. Nisan 2017 yılında Kenan Süleyman Sikiriç ile yapılan röportajından. Kenan Süleyman Sikiriç şeyh İbrahim Efendî'nin torunu ve bugünkü Oglavak'ta şeyh Sırrî Baba'nın Tekkesi'nin vekilidir. Kenan Süleyman Sikiriç Efendî ile konuşurken çok şaşırдық çünkü bazı şeyler ilk defa ondan duyduk. Mesela onun dedesi hakkında Şeyh İbrâhim Efendî'ye hakkında hiçbir zaman önce duymadık ve sadece bir yerde onun ismini vekil olarak gördük. Onun hakkında hiçbir şey bulamadık, okumadık. O yüzden, burda bulduğumuz ve yazdığımız belgeler çok önemli olarak görüyoruz.

¹¹⁹ Bosna Hersek'te hanikâh dervîşler için imâm hatip medresesidir. Orda, genel dîni derslerden dışında en önemli tasavvuf kitapları, Fusûsü'l-Hikem, Fütuhât-ı Mekkiyye, Risale-i Küşeyriyye ve benzeri kitapları okutulmuştur. Aynı zamanında çilelerde yaşamışlar ve dervîşlik hayatını öğretmişler.

birkaç önemli makaleyi yazdı: “Tekija na Oglavku”¹²⁰ *Kalendar Gajreta* za 1941. godinu, “Sarajevske tekije”¹²¹, *Narodna starina*, br. 14., 1927. godina, Hrvatska, dr. August Čičić (Čićić) ile beraber “Kroz tekije i samostane”¹²², *Narodno jedinstvo*, III/1920 bir kaç sayıda çıkmıştır.

Necad Reşidbegoviç Bey ve Kenan Süleyman Sikiriç Efendî, Şeyh Şâkir Efendî'nin şeyhliği hakkında, “kesin olarak şeyhtir” demişler. Oglavak tekkesinde şeyhlik hakkında böyle söyleyebiliriz. Bir müddet, Oglavak tekkesinde iki şeyh, şeyh İbrâhim Sikiriç Efendî ve Şeyh Şâkir Efendî vardı.

XX. yüzyılda Bosna Hersek'te İslâma korumak için şeyh Şâkir Efendî'nin rolü şüphesiz ki büyüktür. Şeyh Şâkir Efendî birkaç farklı alanlardan büyük eserler bırakıp, büyük faaliyetler yaptı. Onlara böyle sırayabiliriz:

- Üniversitedeki ve medresedeki hocası idi;
- Üniversitede rektör idi;
- Oryental Enstitü'de en büyük hocası idi;¹²³
- Yazar olarak çok önemli akademik kitaplar ve makaleler yazdı.

Naklediğimiz farklı alanlar onun bütün alanları değildir. Onun daha fazla alanları var, lâkin onlara burda nakletmeyeceğiz çünkü Şeyh Şâkir Efendî büyük adam olarak özel bir yüksek lisans veya daha güzel iyi, güzel bir doktora tezi hak kazanıyor. Bosna Hersek'te yakın bir zamanında şeyh Şâkir Efendî'yi hakkında böyle bir şey olacak, umarız.

¹²⁰ Bu makalede Şeyh Şâkir Efendî Şeyh Sırrî Baba'yı, onun tekkeyi ve sonraki şeyhleri hakkında yazmıştır.

¹²¹ Bu makalede Şeyh Şâkir Efendî Saraybosna'daki en önemli tekkeleri, tasavvufî, tarikatları ve dervişleri hakkında yazmıştır.

¹²² Bu makalede Şeyh Şâkir Efendî, tekrar Foynitsa'daki (Oglavak, Jivçiçi, Foynitsa) tekkeleri hakkında yazdı

¹²³ Akademisyenler, Şeyh Şâkir Efendî'yi Bosna Hersek'te Modern Doğu Bilimi'nin babası olarak görüyorlar.

Bizce, Şeyh Şâkir Efendî'nin en büyük eserlerden, iki ciltlik "Arapça dil bilgisi"dir. Bu kitabı, Şeyh Şâkir Efendî, Hacı Mehmed Hanciç (Handžić) ve Muhammed Paşiç (Pašić) Efendî ile beraber yazdı. Bu kitaplar medrese öğrenciler için yazılmıştır. Bu kitapların iki özelliği vardır. Bu kitaplar çok pratik ve ilmî bakıştan belki hala da Boşnakça'da en iyi arapça gramer kitaplarıdır. İkinci özelliği yazarların hikmeti, ma'rifetidir. Bu iki kitapta genel olarak iki bölüm var. Birinci bölümünde derslerdir. İkinci bölümünde tatbikatlar var. Şeyh Şâkir Efendî ve onun arkadaşlar çok zeki bir uslubla Kur'ân-i Kerîm'den ayetler ve hadisler aldılar ve tatbikatlar içerisine koydular. Böylece komünistler zamanında onlar insanlara Kur'ân'a ve Dîn'e bağlı olarak korumayı başarılı oldular. Burda sadece bazı örnekler vereceğiz:

"İslam'da siyah ve beyaz renkli kişileri arasında fark yoktur."¹²⁴

"Müslümanların kalpleri iman ile doludur."¹²⁵ "Âlimler en büyük takva sahipleridir ve en zekilerdir."¹²⁶ "İnsanlardan en hayırlısı kim diğerlere yardım eder"¹²⁷ "İşte Rabb'lerinin yolunda olanlar ve saadete erişenler bunlardır."¹²⁸ "Gökleri ve yeryüzünü yaratan Allah'a hamd olsun."¹²⁹ "Yeryüzünde bulunan her şey fanidir."¹³⁰ "Nice az topluluk çok topluluğa Allah'ın izniyle üstün gelmiştir."¹³¹ "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikiye, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a mahsustur. Yaratmada dilediğini artırır. Doğrusu Allah, her şeye Kadir olandır."¹³² "Gökleri ve yeri yaratan Allah'tır."¹³³

¹²⁴ Šaćir Sikirić, Muhamed Pašić ve Mehmed Handžić, **Gramatika arapskog jezika I dio**, Sarajevo, 1984, s. 190.

¹²⁵ A.e.

¹²⁶ A.e., s. 191. Bu cümlesi aslında „Allah'ın kullardan alimler Allah'tan en fazla korkarlar“ manası vardır.

¹²⁷ A.e., s. 192. Bu cümle meşhur hadisten bir kısımdır.

¹²⁸ A.e., s. 194. Bakara süresi'nin 5. ayetidir.

¹²⁹ A.e., s. 195.

¹³⁰ A.e. Bu cümle Rahmân süresi'nin 26. ayetidir.

¹³¹ A.e. Bu cümle Bakara süresi'nin 249. ayetidir.

¹³² A.e., s. 198. Bu cümle Fâtir süresi'nin 1. ayetidir.

¹³³ A.e., s. 198-199.

Birçok örnekler var. Eğer ayet veya hadis değilse, o zaman İslâm'ın öğrettiği şeylerden bir şey yazmışlar.

Şeyh Şâkir Efendî çok yazmıştır. Onun yazmaları çoğunlukla çevirme akademik makalelerdir. O Arapça'dan, Osmanlı Türkçesi'nden ve Farsça'dan çeviriyordu. Burda en son olarak onun bazı en meşhur makaleler zikredip, Şeyh Şâkir Efendî'yi hakkında konuşmamızı bitireceğiz.

Farsça'dan Sâdî'nin *Gülistân*'dan kırk dokuz kısa hikâye çevirdi. Diğer farsça klasik kitaplarından on yedi hikâye çevirdi.¹³⁴ Farsça dilinde en büyük ve en önemli eseri, Farsça dilinin dil bilgisi ve Farsça antoloji metinleri seçip, farsça sözlükle beraber basılmasıydı. Yani bu iki kitap bugüne kadar Bosna Hersek'te Farsça'yı öğrenmek için çok önemlidir.¹³⁵

Arapça'dan Emir Şekib Arslan'ın "*Zašto Su Muslimani Zaostali a Drugi Napredovali*" bir makalesi Muhamed Paşiç Efendi ile beraber çevirdi.¹³⁶ İkinci daha önemli şey, Arapça dil bilgisi kitabı, iki cilt olarak defalarca basıldı.¹³⁷ İbn Nefis, İbn Sina'nın *Kanun* adlı kitabının, yazdığı şerhi Arapça'dan Boşnakça'ya çevirdi.¹³⁸

Türkçe'den şeyh Abdurrahmân Sırrî Baba'nın ilahiler ve kasideler Boşnakça'ya çevirdi. Gazi Hüsrev Bey'in Kütüphane'sinde bulunan Mehmed Reşîd'in *Dîvânı* Osmanlı Türkçesi'nden Boşnakça'ya çevirdi.¹³⁹

Şüphesiz ki, Şeyh Şâkir Efendî XX. yüzyılda Bosna Hersek'te İslâma korumak için büyük bir rol oynadı. Onun önemi işte, en zor zamanlarda, en büyük İslâmi eğitim okullarının başında oldu. O yüzden, ilmîni, samimiyetini, hikmetini ve son nefesine kadar büyük savaşı ile şüphesiz, Bosna Hersek'te müslümanların, özellikle tasavvuf tarihinde

¹³⁴ Bušatlić, a.g.e., s. 20.

¹³⁵ A.e., 22.

¹³⁶ A.e., s. 22. Bu „Neden diğerler ileri giderler ve müslümanlar hala yerde dururlar“ adlı makedir.

¹³⁷ Bu kitabı daha önce çalışmamızda zikredip, onu hakkında bahsedik. Bkz. çalışmamızda, sayfa 44-45.

¹³⁸ A.e., s. 23.

¹³⁹ A.e., s. 24.

önemli bir yer alıyor. Maalesef, onun tarikat hayatında bilgiler bulmayı imkânsızdır çünkü çoğunlukla bilgiler son savaşta (1992 - 1995) yılı arası yıkılmıştır.

2.3. ŞEYH HACI FEYZULLAH HACIBAYRIÇ EFENDİ'NİN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ

Şeyh Hacı Feyzullah Hacıbayriç (Feyzullah Hadžibajrić) Efendî 12 Ocak 1913¹⁴⁰ yılında Saraybosna'nın Hrid semtinde dünyaya gelmiş. Babasının adı İsmâil annesinin adı ise Şemse Hanım'dı. Annesinin kızlık soyadı Ujiçanın (Užicanin) idi. Ailesi dindar aile olarak bilinmekteydi. Hacı Feyzullah Hacıbayriç'in annesi resmî olarak hâfiz değildi, fakat halk arasında hâfiz Şemse-Hanım olarak tanınmaktaydı. Şeyh Feyzullah Efendî ailesinin en büyük çocuğuydu. Onun haricinde beş kardeşi vardı. Üç erkek kardeş: Ferîd, Abdullah ve Muhammed ve iki de kız kardeş: Feride ve Kanita Hanıma.

Şeyh Feyzullah Efendî mekteb ve rûstiyye¹⁴¹ okulunu bitirdikten sonra Gazi Hüsrev Bey'in Medrese'sini 1933 yılında bitirmişti. 1935 yılın sonbaharında Yüksek İslam Şeriat Okuluna kaydını yapmıştır ama ailevi sıkıntılar nedeniyle bu Fakülteyi bırakmak zorunda kalmıştı. 1950 yılında Felsefe Fakültesi Oryantal Filoloji Bölümüne kabul edildikten sonra eğitimine dört sene boyunca orada devam etmiştir. 1954 yılında ilk bitirenlerle beraber bitirmiştir. 1944 yılında Prof. Ahmed Burek¹⁴² Efendî'den tefsir,

¹⁴⁰ Burada, Şeyh Feyzullah Efendî'nin doğum yılı hakkında bir ihtilaf var. Hâfiz Mahmud Tralyiç, Bosna Hersek'teki âlimler hakkında en iyi bilen kişidir. Uzun zaman şeyh Feyzullah Efendi ile arkadaş idi. Kendi kitabında Şeyh Feyzullah Efendî'nin doğum yılı olarak yazdı. Ancak, prof. dr. Samir Begleroviç onun kitabında şeyh Feyzullah Efendî'nin 1913 yılı doğum yılını olarak yazdı. Biz Prof. Dr. Samir Begleroviç'in görüşü daha doğru olduğu kanaatindeyiz çünkü o şeyh Feyzullah Efendî'yi konu alan yüksek lisan tez savunmuştu. Genel itibarıyla Bosna Hersek'te en bilinen mutasavvıflardan birisidir. Belki de Şeyh Feyzullah Efendî hakkında en çok bilgiye sahip kişidir.

¹⁴¹ Rûstiyye dîni ilkokulu gibi bir okuldur.

¹⁴² Ahmed Burek Efendi 1876 yılında Velika Kladaşa (Kladuša) şehrinde doğmuştur. Doğum şehrinde ilkokulu bitirdikten sonra, Gazi Hüsrev Bey'in Medresesi'ni Saraybosna'da bitirdi. Medrese'de ilfım tamamladıktan sonra İstanbul'a gidip, orada Salih Denizli ve Hâfiz Şâkir İstanbûlî hocaların önünde eğitimi tamamlayıp, 1904/1905 yılında onlardan icâzetleri aldı. Sonrasında da Bosna'ya döndü. Saraybosna'da farklı medreselerde ve yüksek islâmi okullarda müderris olarak çalışmıştır. 1947 yılında emekli olup, hemen bir sonaki yılda (1948) Yüce Hakk'a kavuşmuştur. XX. yüzyılın birinci yarısında Bosna Hersek'te, Ahmed Burek Efendî en büyük âlimlerden birisidir. Bkz; Begleroviç, **Tesavuf Bosne u Vidicima Fejzullaha Hadžibajrića: vjerski i kulturni razvoj bosanskih muslimana u prvoj polovini XX stoljeća**, s. 29.

hadis ve diğ er İslami ilimler için icazet aldığı bilinmektedir. İcâzet-nâme Ahmed Burek Efendî'nin mahlas ismiyle yani *Hayâlî* olarak imzalandı. Bahsedilen İcâzet-nâme Ahmed Efendî üzerinden, Sâlih Denizlî'den geçerek, Hâfiz Şâkir İstanbûlî'den Hz. Peygambere (s.a.v.) kadar ulaşmaktadır. Bu icazetnâme şeyh Feyzullah Efendî'nin Hz. Peygamber'e s.a.v.' e kadar ulaşan ilk icâzet-nâme'sidir.¹⁴³ Şeyh Feyzullah Efendî 1933 yılında Vuçitin'e sonra da Priştine'ye birer ziyaret düzenledi. Orada Şeyh Selim Sâmi Yaş ar Efendî ile tanışma fırsatı bulmuştur. Şeyh Selim Sâmi Efendî'den tarikat yolu (seyr-ü sulûk) için hala hazır olmadığını ve daha fazla hazırlaması gerektiği tavsiyesini aldı. Ancak Şeyh Selim Sâmi Efendî ona yardımcı olacak teberruken olarak bir vird ve bazı dualar verdi.¹⁴⁴ Şeyh Feyzullah Efendî'ye bu durum ağır geldi çünkü seyr-û sulûk yoluna başlama isteği yüksekti. Fakat aldığı virdi ve dualara sımsıkı sarıldı.

Feyzullah Efendî medreseyi bitirdikten sonra ve askerlik görevini yaptıktan sonra, Saraybosna'da bir ilkokulunda 1943 yılına kadar Dînî Eğitim öğretmeni olarak çalıştı. 1947 yılından 1953 yılına kadar Gazi Hüsrev Bey'in Kütüphanesinde Baş hâfiz-ı kutub olarak çalıştı. 1953 yılında Veteriner Fakültesi'nin kütüphanesinde aynı unvanıyla bir yıl görev aldı. Sonrasında da Felsefe Fakültesine geçiş yapıp, Tarih Bölümünde 1972 yılına kadar aynı unvanla çalıştı. 1972 yılında emekli oldu.¹⁴⁵

Zikrettiğimiz görevleri yanında Şeyh Feyzullah Efendî birkaç medresede sözleşmeli öğretmen olarak da çalıştı. Emekli olunca, Gazi Hüsrev Bey'in câmi de cüzhân oldu. Muhamed Paşiç (Pašić) Efendî'den sonra Feyzullah Efendî Gazi Hüsrev Bey'in câminde müezzin oldu. 1976 yılından 1989 yılına kadar Gazi Hüsrev Bey'in Kütüphanesinde sözleşmeli eleman olarak Arapça, Farsça ve Osmanlıca'da bulunan el yazıları tescil etmekte görevini aldı.

¹⁴³ Traljić, **a.g.e.**, s. 90 ve Samir Beglerović, “Nekoliko karakterističnih učenja rahmetli hadži šejha Fejzulaha-efendije Hadžibajrića: povodom dvadeset i pet godina od preseljenja na ahiret”, **Znaci**, 18 Aralık, 2015, <http://www.znaci.com/tekstovi/nekoliko-karakteristicnih-ucenja-rahmetli-hadzi-sejha-fejzulaha-efendije-hadzibajrica>, 8 Nisan, 2017.

¹⁴⁴ Traljić, **a.g.e.**, s. 90 ve Beglerović, **a.e.**, 9 Nisan, 2017.

¹⁴⁵ Traljić, **a.g.e.**, s. 91.

1933 yıldan vefatına kadar Saraybosna'daki değişik mahalle câmilerinde imâm olarak çalıştı. Vefat ettiği zamanda Yediler Câminin İmmıydı. ¹⁴⁶ Şeyh Feyzullah Efendî 1990 yılında Vefat etmiştir. Kabri Faletii (Faletii) mezarlığında bulunmaktadır.¹⁴⁷

Şeyh Feyzullah Efendî, XX. yüzyılın ikinci yarısında Bosna Hersek'te her açıdan en önemli Şeyhler arasında yer almaktadır. Şeyh Feyzullah Efendî kültürel ve toplumsal bakımından en aktif Şeyh olduğunu söyleyebiliriz. XX. yüzyılın ikinci yarısında Bosna Hersek'teki dînî özellikle tasavvufi hayat için değeri tartışılmaz bir eser bıraktı. Saraybosna'daki tarîkat hayatı için altın harflerle ismini yazdırmıştır.

Çalışmamızda, onun en büyük üç hayati projeyini anlatmaya çalışacağız. İlk önce onları sayacağız, sonrasında da onları anlatmaya ve anlamaya çalışacağız. İlk araştırımız Şeyh Feyzullah Efendî'nin büyük çalışması, tarîkatların Bosna Hersek'teki Riyâset kapsamına dönüşüdür. İkincisi, "Tarikatski Centar" (Tarîkat Derneği) zerine yapılan çalışmasıdır. Son olarak, Mesnevîhânlık ve Şeb-i Arûs Akademisi'nin devamı üzerine yapılan çalışmasıdır.  projenin mevzuları ve konuları birbiriyle çok bağlantılıdır. Çalışmanın devamında Mesnevîhânlık ve Şeb-i Arûs Akademisi tekkelerin Riyâset kapsamına girme çabasındaki stratejileri ve mcadelerini göstermeye çalışılacaktır. Nihayi maksad ise, tekkelerin Riyâset kapsamına dönüşüdür.

Özel başlık olarak bu üç projeyi anlatmaya çalışalım.

¹⁴⁶ A.e., s. 92.

¹⁴⁷ A.e., s. 97 ve Samir Begleroviç, "Nekoliko Karakteristinih Uenja Rahmetli Hadži Őejha Fezulaha-Efendije Hadžibajria: Povodom Dvadeset i Pet godina od Preseljenja na Ahiret", **Znaci**, 18 Aralık, 2015, <http://www.znaci.com/tekstovi/nekoliko-karakteristicnih-ucenja-rahmetli-hadzi-sejha-fezulahahadzibajrica>, 9 Nisan, 2017.

2.3.1. Şeyh Hacı Feyzullah Hacıbayriç Efendî ve Onun Bosna Hersek'teki Tarîkatların Riyâset Kapsamına Dönüş Mücadelesi ve Tarîkat Derneği'nin (Tarikatski Centar) Kurulması

Şeyh Feyzullah Efendî'nin ilk büyük hayatî projesi tarikatların Bosna Hersek'teki Riyâset kapsamına yeniden dâhil olma mücadelesidir. Bu büyük projeyi incelerken, XX. yüzyılda Bosna Hersek'teki sosyal, dînî, toplumsal ve diğer alanları göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Bosna Hersek'teki Riyaset 1952 yılında bir statü tasarlamıştı. Bu statüye istinaden bütün tekkeler kullanıma kapanacaktı ve tarikat faaliyetleri tekkelerde gerçekleşmeyecek ve yasak hale gelecekti. Statü tasarımı Riyasetten gelmiştir fakat o zamanki Komünist hükümetin baskısıyla. Nihayetinde Riyasetin girişimi Hükümetin söz edilen statü yürürlüğe konmasıyla sonuçlanmıştır. Komünistler her anlamıyla insanların manevîyatle (ruhaniyyet) bağlantılarını kesmek kendilerine hedef kılmışlar. Kul ve İlâh arasındaki bağlantıları zayıflatmak ve nihaî olarak kesmeği amaçlamışlardır. Yaptığı etki nedeniyle bu getirilmiş statüye hak eden önemi vermemiz gerekmekte. Statüyü îlân ettikten sonraki dönemde bir değişim rüzgârı olarak Riyasete yeni genç donanımlı âlimler geldi. Onların tasavvufa bakışı öncekilerine göre farklılaşıyordu. Öncekilerin gözünde tasavvufun hiç bir önemi yoktu. Tasavvuf yalnız müslümanların ilerlemesine ve geleceğine engel olmaktan başka bir şey değildi. 29. Mart 1952 yılında Saraybosna'daki Ülemâ Meclisi, Vakfi Kurultayı'nın hükmüne istinaden Bosna Hersek'te bütün tekkelerin hemen çalışmalarını durdurması gerektiğini bildirilmiş ve bütün tekkelerin bir an önce kapatılması gerektiği kararı verilmiştir. Böyle bir karara sebep olarak Şeyh Hacımeyleç'inin¹⁴⁸ kötü davranışı belirtmişler.¹⁴⁹ Bu kararın sonunda,

¹⁴⁸ Burdaki Şeyh Hacımeyleç bizce Şeyh Abdüllatif Hacımeyleç Efendî'dir çünkü o zamanlarda, Jivçiçi Tekkesi'nin postnişinde o oturuyordu. Açıklama metindeki kasteden kötü davranışı ise, bizce icradır, çünkü Şeyh Abdüllatif Efendînin icra için izni vardı, ve Bosna Hersek'teki o zamandaki alimlere göre icra haramdı. Belirtelim bu sadece bizim görüşümüzdür çünkü karar metinde çok fazla aydınlatıcı bilgileri bulunmamakta.

¹⁴⁹ "Odluka o prestanku rada tekija u NRBiH," **Glasnik VIS-a**, C.III, No:5-7, 1952. s.199.

Allah'ın selamı yerine, komünistlerin yaygın selamı durmaktaydı: Smrt fašizmu-sloboda narodu (Faşizme ölüm-milllete özgürlük).¹⁵⁰

Bu statü dervişlerin ve genel anlamda tarikatların sonu mahiyetinde bir karardı. Fakat bazı kişilerin başka planları ve sürdürme çabaları üzerine Allah Teâla tasavvufu ve tarikat kavramını bugüne kadar korumuştur. Bu yolda mücadele eden isimlerin başında Şeyh Feyzullah Efendî, Şeyh Behaettin Hacımeviç Efendî ve Şeyh Halid Salihagiç Efendî gelmektedir.

Tekkelerin kapatılması ve dolaylı olarak da tasavvufî yok etmeye çalışılması insanların tepkisini çekti. Şeyh Feyzullah Efendî ve diğer meşayihler ve mütesavvıflar bu kararın nedeninin açıklamasını ve makul ve mantıklı cevap talep eden mektupları yazmışlar. Ancak açıklama çok kısa olup dervişlerin faaliyetlerinin şeriattan uzak olduğu ve dîne uygun olmadığını belirtiyordu. Şahsi görüşümüze göre tekkelerin kapatılmasının nedeni tekkeleri ve onların vakıflarını Bosna Hersek'teki Riyâset kendi eline geçmesini istemesiydi, yani, tekkelerin mülklerini kendi mülküne katmasını amaçlamıştır. Görüşümüzü doğrulamak ve tasdik etmek niyetiyle bir örnekten bahsetme gereği duyduk. 1952 yılına kadar, Bosna Hersek'te on altı aktif tekke faaliyet göstermekteydi. Daha az aktif olan Saraybosna'da iki tekke daha varlığını göstermekteydi; Gazi Hüsrev Bey'in hanikâhı ve Mlini Tekkesi, yani toplam on sekiz tekkesinin varlığından bahsetmekteyiz.1952'deki on sekiz tekkeden 1980' lerde sadece beş tekkesi hayatta kaldı. Diğerler ya yıkılmış ya da komünist hükümetin eline geçip kapanmaya maruz kalmıştı. Komünist hükümetin eline geçen bazı tekkeler günümüze kadar dervişler geri alamamış ve örneğini Skender Paşa'nın tekkesi ve onun bütün vakıf mülkü komünist hükümetinin kararı ve emriyle spor tesislerine dönüştürüldü.

Müslümanlar bu duruma sessiz kaldı ve inanılmaz zor olan bu kararlara ve uygulamalara karşı tepki gösteren olmadı. Sayısı az olmayan tekke ve onların kapatılması Riyâset için ne kadar mühim olmadığını en iyi ileride vereceğimiz örnekten anlaşılabilir.

¹⁵⁰ A.e., 199.

İlmiye derneğinin 5 Eylül 1951'den 26 Ağustos 1953'e kadar Yürütme kurulunun bildirme yazılarında hiçbir zaman tekkelerin kapanmasına değinilmemiş. Tek bir yazılı açıklama tek bir satıra sığdırabilen kararı şöyle bir cümleyle tasvir edilmiştir. Yanlış inançlara karşı çalışmalar ve o satırda da, tekkelerin kapatma kararından doğrudan zikredilmemiş, sadece bizim tahminimiz.¹⁵¹

XX. yüzyıl, Bosna Hersek'teki müslümanların dînî hayatı yaşama ve özgürlüğü için nekadardır zor ve ağır bir dönem olduğunu gösterecek kaanatimizce çok mühim bir örnek vereceğiz.

'Kesin ifade olduğu için, mektebelerin yasaklanması, tekkelerin kapatılması ve müftülüklerin iptal edilmesi, o zamanki dînî hükümeti büyük hataları ve en kötü kararlarıdır. Bu üç şeye, şeriat mahkemelerinin kapatılmasını da ekleyebiliriz.'¹⁵²

Şeyh Feyzullah Efendî 1952 yılında tekkelerin Riyâset kapsamına yeniden dâhil edilmesi için entelektüel bir savaşa girdi. Bu çalışmada daha önce, Dervîş Âdem Karacozoviç Efendî'yi zikrettik. Âdem Efendî Şeyh Feyzullah Efendî'nin kayınpeder idi ve Şeyh Feyzullah Efendî'nin mücadelesine çok faydası oldu. Âdem Efendî çok saygı gören ve tanınmış bir adam idi, fakat aynı zamanında çok inatçı bir kişiliğine de sahipti. Tekkelerin Riyâset kapsamına yeniden dâhil etme mücadelesinde, Şeyh Feyzullah Efendî amaca ulaşmak için çeşitli yöntemlere başvurdu.

Onun yöntemleri ve mücadele araçları:

- Mesnevi'den dersleri,
- Şeb-i Arûs akademisi
- Yetişkinler için Kur'an kursu.

¹⁵¹ Samir Beglerović, "Feyzullah Efendija Hadžibajrić – njegov život i borba za povratak tekija u okrilje Islamske zajednice," basılmamış master tezi, Sarajevo, 2004, s. 180.

¹⁵² A.e., s. 181.

Feyzullah Efendî'nin mücadele usulleri ve metotları aracılığıyla ve bazı diğer meşayî yardımıyla Şeyh Feyzullah Efendî mücadelesini sürdürdü ve sonunda kazandı.

“Saraybosna’da bütün tekkeler kapatıldı ve anahtarlar Vakf’ın mutemetliğini korumak için elinden alındı. 1958 yılında Ağustos ayında Bentbaşa Tekkesi¹⁵³ yıkılmıştır. Mustafa Mehiç Efendi, Küçük Çatib Câmînin imamının ısrarı üzerine câmînin hareminded bulunan Nakşî Tekkesini (Mîni Tekkesi) dînî eğitim için açmıştır. Daha sonra da bu tekkede yetişkinler için Kur’an Kursu açılmış. 1969 yılında Hacı Sinan (Kâdirî tekkesi) Tekkesi’nin bir odasında *Mesnevî*’den dersler başlatılmış¹⁵⁴”

Mesnevî’den dersleri Şeyh Feyzullah Efendî’nin mücadelesinin önemli bir parçasıdır ve güzide metot ve stratejilerdendir. *Mesnevî* dersleri hedefini gerçekleştirmek amacıyla Hacı Sinan Tekkesi’nin meydan odasının açılması için Şeyh Feyzullah Efendî bir mektup yazmıştı ve o mektupta *Mesnevî*’nin önemini tasvir etmeye ve canlandırmaya çalışmış.

Mektuptan alıntı;

“Mademki *Mesnev-i Şerif*, dünyaca tanınan klasik islâmi eserlerden biridir ve mademki Saraybosna’da beş yüz yıl mesnevihânlığın geleneği mevcut Hacı Sinan Tekkesinin Meydan odası *Mesnevî*’den dersleri için günümüzde en uygun mekândır. Böyle bir “*Mesnevî* öğrenim yeri” tahsisi bütün kültürel ve bilim adamların halkalar tarafından uygun olarak kabul edileceğinin kanaatindeyiz. Türkiye’deki ve İran’daki ilgilenen bilim cemaatler bizim mesnevihânlığını tanırlar ve onların da bizim seçtiğimiz “*Mesnevî* öğrenim yeri” ile mutlu olacağını düşüncesindeyiz. Hacı Sinan Tekkesinin Meydan odasındaki *Mesnevî* dersleri geçmiş ile günümüz arasında canlı bir bağlantıdır.”¹⁵⁵

Şeyh Feyzullah Efendî’nin tasavvufun canlandırması ve yeniden Riyâsetin müfredatına dâhil etme mücadelesi devam etmişti ve *Mesnevî* derslerle sınırlı kalmayıp

¹⁵³ Bentbaşa Tekkesi Mevlevî Tekkesi idi. Bu tekke Saraybosna’da en eski tekkesi idi ve Saraybosna şehrinin bir sembolü idi. Komünist hükümeti onu yıkmıştı ve Dini hükümeti sessizce yapılanlara izin vermiştir.

¹⁵⁴ Feyzullah Hadžibajrić, “Tesavvuf, tarikat i tekije na području Starješinstva IZ BiH danas,” **Glasnik VIS-a**, No: 3, 1979, s. 273.

¹⁵⁵ Beglerović, “Feyzullah efendija Hadžibajrić – njegov život i borba za povratak tekija u okrilje Islamske zajednice,” s. 184.

diğer yöntemlere ve araçlara başvurmuştur. Onlardan biri de yetişkinler için Kur'ân Kursun müfredatına bazı tarikat esasları ve noktaları eklemesi olmuştur.

“Kur'ân-ı Kerîmi okurken, bu metotları kullandık: Üç defa birlikte çekilen istigfârdan sonra, üç ihlâs-ı şerif ve kısa zikirden sonra mushafları açıp Kur'ân'ın okumalarını takip ediyoruz. Ben ilk sayfayı sesli ve tecvîd kurallarına göre okuyorum, benden sonra diğer hazır ve iradesi olanlar oturma sırasına göre tek tek okuyorlar.”¹⁵⁶

Şeyh Feyzullah Efendî aynı zamanda kapatılmış olan tekkelerle ilgilenmekteydi. Dîni temsilciler ve Hükümetinin eski, kapatılmış olan tekkelere başka bir fonksiyon vereceğinden korku içindeydi. Bu nedenle ara sıra, Riyâset'e bilgilendirici mektupları yazıp tekkelerin durumunu tek tek anlatıp gücü ellerinde tutanları haberdar ediyordu. Mesela, böyle bir mektubun içeriği Hacı Sinan Tekkesi'nin durumu, önemi ve olabilecek faaliyetleriydi.¹⁵⁷

Feyzullah Efendî Hacı Sinan Tekkesi'nin odalarını kullanmak istegindeydi ve bu hedefle sık sık tekkenin önemi ve güzelliği hakkında Riyâset'te mektupları yazarken kendini buluyordu. Dîni Hükümetin bu tekkeden hayır ve iyilik göreceğini ve fonksiyonlar ve planlanan faaliyetlerin İslâma uygun olduğunu göstermeye çalıştı. Sarfedilen çabanın sonucunda İslâmi Meclis Kurulundan Şeyh Feyzullah Efendî tekkenin yeniden açılması ve kullanılması için izin aldı.

“Saraybosna'daki İslâm Meclis Kurulu 24 Ekim 1969 yılındaki toplantısında şu kararlara vardı:

1. Bir sonraki Ramazan ayında Üsküp'ten gelen hâfizlar, Hacı Sinan Tekkesinin boş odalarında ağırLANacak ve hâfizlara ikramlar verilecek. Ramazan ayı boyunca Saraybosna'daki câmilerde mukâbele okunacak, terâvih namazlara da imâm olarak çıkacaklardır. Bu karar Mustafa Mehiç Efendî'nin(imâm ve hoca) teklifi üzerine kabul edildi.

¹⁵⁶ Beglerović, a.g.e., s. 185.

¹⁵⁷ A.e., s. 185-186.

2. 17 Aralık 1969 yılından itibaren Hacı Sinan Tekkesinin dershanesinde Mesnevî dersler verilecektir. Mesnevihân, müderris sorumluluğu ve görevini Hacı Feyzullah Hacıbayriç¹⁵⁸ üstlenecek.

İslâmi Meclis Kurulunun 24 Ekim 1969 tarihindeki kararı Şeyh Feyzullah Efendî'yi ziyadesiyle mutlu etmiştir. Ancak zafer mutluluğu çok uzun sürmemiş, 1972 yılında Dînî Hükümet tekkeleri tekrardan kapatma kararı almış ve Saraybosna'nın dışındaki bütün tekkelere mescit gözüyle bakmıştır. Aynı yılda Dîni Hükümeti tarafından, *Mesnevî* dersleri ve yetişkinler için Kur'an Kursu da yasaklanmıştır. Şeyh Feyzullah Efendî ideallerinden vazgeçmeden, mücadelesini devam etmesinde kararındaydı.

Arnavutluk'tan gelen Şeyh Cemal Şehu Şeyhin Feyzullah Efendî'ye bir mektupla bir dernek kurmaya davet etmiştir. Bir müddet sonra, 1971 yılının sonunda ve 1972 yılının başına doğru Yugoslavya'da SİDRA¹⁵⁹ adıyla bir tarikat derneği kurulmuştur. Feyzullah Efendî kuruculardan birisiydi. Ancak, Feyzullah Efendî uzun zaman bu dernekte kalmak istememesinin sebebi de derneğin gittikçe Riyâset'te eş benzer bir dernek olma potansiyeli taşıdığını belirtmiş ve şeriata göre İslâmi kurumların ve müslümanların birliğini parçalamanın uygun olmadığını düşünmüştür. Bundan dolayı şeyh Feyzullah Efendî 1975 yılında bu dernekten ayrılma kararı almış.

Arnavutluk'tan gelen mektupla başlayan süreci daha iyi anlamak amacıyla bazı açıklamalar yapmak mecburiyetteyiz. Bosna Hersek'te 1952 yılından itibaren bütün tekkeler kapatılmış durumdaydı, tarikatlar da yasa dışıydı. Ancak Arnavutluk, Kosova ve Makedonya'da böyle bir durum söz konusu değildi. Tasavvufun kökleri daha derin ve güçlüydü ve bir anlamda millet dînî mahiyetindeydi. Bu nedenle o ülkelerdeki şeyhlerin ve Feyzullah Efendî'nin görüşleri başlangıçta birbirinden tamamen farklıydı. Bosna Hersek'te tasavvuf tamamen yasa dışıyken diğer Müslüman Balkan ülkelerinde yasaldı. Temel altyapıdaki fark nedeniyle amaçlar ve ihtiyaçlar da farklılaşmaktaydı. Daha büyük yetkiler istenen ordaki şeyhler ve dervişler Bosna Hersek'tekilerin daha mütevazı ihtiyaçlara ve gerçekleştirmek istedikleri hedeflerine tehlike niteliğindeydiler. Biraz önce

¹⁵⁸ A.e., s. 187.

¹⁵⁹ Aliyye İslâmî tarikatların ittifakı.

belirttiğimiz sebepten dolayı, Dîni Hükümet ve Yugoslavi'ya Komünist hükümeti hiçbir zaman Arnavutluk'ta, Kosova'da ve Makedonya'da tarikat ve tasavvufu yasa dışı ilân etmeyi denememiş. Gücü ve iradesi böyle bir adım için yetmiyordu.

1977 yılında Yugoslaviya'daki İslâm Derneğinin yüce meclis¹⁶⁰ başkanı, akademisyen Prof. Dr. Hamdiya Çemerliç (Çemerlić)¹⁶¹ Efendî oldu. İslâmi Teolojik Fakültesi açıldığı günden beri ders programında İslâm disiplinleri arasında tasavvuf dersi de yer almaktaydı. Bunun üzerine, Şeyh Feyzullah Efendî, öğrencilerin tasavvufu daha iyi anlamak amacıyla İslâm Derneğinin önde gelen isimlerine hanikâhta tasavvuf derslerini vermeyi önerdi, fakat onlar bunu kabul etmediler. Şeyh Feyzullah Efendî ve diğer Bosna Hersek'teki meşayih 1977 yılında Riyâset Derneğinin temsilcileriyle sık sık görüşmeye başlamışlar. Bütün gerçekleştirilen görüşmeler bir hedefe yönelikti, hedef Bosna Hersek'teki tekkelerinin tekrar açılmasıydı. İslâmî Derneğinin yüce meclisi hâfiz Ricanoviç isimli bir zâta, tekkeler hakkında bir rapor yazmasını vazifesini vermişti. Prof. dr. Hamdiya Çemerliç Şeyh Feyzullah Efendî'ye bir mektup göndermişti. Mektubun içeriğinde Hamdiya Çemerliç Hoca Feyzullah Efendî'ye tasavvuf ve tarikatları

¹⁶⁰ Bugünkü Riyâset'tir.

¹⁶¹ Hamdiya Çemerliç (Çemerlić) 1905 yılında Biyelyina şehrine yakın, Yanya şehrinde doğmuştur. İlkokulu doğduğu şehrinde bitirmiştir. Şeriat ortaokulu Saraybosna'da bitirmiştir. 1931 yılında Belgrat Hukuk fakültesinde mezun olmuştur. Askerlik vazifesini bitirdikten sonra, Saraybosna'da bazı yerlerde çalışmıştır. 1934 yılında işini bırakıp Fransa'ya doktora eğitimi için gitmiştir. 1936 yılında meşhur Sorbona Üniversitesinde Hukuk Fakültesinde başarılı doktora tezi savunmuştur. Doktora bitirdikten sonra, Bosna'ya dönmüştü ve ilk olarak Banya Luka'da çalışıp, 1938 yılında Saraybosna'da Yüksek Şeriat okulunda (bugünkü Fakülte gibi) asistan olarak çalışmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaş'ından sonra 1947 yılından emekliliğe kadar (1974) Saraybosna'da Hukuk fakültesinde Anayasa hukuku dersin hocası olarak çalışmıştır. Bir dönem Sarayevu Üniversitesi'nin (Sarajevo Üniversitesi Bosna Hersek'te en büyük ve en eski üniversitesidir) rektörlük vazifesini yapmıştır. 1977 yılında Yugoslaviya'daki İslâmî derneğinin yüce meclisinin başkanı oldu. Başkan olarak, prof. dr. Ahmed Smayloviç ve reisü'l-ulemâ Naim Hacıabdiç Efendî ile beraber İslâmî teolojik fakültesini açmış. Onlarla beraber ders müfredat yapmıştı. Prof. Dr. Ahmed Smayloviç, reisü'l-ulemâ Naim Hacıabdiç ve Prof. Hüsein Cozo ile beraber Riyâset derneğini daha yüksek mekâna götürmüşler. Gazi Hüsrev bey'in medresesinde reform yapmışlar, Gazi Hüsrev bey'in medresesi'nde kızlar için yeni bir kısım açmışlar (önceden kızlar için böyle bir şey yoktur) vs. Genel olarak, Riyâset derneğinin önünde yeni ve daha yüksek hedefler koymuşlar. 1976 yılında 1986 yılına kadar, İslâmî teolojik fakültesinde hoca olarak çalışmıştır. 1990 yılında Saraybosna'da vefat etmiştir ve Saraybosna'da Bare mezarlığında defnedilmiştir. Hilmo Neimarlija, "Akademik Prof. Dr. Hamdija Čemerlić 1905-1990," **Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ**, No:1, 1990, s. 146-149.

değerlendirdi. Çemerliç Hoca kendi görüşünü de ilave etti ve ona göre, Bosna Hersek'teki tarikatlar ve tasavvuf ilmi Kosova ve Arnavutluk'takinden şerîatta daha yakındı¹⁶²

30 Mayıs 1977 yılında, Riyâset derneğinin ve meşayih birlikte düzenlediği toplantıda vazifelerini belirledikten sonra Tarikat derneği'nin (Tarikatski centar) kurulmaya kararı verilmiştir.¹⁶³ Aynı yılda Tarikat Derneği resmî olarak da kurulmuştur. Tarikat Derneğinin ilk başkanı Şeyh Feyzullah Efendî seçildi. Onun vefatından sonra sırayla Şeyh Behaettin Hacımevliç Efendî, Şeyh Mesud Hacımevliç Efendî ve günümüzde Sıriya Hacımevliç başkanlık görevini üstlenmektedir.

Tarikat Derneği'nin ana vazifeleri arasında; Bosna Hersek'teki bütün dervîşi (zikir meclisi) halkaların arasındaki iletişimi güçlendirmek, tüm zikir meclislerinin şeriata uygunluğunu kontrol etmek ve Riyâset Derneği'nin istekleri ile dervîşlerin aktiviteleri ve faaliyetlerini koordine etmektir. Kurulduğu yılın Haziran ayında, Tarikat Derneği kendi statüsünü çıkardı. Statüde on üç nokta belirtildi:

1. Tekkeler İslâm'a ait binalardır. Orda Ehlüs-Sunnet vel-Cemâ'at'ın şerîata uygun dîmî – eğitimsel aktiviteler yapılacak, zikir ve irşâd ile İslâm öğretilcek.
2. Zikir cemaatte yapılan ibadettir. Şerîat ve tarikatların kurallarını takip ederek, zikir oturarak, ayakta veya halkada (dairede)¹⁶⁴ yapılabilir.
3. İrşâd ise genç müslümanları ve diğer tüm yaş gruplara mensup müslümanları İslâm kurallarına göre doğru yola yönlendirmektir.
4. Seyrû-sulûk ve makâmât, tarikat ve tasavvuf metotlarına göre, İslâm'a uygun kuralları takip ederek, nefsin terbiyesi yolunda bulunan haller ve makamlardır.

¹⁶² Beglerović, **a.g.e.**, s. 201-202.

¹⁶³ **A.e.**, s. 203.

¹⁶⁴ Biz burda zikredildiği halkada (dairede), devran zikir kastetmiş olduğunu düşünüyoruz.

5. Şeyh, vekil ve rehber, tekkede ve tarîkatta mevcut olan görevlilerdir ve İslâm'ın öğretmenleri olarak makamları şeriat kuralları ile uyum sağlamaktadır.
6. Dervîş beyât veren kişidir. Muhibb duygudaş kişidir. Onlar duygularını güzel islâmî ahlâk ve daimi gelişme ile tasdik ediyorlar.
7. Şeyhlik için bir kişi bu şartları yerine getirmek zorundadır: Akâid, Fıkıh, Ahlâk ve İslâm Tarihine en az bir orta seviye bilgiye sahip olan imâm kadar hâkim olması gerekmektedir. Tecvîd kurallarına göre güzel ve düzgün Kur'ân-ı Kerîm okumayı ve irşâdın zikirlerin kurallarını bilmesi gerekmektedir.
8. İnâbe ise bir tarîkatın takipçisi için delil mahiyetindedir. Şeyh uygun gördüğünde inâbe ile kişiye vird (günlük nafile ibadet vazifeleri) verebilir.
9. Tekke dışında şeyhin ve Riyâset Derneği'nin iznine tabi zikir ve irşâd câmi, mescit ve diğer yerlerde de yapılabilir. Ancak bu zikir ve irşâd câmi veya mescitteki günlük ibâdetler ve diğer aktivitelerine engel olmayacak şekilde olması lazımdır.
10. Tarîkat takipçileri Riyâset Derneği'nin üye olmaları gerekmektedir.
11. Her tekkenin şeriat ve statüye yakışan davranış kurallarına sahip olması lazımdır.
12. Tarîkat memurları ve tarîkat üyeleri (dervîşleri) davranışlarıyla İslâmı en güzel şekilde temsil etmeleri ve tevazuyla ve içtenlikle bütün şeriat hükümlerini yerine getirmek ve İslâmın yasak kıldığı şeylerden uzak durmak zorundadır.
13. Tekkelerin memurları, dînî memurlar olarak İslâm dînî memurları derneği'nin (İlmîya derneği) üyeleri olabilirler aynı zamanda da Tarîkat derneği'nin veya

Yugoslavya'daki Aliyye İslâm Tarikatlarının ittifakı Derneği'nin üyeleri olabilirler.¹⁶⁵

Bu statü günümüze kadar bazı ufak değişiklikler dışında daha büyük değişikliklere gerek duyulmamış zira Yugoslavya Cumhuriyeti dağılmış, Riyâset Derneği de yönetim sistemini biraz değiştirmiş ve yeni dönemin şartlarına daha uygun hale getirmiş. Sözü geçen statüyü Şeyh Feyzullah Hacıbayriç Efendî yazmıştı.

Daha yakından baktığımızda Arnavutluk ve Kosova'daki tarikatları ve tasavvuf ve öte yandan Bosna Herseka'teki tarikatı ve tasavvufundaki müfredatında kullanılan kavramların farklılıkları kaanatimizce konuya derin bir bakış sağlıyor. En güzel örnek Bosna Hersek'te içki tarikatın içine girmez diğer tarafta Kosova ve Arnavutluk'ta içki normal bir şey olarak kabul edilir. Bosna Hersek'teki tarikatları Riyâset Derneği'nin kapsamında özel makamı ve özgürlüğüne sahip fakat Kosova ve Arnavutluk'ta tarikatlar İslâmî resmi toplum ve topluluk dışında faaliyet göstermektedir. Onlar ayrı bir toplum görünümü sergilemektedirler. Bu sebepten dolayı Şeyh Feyzullah Efendî SİDRA derneğinde fazla zaman geçirmeden çıkmıştır. Genel bir müslüman topluluktan ayrı ve diğer İslâmî topluluk kurması şerîatta göre yasaktır. Yüce Rabbimiz Al-i İmrân süresi'nde şöyle buyurmaktadır: “Toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın”. Özellikle müslüman olmayan coğrafyalarda Balkanlar gibi ülkelerde hiç mantıklı bir adım olmayabilir. Zira Balkanlarda müslümanlar nüfus olarak azınlıkta hatta Avrupa kıtasının genelinde daha da küçük bir insan grubu varlığını sürdürme çabasıyla bahsedilmekte. Bosna Hersek ve diğer Balkan müslüman ülkelerdeki tarikatların farklılıkları tabiki de bundan ibaret değil yalnız araştırmamızı ilgilendiren kısımlar olmadıkları için onlara değinmeyeceğiz.

Diğer yandan burada önemli bir olaya dikkat çekeceğiz. 1975 yılında Reisü'l-Ulemâ (dînî lider) seçme törenine o zamanki Şeyhü'l-ezher, Şâzilî tarikatın büyük

¹⁶⁵ Bu statüler elektronik şekilde Şeyh Sead Halilagiç Efendî'den 2014'te aldım. Şeyh Sead Halilagiç Efendî Şeyh Feyzullah Efendî'nin eski mürit idi ve bugün Tarikat derneği'nin genel sekreteridir. Bu görevde yıllar boyunca bulunuyor.

meşayihinden birisi Prof. Dr. Abdülhalîm Mahmûd¹⁶⁶ Hoca katılmıştır. Abdülhalîm Mahmûd Hoca Saraybosna'ya geldiğinde Saraybosna'da bazı yerlere ziyaret düzenlenmiş. Ziyaret ettiği yerler arasında, Hacı Sinan Tekke'si önemli yer almaktadır. 20 Mayıs 1975 yılında Şeyh Abdülhalîm Mahmûd Hacı Sinan Tekkesi'ne gelip, tekkede Şeyh Abdülkâdir Ceylâni hakkında vaaz verip zikir-i şerîf çekmiştir. Bu zikir halkasına Riyâset Derneği'nin en seçkin kişileride katılmıştır. Bu olaydan sonra genel olarak Şeyh Abdülhalîm Mahmûd Hoca'nın ziyaretinden sonra, Bosna Hersek'te tasavvufa ilgi arttığı gibi islâmi dergilerde tasavvuf hakkında daha fazla makale yayınlanmıştır. Bu olaydan sonra, Şeyh Feyzullah Efendî , "Bosna Hersek'teki tasavvufî hayatın şeyh Abdülhalîm Mahmûd Hoca'ya büyük borcu var"sözünü sık sık tekrarlandı.¹⁶⁷

Nihayetinde, 1952'deki tekkeleri kapattıran karar 1989 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Kararın yürürlüğe girmesinin nedeni ve o süreci başlatanların isimleri günümüze kadar açıklığa kavuşmamıştır.

1978 yılından 1989 yılına kadar Şeyh Feyzullah Efendî dervîşlerle beraber çok iş başardı. Fakat insanlığa ve tarikata verdikleri hizmetler pek çok insan tarafından ne takdir ne teşekkür alabildi. Hatta çoğunlukla fark edilmemiş ve görmezlikten gelinmiştir.

Şeyh Feyzullah Efendî dervîşlerle tekkelerin tekrar açılması hakkında konuşurken, şöyle diyordu:

¹⁶⁶ Abdülhalîm Mahmûd 1910'da Mısır'ın Şarkkiye vilâyetinin Bilbis kasabasına bağlı Ebûhamd köyünde doğdu. Ezher mezunu olan babası, Muhammed Abduh'un talebesidir. İlk tahsilini ve hâfizliğini köyündeki mahalle mektebinde tamamladı. 1923 yılında Kahire'ye giderek Ezher'in orta kısmına girdi. 1928'de liseden, 1932'de Ezher Üniversitesi'nden mezun oldu. 1932'de Fransa'ya giderek felsefe tahsili yaptı. 1940'de "Haris b. Esed el-Muhâsibî" konuyla doktor unvanını almıştır. Fransa'dan Kahire'ye dönerek, meşhur oryantalist Rene Guenon (Abdülvâhid Yahyâ) ile tanışmıştır. Ezher Üniversitesi'nin İlâhiyat fakültesi'nde 1951'de önce felsefe hocası, sonra da 1964'te dekan olmuştur. Daha sonra Ezher bünyesindeki İslâm Araştırmaları Akademisi'ne önce üye, sonra genel sekreter tayin edilmiştir. 1970'te Ezher şeyhi yardımcılığı, bir ara Vakıflar ve Ezher bakanlığı yaptı. 1973 Mart ayında Ezher şeyhliğine getirilmiştir. Bu görevde vefatına kadar kaldı. Şeyh Abdülhalîm Mahmûd 17 Ekim 1978 yılında, Kahire'de vefat etmiştir. Şeyh Abdülhalîm Mahmûd altmış kadar eseri yazmıştır. Şâzeliyye tarikatına mensub idi ve o yüzden onun bazı kitaplar tasavvufu ilgilidir. Detaylı bilgiler için Hasan Kâmil Yılmaz "Abdülhalîm Mahmûd," **DİA Ansiklopedisi**, C.1, 1988, s. 213.

¹⁶⁷ Beglerović, a.g.e., s.206.

“Unutmayalım ki tekkelerin tekrar açılması Reisü'l-Ulemâ Nâim Hacıabdîç¹⁶⁸ (Hadžiabdîć) Efendî'nin, Hamdiya Çemerliç (Čemerlić) Hoca'nın, Ahmed Smayloviç¹⁶⁹ (Smajlović) Hoca'nın ve Muhammed Hacıyamakoviç (Hadžijamaković) Efendî'nin anlayışlı davranışlara borçluyuz. Bu hayırlı projede sorumlu beşinci kişi de o zamanki Reisü'l-Ulemâ Yâkûb Selimovski Efendî'dir. Bu beş kişinin tekkelerin tekrar açılmasında çok hatırı vardır.”¹⁷⁰

Bu beş kişinin aracılığı dışında tekkelerin tekrar açılmasında bir dergi önemli bir rolü oynamıştı. Derginin adı *İslamska misao (İslâmî düşünces)i'*dir.¹⁷¹ Daha iyi

¹⁶⁸ Nâim Hacıabdîç (Hadžiabdîć) Efendî Prusac (Prusats Osmanlı zamanında Akhisar adıyla geçiyordu) şehrinde 18 Mayıs 1918'de doğmuştur. Babası hâfiz Mehmed Efendi ve annesi Hajrija (Hayriyye) hanım idi. Ulemâ bir ailesinden gelmişti. Temel dîni eğitimi doğduğu yerde aldı ve ilk okulu Donji Vakuf (Donyi Vakuf) şehrinde bitirdi. İlk okulu bitirdikten sonra, Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey'in medresesi'nde kaydolup, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce medresesini bitirdi. İkinci Dünya Savaşı'nda Yüksek İslâmî Teolojik Okulu'nda kayıt oldu. 1945'te okulu bitirdikten sonra ve askerlik görevini yaptıktan sonra, Donyi Vakuf şehrinde imâm olarak çalışmaya başladı. Bu görevi on beş sene boyunca yerine getirdi. 1 Ocak 1960'ta Travnik ve Bugojno (Bugoyno) şehirlerinin baş imâm olarak çalışmaya başladı. Bu görevde verimli sonuçlar verdi. 1963'te Riyâset Derneği'nin başkanı oldu. Bu görevde 1975'e kadar kalıp, 1975'te Reisü'l-ulemâ görevini üstlendi. Bu görevde vefatına kadar kaldı. Nâim Hacıabdîç Efendî 3 Temmuz 1987'de vefat etti, Saraybosna'da, Gazi Hüsrev Bey câmisi'nin bahçesinde defnedildi.

¹⁶⁹ Ahmed Smayloviç (Smajlović) 17 Haziran 1938'de Srebrenitsa (Srebrenitsa) şehrine bağlı Tokoljaci (Tokolyatsi) köyünde, en küçük, yedinci çocuk olarak doğmuştur. Onun babası halk arasında çok saygı duyulan Âlî Efendî idi ve annesi Aîşa (Ayşe) hanım idi. İlkokulu doğduğu köyde bitirip, 1950'de Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey'in medresesi'ne kayıt oldu. Medreseden öğrencinin değerlendirilmesinde kullanılan en yüksek başarı derece ile mezun oldu. 1959'da ve 1960'ta Ljubljana (Lyublyana) şehrine askerlik yapmaya gitti. Orada boş vaktini Hukuk fakültesini okumak ile doldurdu. Orada birinci senesini bitirip, Belgrad'da ikinci senesini bitirdi. 1962'de Hukuk fakültesi'ni bırakıp, Kahire'ye gitti. Kahire'de pek çok meşhur Ezher Üniversitesi'ne girdi. Ezher Üniversitesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi'ni bitirip, hemen aynı Fakültesi'nde yüksek lisansa başladı, 1970'te en yüksek başarıyla mezun oldu. 1974'te aynı Fakülte'de doktora bitirmiştir. Mısır'da beş yıl Yugoslavya okulunda müdür olarak çalışırken aynı zamanda Mantık, Felsefe ve Sosyoloji dersleri vermiyordu. Ocak ayında 1975'te Ahmed Smayloviç Hoca Bosna'ya dönüp, hemen Riyâset derneği'de yüksek mertebede çalışmaya başladı. Sadece 37 yaşındaydı fakat deneyim bakımından çok daha büyük olanlarla yarışabiliyordu. Bu yüzden onun ilk iş, Reisü'l-ulemâ'nın ofisi müdürü idi. Sonra da, Riyâset derneği'nin başkanlığına geçti. 1977 yılında İslâmî Teolojik Fakültesi açıldığı zamandan vefatına kadar Fakülte'de süreli olarak Akâid ve İslâmî Felsefe dersler veriyordu. İslâmî Teolojik Fakültesi'nin kurucularından biridir. *İslamska misao (İslâmî Düşüncesi)* dergiyi başlatıp dini hayattı da harekete geçirdi. Sadece şu dergide iki yüz elli beş makale yazıp yayınladı. Öte yandan, bazı telif kitapları ve bazı çevirmeleri de yayımlanmış. Onun doktora tezi bugüne kadar Mısır'da Arap Dili ve Edebiyatı fakültelerinde genel öğretim kitabı olarak kullanılır. Prof. dr. Ahmed Smayloviç Efendî 11 Ağustos 1988 yılını da vefat etmiş. Bazı öğrencileri komünistler onu öldürdüğüne dair iddialar ve “Ahmed Smayloviç Hoca Şâzelî tarikatına mensüptü” derlerdi. Detaylı belgeler için: <http://www.islamskazajednica.ba/component/content/article?id=5559:fin-dr-ahmed-smajlovi-ivot-i-djelo>. 27 Eylül, 2017.

¹⁷⁰ Beglerović, a.g.e., s. 210.

¹⁷¹ *İslamska misao* (İslâmî düşüncesi) dergisi 1978 yılından itibaren düzenli olarak basılıyor. Prof. Dr. Ahmed Smayloviç Hoca 1978 yılında bu dergiye kurdu ve ilk baş redaktör kendisiydi. 1980 yılına kadar o pozisyonda kalmıştı. 1980 yılda mr. Mesud Hafizoviç Efendî onun yerine geçti. 1981 yıldan itibaren baş redaktör prof. dr. İsmet Buşatliç Efendî idi. İsmet Buşatliç Hoca sonraki 85 sayısını düzenlemişti (2008 yılına kadar). *İslâmî düşüncesi* dergisinde bütün İslâmî düşünceler, akımlar ve disiplinler hakkında yazılan

baktığımızda 1977 yılı Yugoslavya’da ve özellikle Bosna Hersek’te bütün İslâmî hayatı için büyük önem taşımaktadır. 1978’de Riyâset Derneğinde yönetim değişikliğine gidilmiş, tekkelerin tekrar açılması için ciddi görüşmeler gerçekleşti, *İslâmî düşüncesi* dergisi yayınlanmaya başlandı ve daha nice gelişme meydana gelmeye başladı o kırılma senesinden itibaren. Nihayette, 30 Mart 1989 yılında resmî olarak tekkeler tekrar açılıp, Riyâset Derneği’nin kapsamına dâhil olmuşlar. Aynı yılda eski tekkeler açılmış, zikir halkalar ve diğer tekkelerdeki aktivite ve faaliyetler son hız başlamıştır. İnsanlığa, kardeşlerine ve dînîne hizmete hazır Bosna Hersek’teki bütün mühibbeleri, müritleri ve şeyhleri sevindiren karardı. Şeyh Feyzullah Efendî şöyle demişti:

“Riyâset Derneği’nin kapsamına yineden dâhil olması bizim için özgürlük ifade eder zira nihayet bütün aktivitelerimizi yasal olarak, rahat ve serbest bir şekilde ifade edebileceğiz. Riyâset Derneği’nin kapsamına tekrardan dâhil olmamızda derin bir mesaj ve anlam yatmakta. Riyâset Derneği bize hakettiğimiz yerimizi verip Bosna Hersek’e İslâm geldiği zamanından beri gerçekleştirdiğimiz faaliyetlerimizi ve liyakatımızı kabul etmektedir. Demek oluyor ki şimdiden artık Riyâset Derneği’nin bütün programlarında bulunuyoruz. Riyâset Derneği’nden açık vazife ve görevler bekliyoruz. Riyâset Derneğinde çok kaliteli ve seçkin vâizler, muallimler ve entelektüeller bulunmakta, fakat irşâd zikir alanında kaliteli güç mevcut değil. Çalışmamızın aslı ve temeli irşâd ve zikir olmalıdır. Riyâset Derneği bize bu alanda görev versin ki, birbirimizin sorumluluklarını kolaylaştıralım aynı zamanda dînî hayatı zenginleştirelim ve geliştirelim”¹⁷²

Tarîkat derneğinin ilk işi eski tekkelerini aktif hale getirip vekîlleri ve sorumlu olanları seçmek ve eş zamanda zikir meclisleri de düzenlemek. 1989’da yedi aktif ve açık tekke ve otuz üç Bosna Hersek genelinde meclisi zikir halkası bulunmaktaydı¹⁷³

Araştırmamızın bu kısmını toplamak amacıyla yine belirtelim ki; tekkeler 1978 yılı itibarıyla gayri resmî olarak kapılarını açmış fakat 30 Mart 1989’da resmî olarak bütün tekkeler yeniden faaliyete başlamış. Tekkelerin tekrar açılması için Şeyh Feyzullah

makaleler bulunmuş. Akâid, Fıkıh, Hadîs, Tasavvuf, İslâmî tarihi, tefsîr ve bütün diğer disiplinler İslâmî düşüncesi dergisinde yer buldu.

¹⁷² Feyzullah Hadžibajrić, “Tarikat kao zaboravljeni dragulj,” **Islamska misao**, C:XI, No:129, 1989, s. 18-22.

¹⁷³ Feyzullah Hadžibajrić, “Poslije povratka tekija u Islamsku zajednicu Jugoslavije,” **Preporod**, C:XX, No:15, 1989, s. 2.

Hacıbayriç Efendî'nin emeği tartışılmaz fakat bütün liyakatları ona yazmış olsaydık diğer emeği geçen meşayih ve büyük mühiplere haksızlık yapmış olurduk.

Görüşümüzce Feyzullah Efendî bu ruhânî mücadelede çok uygun bir zaattı zira oturduğu yer Saraybosna tüm güç merkezlere ve Dîmî hükümete ev sahipliği yapmaktaydı ve kendisi de o ruhsal dairelerde bulunma fırsatına sahipti. Tüm kaynaklara baktığımızda saygılı ve mühterem bir kişi idi. Âdem Efendî'nin liyakatları, hayatı ve eserleri araştırmamızın ilk kısmında inceledik. Şeyh Feyzullah Efendî'nin tersine diğer meşayih başka şehirlerde ve o dönemki ulaşım imkânları göz önüne aldığımızda Saraybosna'dan uzak şehirlerde yaşadılar. Şeyh Behaettin Hacımevliç Efendî Jivçiçi köyünde, Şeyh Hacı hâfiz Mustafâ Muiç Efendî Kiselyak şehrine bağlı Palej köyünde, Şeyh Hacı Mustafâ Çoliç Efendî Yaytse şehrinde yaşadı. Sadece Şeyh Halid Sâlihagiç Efendî Saraybosna'da yaşayıp Şeyh Feyzullah Efendî'ye büyük destek olmuştur. Şeyh Hâlid Salihagiç Efendî çok bilgin ve tanınmış insandı, kendisinin Riyâset Derneği'nde yeri yokmuş fakat Şeyh Feyzullah Efendî Riyâset Derneği'nde çalışmaktaydı ve onlarla irtibatları hiç kopmamış, iletişim içinde kalmışlar. Bütün bu saydığımız sebeplerden dolayı Şeyh Feyzullah Efendî tekkelerin tekrar açılması ve onların Riyâset Derneği'nin kapsamına yeniden dâhil olması yönündeki görüşmelerde ön plana çıkmakta. Şüphesiz ki, emeği, çabası ve liyakatları sadece ona ait değil fakat en büyük mücadeleyi kendisi sergiledi ve onu ayrı bir kere daha vurgulamadan araştırmamızın diğer kısmına geçemedik.

2.3.2. Bir Mesnevihân Olarak Şeyh Feyzullah Efendî

Dervîşler ve halk arasında Şeyh Feyzullah Efendî mesnevihân olarak tanınmakta. Bosna Hersek'teki mesnevihânlık geleneğinde, Feyzullah Efendî'nin ismi XX. yüzyılda mesnevihânlıkta öne çıkan isimlerdendi. XX. yüzyılda, Saraybosna'da toplam dört mesnevihân bulunmaktaydı:

- Reis Cemâleddin Çauşeviç Efendî
- Hacı Muiçaga (Mustafa) Merhemiç Efendî
- Şeyh Hacı Feyzullah Hacıbayriç Efendî

- Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî

Hacı Muyaga Merhemiç Efendî'nin vefatından sonra Şeyh Feyzullah Efendî onun öğrencisi olarak mesnevihân olmuştur. Ancak Şeyh Feyzullah Efendî'yi bir mesnevihân olarak kaleme almadan önce, Biyografisini eksiksiz tamamlamak niyetiyle ilk olarak onu yetiştiren üstadı hakkında birkaç söz söylemek gerekli olduğunu düşüncesindeyiz. Hacı Muyaga Merhemiç Efendî hakkında yazmaya başlamadan önce de Bosna Hersek'te Mevlvî tarîkatı ve mesnevihân geleneğinde hakkında birkaç söz söylememiz lazım.

2.3.3. Bosna Hersek'te Mevlvî Tarîkatı ve Mesnevihânlığın Geleneği

Bosna Hersek'e ilk gelen tarîkat, Mevlvî tarîkatıdır. Tarih kitaplardaki bilgilere ve ilk vakıf-nâmelere göre, Bosna Hersek'te daha doğrusu Saraybosna'da ilk dînî bina, Bentbaşa'da bulunan Mevlvî tekkesidir. Bu tekkeyi 1462'de Gazi Îsâ Bey İshâkoviç inşa etmiştir. Vakıf-nâmesinde Mevlvî tekkesi olduğu yazılmamış, ancak Üsküp'te de daha önce bir Mevlvî tekkesi yapılmış. Benzerliğinden ötürü tarihçiler ve mütasavvıfçılar Saraybosnadaki tekkesi de Mevlvî tekkesi olduğuna farkettiler. Fakat Gazi Îsâ Bey'in vakıf-nâmesi'nde sözü geçen tekke, tekke değil, misafirler için bir konaktı ve yanında bir zaviye de bulunmaktaydı. Zaman geçtikçe bütün binalar tekke olmuş.¹⁷⁴ Allaha sonsuz şükürler olsun Sultan Mehmet Fatih Han Bosna'yı 1463'te fethettiğinde İslâm'ın ve İmân'ın ışıklarını Bosna'ya getirmişti. 1462'de inşa edilen Mevlvî tekkesi mensupları ve dervîşleri Sultan Mehmet Fatih Hazretleri'ne sefa geldiniz hoşgeldiniz demekte eksik kalmamış. Misafirleri ve yoldan geçenleri ağırlamayı kendine görev bilmiş Gazi Îsâ Bey'in Tekkesi Saraybosna şehrinin doğu giriş yolu üzerinde, Milyatska (Miljacka) nehrinin üst tarafında varlığını sürdürmekte. Mesnevihânlık o zamandan beri günümüze kadar Saraybosna'da geleneğini korumaktadır. Mesnevî-şerîf'in muhibbileri "Saraybosna

¹⁷⁴ Zejnil Fajić, "İsa – begova tekija na Bendbaši u Sarajevu," **Zbornik radova sa međunarodnog skupa „Obnova Isa – begove tekije u Sarajevu“ održanog 2. i 3. februara 2001**, Ed. Rusmir Mahmutćehajić, Orijentalni institut u Sarajevu i Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“ u Sarajevu, Sarajevo, 2006, s. 87.

Mesnevî-şerîf gibi eskidir” demeyi severler.¹⁷⁵ Bu söz “Saraybosna Mesnevî-şerîf ile büyüdü. Saraybosna 500 yıl eski bir şehirdir ve Saraybosna’daki mesnevihânlık geleneği de 500 yıllık bir gelenektir” manasındadır.¹⁷⁶ Her yüzyılda Bosna Hersek’li ve özellikle Saraybosnalı *Mesnevî*’yi çok iyi bilen âlimler öne çıkmaktaydı. Örnekler çoktur, onlardan biri de Saraybosnalı bir zât Mehmed Emin İsevî Efendî, sadece *Mesnevî-şerîf*’i anlamak amacıyla Fars’a gidip Farsça’yı öğrendiğinde Saraybosna’ya dönmüş. At meydan’da Bakır Baba’nın câminde *Mesnevî* dersleri veriyordu. Farsça’yı anadili kadar bilen Efendînin vefatından (1812) sonra Saraybosna halkı “İsevî öldü, *Mesnevî* öldü” diyordu.¹⁷⁷

Başka bir örnekle Bosna’nın öne çıkan Mesnevî uzmanlarından Dervîş Paşa Beyezidagiçten bahsedeceğiz.

“Bosna Hersek’in Osmanlı edebiyatındaki en büyük şairi Dervîş Paşa Beyezidagiç Mostar’da Mesnevî-Şerîf’in tercümesi ve şerhleri için ilk meclisi halkayı kurmuştur. 1601’de Dervîş Paşa kurduğu imamhatip medresesi’nin vakıf-nâmesi’nde: “Baş müderris Mesnevî dersleri için yetkili bir adam olması gerekmekte. Mesnevî’den dersleri verecek olan da Baş müderris olacaktır” ahit bırakmış. Dervîş Paşa Bayezidagiç Farsça eserlerin dünyaca meşhur yorumcu Ahmed Sûdi Efendî’nin talebesidir. Dervîş Paşa Bayezidagiç kendisi de güçlü ve yetenekli şair olarak Mesnevîye özel duygularla bağlı olduğundan Mevlânâ’nın Mesnevî’ye nazîre bir kitap yazmaya karar verdi. İki cilt yazmıştı fakat bir gece rüyada Hz. Mevlânâ’yı görmüş ve ona demiş ki “Ey Dervîş, benim Mesnevî kitabıma bir nazîre yazılmaz. Bu işten vazgeç”¹⁷⁸

¹⁷⁵ Şaban Gado, *Šta se slušalo i čitalo kod rahmetli Hadži Hafiza*, Sarajevo, Amos-GRAF, 2016, s. 172.

¹⁷⁶ A.e., s. 172-173. 1973’te Mevlânâ’nın vefatından 700 yıllık idi ve o senede Şeb-i Arûs töreninde şeyh Feyzullah Efendî bu sözleri söylemiştir.

¹⁷⁷ A.e., s. 174.

¹⁷⁸ Şaban Gado, “Tradicija prevodenja, kazivanja i tumačenja Mesnevice u Sarajevu i nekim drugim mjestima u BiH,” *Behar*, C.XXII, No:116, 2013, s. 4.

Osmanlı edebiyatının son büyük Bosna Hersek'nin temsilcisi Mostarlı Fevzi Paşa Efendî, Bosna Hersek'teki dervîşleri arasında çok sevilen *Bulbulistan* kitabının yazarıydı. Aynı zamanda Mostar şehrinde 1707 yılından itibaren Mevlevî şeyh idi. Tarihçilerin ifadelerinde çok sık rastlanan tespit de Mostar'da zengin ve dindar aileler arasında bir dönem Farsça anadil konumundaydı. Bunun sebebi Mesnev-î Şerîf'tir, başka bir açıklama da mümkün değil.¹⁷⁹

Ondokuzuncu yüzyılında Saraybosna'da Şeyh Ârif Sıdkî Kurd¹⁸⁰ (lakabıyla Yeşil) Efendî At meydan medresesinde Farsça kulübü kurmuştu. Farsça topluluğunda ortalama elli öğrenci Farsça eğitim almaktaydı. Sadece Farsça kitapları okumakla kalmayıp Farsça konuşuyorlardı ve derslerde Boşnakça kelimeleri kullananlar para cezası ödüyordu.

Saraybosna'da büyük hayırlara vesile olan ve hayratlara sahip olan Fâdil Paşa Şerîfoviç dîvân şairi Bentbaşa Mevlevî Tekkesi ve onun şeyhleri için özel vakıftan yardımları verdi. Bentbaşa Tekkesi'nde 1911 yılından 1917 yılına kadar Reisü'l-Ule mâ Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî Mesnevihân idi. Sonrasında Bentbaşa Tekkesi'nden Mesnevî'den dersleri veren Hacı Muyaga Merhemiç Efendî'nin evine geçmişler ve tekrardan Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî dersleri vermekteydi. 1927 yılına kadar Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî'den sonra resmî olarak on sene Mesnevî derslerini hiç kimse vermemişti. 1942'de yeniden Hacı Muyaga Merhemiç Efendî evinde kendisi Mesnevî dersleri vermeye devam etmiş. Onun vefatından sonra dersler evinde verilmeye devam ettirildi sonrasında da Saraybosna'daki küçük mahalledeki câmilerde, sonrasında Hacı Sinan tekkesi'nde ve sonunda Nadmlini Nakşî tekkesi'nde 1965'ten 1988'e kadar Şeyh Feyzullah Efendî derslere girmeye başladı. Feyzullah Efendini Mesnevihân yerine Şeyh Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî geçip 23 sene boyunca 1988'den 2011'e kadar Mesnevî dersleri Mesnevihân olarak kendisi veriyordu. Onun yerine onun talebesi, Şeyh Hacı Hâfiz Mehmed Karahociç Efendî geçmişti. Şuan, Saraybosna'da TİKA tarafınan tamir ettirilen Mevlevî tekkesi'nde her

¹⁷⁹ Detaylı bilgiler için: Gado, "Tradicija prevodenja, kazivanja i tumačenja Mesnevije u Sarajevu," s. 4.

¹⁸⁰ Şeyh Ârif Sıdkî Kurd Efendî'yi hakkında daha önce yazmıştık.

Çarşamba gece Mesnevî ders verilmekte. 200 – 300 kişi arasındaki katılımdan bahsediyoruz. Dersin başında Farsça beytler okunur, sonrasında tercümesi ve şerhi Boşnakça anlatılır. Bu ders anlatma şekli ve üslubu Şeyh Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî'den emanet alınmış¹⁸¹

2.3.4. Hacı Muyaga Merhemiç Efendî'nin Hayatı ve Faaliyetleri

Mevlevî tarikatı ve Mesnevîhânlık geleneğini anlattıktan sonra Hacı Muyaga Merhemiç Efendî hakkında biraz söz edeceğiz.

Hacı Muyaga Merhemiç Efendî 23 Mart 1877'de Saraybosna'da doğmuştur. Doğduğu şehirde mekteb ve ruşdiyye okulunu bitirdikten sonra Merhemiça İmâmhatip medresesine başlamış. Bu resmî eğitim dışında Hacı Muyaga Efendî dayısı Muhammed Nezîr Zilçî Efendî'nin yanında fıkıh *Multeka*¹⁸² kitabından da ders alıyordu. Mustafa Hacıhalilovi Hocasının yanında Türkçe, Farsça dilleri ve edebiyatlarını öğrenmekteydi. Tefsîr derslerine hâfiz Mehmed Hacımuliç Efendî'ye, Hâfiz Mehmed Tayib Okıç Efendî'ye ve Ahmed Burek Efendî'ye¹⁸³ gidiyordu. Mesnev-î Şerîf'ten dersleri Reisü'l-Ulemâ Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî'den ilk olarak Bentbaşa Mevlevî tekkesi'nde sonra Hacı Muyaga Merhemiç evinde (kendi evinde) alıyordu. Ara sıra meşhur Mehmed Hanciç Efendî'nin de aynı derslere gittiği biliniyor. Aldığı çeşitli eğitimler ve dersler sayesinde Hacı Muyaga Merhemiç Efendî yaşadığı yüzyılın en bilinen ve en tanınan kişilerinden biridir.¹⁸⁴ Hacı Muyaga Efendî çocukken yetim kalmıştı. 17 yaşındayken annesiyle Hacca gitmiş. 1900 yılında annesi de vefat ettikten sonra bütün malvarlığını damadına teslim edip Türkiye'ye gitmişti. Türkiye'de altı aydan fazla kaldığı süre boyunca özellikle Bosna Hersek'teki mühacirlerin çoğunlukla yaşadığı yerleri ziyaret

¹⁸¹ Bosna Hersek'te Mesnevîhânlık hakkında detaylı bilgiler için: Gađo, **Šta se slušalo i čitalo kod rahmetli Hadži Hafiza**, s. 172; Saeid Abedpour, "Tradicija mesnevihanstva u Bosni i Hercegovini," **Znakovi vremena**, Sarjevo, No:45/46, Son Bahar-Kış 2009, s. 232-246.

¹⁸² *Multekau'l-Ebhur*, şeyh İbrâhim Halebî'nin meşhur fıkıh kitabı.

¹⁸³ Bütün sayılan isimler Saraybosna'daki eski büyük ulemâdır.

¹⁸⁴ Dediğimiz gibi, bütün bu zikredilen zatlar Bosna Hersek'te ve özellikle Saraybosna'da en büyük âlimlerdendir.

etmişti. Uzun süre Konya’da yaşamıştır. Konya’da Hz. Mevlânâ’nın türbesi’nde karşılaştığı bir Saraybosnalı Tsigiç (Cigiç) Efendî’den Mevlevî tarikatını öğrenmişti.¹⁸⁵

Uzak diyarlardan döndüğü vakit İstanbul’dan yeni dönen Mehmet Cemâleddin Çauşeviç Efendî ile yoğun muhabbete girdi. 1911 yılında Mehmet Cemâleddin Çauşeviç Efendî Bentbaşa Mevlevî tekkesi’nde Mesnev-î Şerîf’ten dersler vermeye başlamıştı. Hacı Muyaga Efendî ilk dersten itibaren bütün derslerine eksiksiz katılım gösterdi. Bentbaşa tekke’sinden sonra Mesnevî derslerini Hacı Muyaga Efendî’nin evinde yer aldılar. Mesnevî derslere ilaveten tefsîr ve hadîs dersleri de onun evinde verilmişti. Tefsîr derslerini Hâfız Mehmed Okiç Efendî, hadîs derslerini de Ahmed Burek Efendî vermişti. Bu derslere özel Hacı Muyaga Efendî evinin arkasında bulunan bahçesinde küçük bir bina yaptırıp dershâne ismini koydu. Sonrasında da zikrettiğimiz şahıslara dersler vermeye başladı.

Reisü’l-Ulemâ Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî 1928 yılına kadar Hacı Muyaga Efendî’nin evinde Mesnevî’den dersler vermişti. Hacı Muyaga Efendî’nin isteği üzerine Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî derslere son verip, mesnevihânlığı bıraktı. Aralarında bazı islâmî ve siyasi bakış açısı ayrılıklar yaşandı.

“O zamanlarda Türkiye Cumhuriyet’i Dünya’da tek bir hür Müslüman ülkesi idi. Reisü’l-Ulemâ Çauşeviç Efendî medya üzerinde açıkça Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşanan reformalara destek vermekteydi ve kamuyu öylece hadiselerden haberdar etti. Reformun temel noktaları: 1. Şapka kullanmak, giymek; 2. Müslüman kadınların yüzlerindeki peçeleri yasaklamak ve 3. Vakıf mallarının akıllıca kullanmasıdır. Bu üç konuda düşünceleri farklı olup yolları ayrılmıştı. Reformun bu üç noktası îmân, islâm ve ihsân alana girdiği için, bakış açıları farklı olan iki tartışan taraf oluşmuş. Bütün akademisyenler ve islâmî ilimlerine hâkim âlimler, İlmîyya Derneği’nin küçük bir kısmı ve çarşıdaki halkın küçük bir kısmı Reisü’l-Ulemâ Çauşeviç Efendî tarafındaydı. Öte tarafta, İlmîyya derneği’nin üyelerin çoğu ve çarşıdaki halkın Cemâleddin Çauşeviç Efendî’nin karşısında yer aldı. Hacı Muyaga Merhemiç Efendî Reisü’l-Ulemâ Çauşeviç Efendî’ye karşı yer almıştı. Çauşeviç Efendî’ye karşı olanlar görüşlerini şiddetle savunmuştu. O dönemde Hacı Muyaga Efendî Saraybosna’daki cemaat meclisi’nin başkanıydı. Bu sıfatla ve bu adıyla reisü’l-ulemâ Çauşeviç Efendî’ye karşı yazılan mektupları imzalatıp

¹⁸⁵ Hafız Mahmud Traljić, “Hadži Mujaga Merhemić, uz četrdesetogodišnjicu njegove smrti,” **Glasnik IZ u BiH**, No:3-4, 1999, s. 311-316.

gönderiyordu.¹⁸⁶ Lâkin onların münakaşasında hiçbiri güzel islâmî ahlâk'ın sınırını aşmadı"¹⁸⁷

“Reisü'l-ulemâ Cemâleddin Çauşeviç Efendî'nin basiretli bir adam olmadığını gerçeği doğrulanmış. Fakat Hacı Muyaga Efendî'nin görüşleri de çok enteresandı. Cemâleddin Çauşeviç Efendî gülü korumayı istegindeydi diğer tarafta aâcı Muyaga Efendî hem gülü hem de gülün içinde olduğu vazoyu koruma niyetlendi. Şapka giyme konusunda Hacı Muyaga Efendî vefatına kadar Cemâleddin Çauşeviç Efendî'nin en büyük düşmanı olarak kaldı. Vakıf kullanmasına gelince, Hacı Muyaga Efendî, Şart-ı Vâkıf'ına her ne kadar imkânı varsa saygı göstermesi ve ona uymasını istemişti. Rüyasında, açık yüzlü genç bir kızın Hz. Ömer'e bir bardak su verdiğini gördüğünde Hacı Muyaga Merhemiç üçüncü noktayı da çözmüş oldu. Hacı Muyaga Efendî dînine tabi olan işaretleri her daim ön plana çıkması gerektiği kaanatindeydi. Bu nedenle, her yıl onun evinde Leyletü'l-mîrâc gecesi, vakâtü'l-bedr gecesi ve hayatının son yıllarında da Şeb-i Arûs kutlanırmış"¹⁸⁸

Mirâciyye¹⁸⁹ ve Bedriyye¹⁹⁰ onun evinde okunurdu. Onun vefatından sonra, kızı hâfiz Mula Hanım Mirâciyye ve Bedriyye'yi aynı üslupta, onun ve kardeşinin hâfiz Osman Efendî'nin komünist tarafından öldürülmesine kadar düzenlenmişti. Bahsedilen Miraciyye ve Bedriyye Saraybosna'da İslâm'ı korumak için önemli bir rol oynamıştır. Mühim ve öne çıkan zâtlar ile diğer insanlar Mirâciyye ve Bedriyye ye gelirdi, Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) ve onun sahabeleri hakkında sohbetler dinlerdi, salavatlar getirirdi, zıkrullahı çekerdi ve diğer ibadetler yapıp İslâm'ın ruhunu hissederlerdi. İlk zamanlarda, Mirâciyye'yi Hâfiz Mustafa Fetin Kulenoviç Efendî 1945 yılına kadar (vefatına kadar) okurdu. Sonrasında onun yerini sırasıyla hâfiz Esad Sabrihafizoviç

¹⁸⁶ Fejzullah Hadžibajrić, “Merhum Hadži Mujaga Merhemić (1877-1959) čuvar ružine vaze,” **Behar**, Zagreb, XXII, No:116, 2013, s. 17.

¹⁸⁷ Bu konulara ilgili duyanlar, “Sarajevski džematski medžlis i reisove izjave“ ve „Takrir hodžinske kurije“ hacı Muyaga Merhemiç Efendinin 1928'te basıldığı iki adlı kitabına başvurabilir.

¹⁸⁸ Hadžibajrić, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁸⁹ Mirâciyye Türkçe dilinde yazılan, Mevlîd-i Şerîfe çok benzeyen bir şiirdir. Mevlîd-i Şerîf gibi okunur. İsimden anlaşılıyor ki, Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) Mîrâc'ta yaşanan olaylar hakkındadır. İki metin var. Birinci metni Sâbit Ujiçanın Efendi yazmış, ikincisini de Mehmed Reşid Sarayliya yazmıştır. İkisi de Boşnakça'ya çevrilmiştir. Birincisi hacı Mehmed Hanciç Efendi, ikincisi prof. dr. şeyh Şâkir Sikiriç Efendi tarafından çevrilmişti. Şerbenin yanında, Miraciyye'de süt ikram edilir çünkü Hz. Peygamberimiz'e (s.a.v.) Mîrâc'ta süt ikram edildi.

¹⁹⁰ Bedriyye Arapça dilinde nesir şeklinde yazılan bir şiirdir. Metinde Arapça alfabenin sırasıyla Bedr gazvesinde bulunan 313 müslüman askeri, sahabeyi isimyle zikredip, her isminin sonuna eklenen 'Radiyallahu anh' beraber sesli okunur. Bedriyye okuyuşu dua ile biter. İnsanlar sahabelerin hürmetiyle kabul edileceğini inanırlar.

Efendî, Hâfız İbrahim Proho Efendî, Mustafa Vareğanoviç Efendî, Mehmed Muyeziñoviç Efendî, Hacı Hâfız Halid Hacımuliç Efendî ve Şeyh Hacı Feyzullah Hacıbayriç Efendî aldı. Genelde aynı zâtlar Bedriyye'yi de okurlardı.

1934'ten itibaren Hacı Muyaga Merhemiç Efendî onun evinin arkasındaki dershânedede Farsça Edebiyatı'ndan dersler vermeye başlamıştı. Onun arkadaşları çok fazla ısrar etseler de *Mesnev-î Şerîf'ten* dersler vermeye ikna etmeyi başaramadılar. Reisü'l-Ulemâ Çauşeviç Efendî hayata iken çok hasta idi, ona duyduğu saygıdan hacı Muyaga *Mesnevî*'den dersleri devir almak istemedi. Hacı Muyaga Efendî Şeyh Feridüddin Attâr'ın *Pendi Attâr* kitabı ile başladı. İlk dersten itibaren Hacı Mehmed Potogiya Efendî, Şeyh Abdullah Foçak Efendî, Âdem Karacozoviç Efendî, Rasimaga Zeçeviç Efendî¹⁹¹ derslerine katılım gösterdiler. Bu zâtlar aynı zamanda Cemâleddin Çauşeviç Efendî'nin Hacı Muyaga Efendî'nin evinde *Mesnevî*'den verdiği derslere de katılıyordu. Dersler her Çarşamba gece tertiplenmekteydi. 1936'da *Pendi Attâr*'dan dersleri bitirdikten sonra şeyh Sâdî Şîrâzî'nin *Gülistân*'ndan dersler vermeye başlamıştı. Dersler Cumartesi gece tertiplenirdi. *Gülistân*'dan derslerin dinleyici halkası çoğaldı ve Fars Edebiyatı tanımayan ve hakkında fikri olmayan kişiler de derslere devamlı olarak katılmaya başlamıştı. 1938'de *Gülistân*'dan dersleri bitirip, 18 Aralık 1938 yılında Hâfız'ının *Dîvân*'ndan dersler vermeye başladı. 1941 yılında kitabı da başarıyla bitirmiştir. *Dîvân* derslerine Bosna Hersek'in XX. yüzyılın belki en büyük zâhirî âlim Hacı Mehmed Hanciç Efendî devamlı olarak katılmaya başlamıştır. Dersler Pazartesi Saliya bağlayan gecesinde yer alıyordu. 1941'de *Dîvân* dersleri bitirdikten sonra hiç ara vermeden Şeyh Sâdî Şîrâzî'nin *Bositân* adlı kitabından dersler vermeye başlayıp, 1942 yılında da bitirmiştir. İkinci Dünya Savaşı durumu gereği derslere katılım azaldı. Savaş boyunca dersler Şeyh Feyzullah Efendî'nin evinde gündüz devam ediyordu. *Bositân*'dan dersler bitirince Abdürrahmân Câmî'nin *Beharistân*'dan dersler vermeyi niyet etti ancak Âdem Karacozoviç Efendî ve Hacı Mehmed Hanciç Efendî çok ısrarla *Mesnevî* dersleri istemişler. Bu nedenle 6

¹⁹¹ Bu zâtlar, Saraybosna'da çok meşhur idiler ve hepsi tarikat ehlidir. Fakat onların arkadaşları veya onları iyi tanıyan kişiler vefat etiketlerinden veya onlara ulaşma imkânı olmadığından dolayı, bazılarının bilgilerine ulaşamadık. Bazıları hakkında yazılan eserler de yoktur.

Temmuz 1942 yılında Hacı Muyaga Efendî *Mesnevî* dersler vermeye başlamıştı. İlk derste birinci cildinin girişini Arapça'dan Boşnakça'ya çevirmişti. Hacı Muyaga Merhemiç Efendî *Mesnevî* dersleri 13. Şubat 1958'de bitirmiştir. *Mesnevî*'nin yedi ciltten oluşan dersleri başarıyla vermişti. İkinci kez *Mesnevî* dersleri vermeyi karar verdiğinde, dersler 13 Eylül 1958 ve 4 Mart 1959 arasında sürdü. 4. Mart Ramazan tatilin ilk gününde, Hacı Muyaga Efendî Saraybosna'dan köy evinin olduğu Haliloviçi yerine gittiğinde aniden hasta oldu ve Saraybosna'ya döndüğünde 23 Mart Pazartesi gününde vefat etmiştir.

Hacı Muyaga Merhemiç Efendî öyle özel bir insandı ki herkes onu sahipleniyordu, imâmlar bizimdir, sûfiler bizimdir derlerdi. Hacı Muyaga Efendî zâhirî ulemâlarının sertliğini sevmeydi, sûfilerinin de hür düşüncelerinden korkardı, dolayısıyla orta yolu seçmiştir. Fakat cenazesinde, onun bedeni mezarının yanına indirildiğinde meşayihler dervişler ile beraber zikir çekmişti. Hacı Muyaga Efendî farklı ibadetlerde vakit geçiren bir adam olarak biliniyordu. Hayatının son yılında Dâvûd orucunu tutmuştu. Onun kızı hâfiz Mula Hanım XX. yüzyılının belki de ilk kadın hâfiz olarak tarihe geçti. Hacı Muyaga Efendî kendisi de gayrî resmî olarak hâfizü'l-Kur'ân idi. Onun altı çocuğundan üçü hâfiz ünvanını taşıyordu; zikrettiğimiz Hâfiz Mula Hanım, Hâfiz Hüseyin Efendî ve Hâfiz Osman Efendî'dir.

Şüphesiz ki, Hacı Muyaga Merhemiç Efendî XX. yüzyılın Bosna Hersek'teki ve özellikle Saraybosna'daki en büyük ve en meşhur müslümanlardan ve âlimlerden birisidir. Bosna Hersek'te o zor ve kirliliğe asırda İslâm'ın korunması için şüphesiz çok büyük ve anlamlı rol oynamıştı.

2.3.5. Şeyh Feyzullah Efendî ve Şeb-i Arûs Akademisi

Şeyh Feyzullah Efendî Hacı Muyaga Merhemiç Efendî'nin vefatından sonra *Mesnevîhan* olarak devam etti. Hacı Muyaga Efendî hayatayken Bentbaşa Mevlevî tekkesi komünist hükümeti tarafından yıkılmıştı. Şeb-i Arûs'un ilk töreni daha önce zikrettiğimiz Hacı Muyaga Efendî'nin evinin arkasında bulunan dershâne'de meydana gelmiş. İlerleyen zamanlarda bütün tekkedeki aktiviteler yasak hale gelmiştir. Bu faaliyet

gösterme yasağı istinaden Şeb-i Arûs akademisi de faaliyetleri durdurmuş. İlk önce bir mesnevîhan olarak Feyzullah Efendî'den bahsedilecek sonrasında da Şeb-i Arûs akademisine değinecek.

Şeyh Feyzullah Efendî Hacı Muyaga Efendî'nin talebesiydi. Hacı Muyaga Efendî'nin derslerine Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî ile beraber katılıyordu. Tam olarak ne zaman ve ne şekilde Hacı Muyaga Efendî'nin Şeyh Feyzullah Efendî'ye Mesnevîhanlık için izin vermişti belli değil. Hacı Muyaga Efendî'nin zamanında Mesnevî derslerine uzun bir ara verilince, insanlar derslerin devamı gelmeyeceğini zannetmişler. Ancak bazı ehli tasavvuf ve ehli tarikat adamları rüyalarında mesajlar görmeye başlamışlardı¹⁹² “Yüce Allah Bosna'yı ve şehrimizi Mesnevî'den mahrum etmeyecek. Buna ek olarak burda Hz. Mevlânâ'nın himmeti de var.”¹⁹³ Hacı Muyaga Efendî'den ders alan üç öğrenci mevcuttu, insanlar da onlardan birisinin Mesnevî'den dersleri vermeye devam edeceğini ümit etti. Bu üç şahıs Hacı Hâfiz Halid Hacımuliç Efendi, Mustafa Muezinoviç Efendî ve Şeyh Hacı Feyzullah Hacıbayriç Efendî idi. Çalışmamızda daha önce vurguladığımız gibi, mesnevîhanlık geleneğini Şeyh Feyzullah Efendî devam ettirmiştir.

Şeyh Feyzullah Efendî hayatının büyük bir kısmını havadise ve olaylar için bir teyit ve tasdik bekliyordu. Beklenen teyit 1965 yılında Konya'dan gelmişti. Şeyh Feyzullah Efendî Şeyh Abdülbaki Gölpımarlı ile Konya'da¹⁹⁴ görüşüp, ondan mesnevîhanlık için izin ve bereketi almıştı.¹⁹⁵ Bu seyahatından Saraybosna'ya döndüğünde Şeyh Feyzullah Efendî *Mesnevî* dersleri Hacı Muyaga Efendî'nin isteği üzerine Hacı Muyaga Efendî'nin evinde vermeye başlamıştı. 1969 yılında Ahmedağa Foçak Beyin isteği üzerine *Mesnevî* dersleri onun evinde devam ettirmiş. Aynı yılda Şeyh Feyzullah Efendî Saraybosna'daki İslâm meclisinin başkanı görevine geldi. Bu gelişme

¹⁹² Samir Beglerović, “Feyzullah efendija Hadžibajrić kao melevijski šejh i mesnevihan u periodu nakon rušenja Isa-begove tekije,” **Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini**, Ed. Rešid Hafizović, Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu i Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“ u Sarajevu, 2011, s. 441.

¹⁹³ **A.e.**, s. 439.

¹⁹⁴ Ömer Faruk Akün, “Şeyh Abdülbaki Gölpımarlı Efendi,” **DİA Ansiklopedisi**, C.14, 1996, s. 146-149.

¹⁹⁵ Beglerović, **a.g.e.**, s. 439.

çok mühimdi. Zira hemen ardından Şeyh Feyzullah Efendî heyete Hacı Sinan Tekkesi'nin meydan odasını *Mesnevî* dersler için açılmasını talep eden bir mektup gönderdi. Heyet onun talebi üzerine Hacı Sinan Tekkesi'nin meydan odasında gerçekleşecek olan *Mesnevî* derslerine izin vermişti.

Şeyh Feyzullah Efendî hem *Mesnevî* dersleri hem de Hacı Sinan Tekkesi'ni korumak için itibarlı şahıs ve kurumlar ile bağlantı kurmak kendine maksat edinmiş. Bu sebeple İran konsolosluğundan Prof. Dr. İbrahim Nimetullah Hoca'nın yeni yazdığı *Mesnevî* şerhi ona göndermesini talep etmiş.¹⁹⁶

1970 yılında İslâm Meclisi maddi olarak *Mesnevî* derslerini yeni adıyla *Mesnevî* kursu desteklenmesine karar vermişti. Bu çok ehemmiyet taşıyan bir gelişmedir. Zira *Mesnevî* kursu resmî olarak 1975'te kurulmuştu ve önceden sürdürülen derslerini Riyâset Derneği yönetimi *Mesnevî* derslerini *Mesnevî* kursu olarak isimlendirmişti.¹⁹⁷

Aynı yılda (1970) Aralık ayın sonunda İslâm meclisi kurumu *Mesnevî* kursunun çalışma planı oluşturmasına izin vermişti. Bu planı altı madde altında toplanmıştı:

1. *Mesnevî* dersleri,
2. Mühârrem ayının ilk on gün tevid okunuşu ve dersler (Yevm-i Aşura ile ilgili dersler),
3. On Mühârrem tarihinde mersiyye okuyuşu ve Yevm-i Aşura töreni,
4. Leyle-i Mîrâc gecesinde Miraciyye okuyuşu,
5. 12. Rebû'l-evvel gecesinin Mevlîd Şerîfinin okuyuşu,
6. Aralık'ta Şeb-i Arûs töreni.¹⁹⁸

Daha detayli bakıldığında, tasavvuf ve tarikatlar yasaklandığı zamanlarda Hacı Sinan Tekkesi'nde normal tekkeadaki hayat ve faaliyetler sürdürülmüş. Bunu Şeyh

¹⁹⁶ A.e., s. 442.

¹⁹⁷ A.e., s. 442.

¹⁹⁸ A.e., s. 443.

Feyzullah Efendî Mesnevî kursu programı ile başarmıştı. Fakat bu anlamlı dönem tarikat, tasavvuf ve mühipler için uzun sürmedi. 1972’de Şeyh Feyzullah Efendî’nin Saraybosna’daki İslâm Meclisi başkanlık görevi bittiğinde, Saraybosna’daki İslâm meclisinin kurumu Hacı Sinan Tekkesini yeniden kapatıp, bütün faaliyetleri ve aktiviteleri sona erdirmiş.

Şeyh Feyzullah Efendî Mesnevî kursundan vazgeçemeyip *Mesnevî* dersler için Riyâset Derneği yönetiminden bir tekke talep etmiştir. Yönetim bu dersleri daha az sûfî olarak gördüğünden olabilir ve tekkelerle tasavvuf yasaklanmamış gibi Mesnevî derslerin bir câmi de gerçekleştirmesine izin vermişler. 1972’den itibaren 1973’e kadar Mesnevî dersleri Çokacı Hacı Süleyman (Yediller) câminde devam etmiştir. 1973’te dersler kış vaktine denk geldiğinden Ferhadiyye câmiye geçmişlerdir¹⁹⁹

Şeyh Feyzullah Efendî Mesnevî derslerin programını bir mektupta anlatmıştı. Mektupta çok dikkat çekici bir kısımda, derslerde zikrin de yer almasından bahsediliyor. Yönetim zikir yasaklamıştı, lâkin Şeyh Feyzullah Efendî kâdîrî şeyh olduğundan kiyâmda (ayakta) zikir yasak olduğunu anlamıştı ve meclisi (dizlerde) eda eden zikri duyanlarla beraber çekmişti.

“Dersten önce ilk evrâdı okunur, zikir yapılır, sonra da Boşnakça iki ilâhi okunur, dersten sonra, müezzin tarafından Farsça Nâtı Mevlânâ okunur ve birlikte ayakta üç salavât-ı şerîf okunur sonunda da Boşnakça Hz. Peygamber’e (s.a.v.) selam gönderip ders bitirilir”²⁰⁰

Derslerin üslubu ve akışından görülüyor ki, Şeyh Feyzullah Efendî maarifet makamının sahibi idi. Hangi yolda zikrin yasaklandığını geçiştirip meclisi zikir yaptığını malum.

1975 yılında Şeyh Feyzullah Efendî’ye Saraybosna’daki İslâm Meclisi kurumundan bir mektup ulaşmıştır. O mektup, Mesnevî kursu yalnız resmî bir organizasyon olduğunu belirtiyor. Sonrasında Mesnevî dersler için endişelenme faslı

¹⁹⁹ A.e., s. 445-446.

²⁰⁰ A.e., s. 446.

başladı. Dersler, Feyzullah Efendî'nin ısrarı ve isteği üzerine Nadmlini Nakşî tekkesine taşınmıştır. Şeyh Feyzullah Efendî mesnevihânlık yaptığı zamanlarda, derslerin akışı ve adabı şu şekildeydi:

“(Mesnevî) Dersten sonra zikir çekilir. Bir Cuma gecesinde kâdirî, sonraki hafta Mevlevî, sonraki Cuma gecesinde Nakşî üslubuna göre zikir çekilir. Malum ki, Mesnevihân kâdirî şeyhtir Vasiyyette Mesnev-î Manevî ile görevlendirildiğinden dolayı Mevlevîdir de. Jivçiçi ve Oglavak'ta Boşnaklar Nakşî tarikatına mensup idiler ve bundan dolayı, bu tarikat Bosna milletinin bir tarikatıdır. Bugün bu tarikat yalnız Saraybosna ve Saraybosna civarında yaygın bir tarikatır.”²⁰¹

Şeb-i arûs törenlerinin geleneğine gelince, ilk Şeb-i Arûs merasimi 17 Aralık 1957'de Hacı Muyaga Merhemîç Efendî'nin evinde yapılmıştır. İlk merasimi müteakiben üç yıl da Hacı Muyaga Efendî'nin evinde tertiplenmişti. Sonra Şeb-i Arûs töreni çeşitli camilerde ve tekkelerde gelenek haline gelmiştir ve yapılmıştır. 1961, 1962, 1963 ve 1970'te Çokacı hacı Süleyman (Yedilleri) câminde, 1964'te Nadmlini Nakşî Tekkesi'nde; 1965, 1966 ve 1967 Vekîl Haraç (Hacıların) câminde ve 1968'de hâfiz Mûlâ Hanım'ın evinde yapılmıştır. 1969 yılında Hacı Sinan Tekkesi'nde ve hâfiz Mûlâ Hanım'ın evinde yapılmıştır. Bir fark ve yenilik olarak 1969'da iki defa iki farklı yerde Şeb-i Arûs töreni düzenlenmişti. 1971'den 1978'e kadar Şeb-i Arûs töreni Ferhadiye câminde düzenlenmişti. 1979, 1980 ve 1981'de Hacı Sinan Tekkesi'nde tertiplenip 1982'den 1990'a kadar Nadmlini Nakşî Tekkesi'nde yapılmıştır.²⁰² 1991'den bugüne kadar Şeb-i Arûs töreni Potok tekkesi'nde düzenleniyor.

İlk Şeb-i Arûs töreni (1957) sırasıyla şu şekildeydi: “Kur'ân-ı Kerîm'den bazı kısımların okunuşu, Şems Tebrîzî'nin Nât-ı Peygamber'in okunuşu ve Şeb-i Arûs gezel'in ilk on beytin okunuşu. Dua ettikten sonra Türkçe gazetelerden Türkiye'deki Şeb-i Arûs törenler hakkındaki haberler okunuşu ile tören kapanmıştır”²⁰³

²⁰¹ A.e., s. 454.

²⁰² Sead Halilagić, “Obilježavanje Šebi Arusa u Bosni i Hercegovini“, **Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini, Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini**, Ed. Rešid Hafizović, Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu i Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“ u Sarajevu, 2011, s. 472.

²⁰³ A.e., s. 473.

1970'lerde, Şeb-i Arûs töreni bugünkü şeklini almıştır. O zamandan bugüne kadar şekli hiç değişmemiş, ancak ifâ eden insanlar değişmiştir. Şeb-i Arûs töreni şu şekildedir:

- Kur'ân-ı Kerîm'den bazı kısımların okunuşu;
- Baştan sona Şeb-i Arûs gezel'in Farsça ve Boşnakça'da okunuşu;
- Tasavvuf ve tarîkat ile diğer İslâmî alanlardan bir kaç ders;
- Bosna Hersek'teki tasavvuf ve tarîkat hakkında yazılan tüm eserlerin bibliografisinden bilgilendirilmesi²⁰⁴
- Vefât eden kişilerin isimleriyle anılması²⁰⁵
- Her üç Oriental dilinde (Arapça, Farsça ve Türkçe) Bosna'daki dervîşlerin melodilere uygun bir kaç ilâhının okunuşu. Özellikle *Serveri ser bülendimiz* ilâhiyi öne çıkartıp ayrı zikretmemiz gerekiyor;
- Zikir çekilmesi ve Hz. Mevlânâ'nın ruhuna ve Bosna Hersek'teki vefât eden mesnevihânların ruhlarına Kur'ân hatım duası ile töreni kapatılır.²⁰⁶

1970'lerden sonra Şeb-i Arûs törenlerine Riyâset Derneği'nin itibarlı üyeleri de katılım göstermeye başladı. Böylece Şeb-i Arûs töreninin ve genel olarak Bosna Hersek'teki tasavvuf ve tarîkatların ehemmiyetini teyit etmişlerdi.

O isimlerden bazıları: Prof. Dr. Ahmed Smayloviç Efendî, prof. Hüseyin Cozo (Đozo) Efendî, Reisü'l-Ulemâ Nâim Hacıabdiç Efendî, Muharem Omerdiç Efendî, Hâfiz Mahmûd Tralyiç (Traljić) Efendî ve diğer saygın üyeleri.

Evvel iki bölümden açıkça görebiliriz ki Şeyh Feyzullah Efendî bir Mesnevihân olarak Şeb-i Arûs töreni ve Mesnevî kursu ile İslâmî ve tasavvufu, özellikle tarîkatını nasıl ve ne gayretle komünistlerin kirlî ellerinden korumayı çalışıp nasıl mücadele ettiğidir. Onun yöntemlerinden en güzel şekilde Mesnevî kursu planı ve Şeb-i Arûs töreninin

²⁰⁴ Burda sadece takvimde bir yıl için yazılmış eserlerin bibliografasıdır. Örneğin geçen Şeb-i Arûs'ten gelecekteki Şeb-i Arûs'e kadar yazılmış eserleri.

²⁰⁵ Burda da önceki maddedeki gibi aynı durumdur. Sadece tasavvuf ve tarîkat ehli kişiler hakkındadır. O zor yüzyılda insanlar bilsin ki, kim onların yanındaymış ve kimler artık yoktur.

²⁰⁶ Halilagić, **a.g.e.**, s. 473.

planından bilgilendirilebiliriz. Zikrullah ve tekkelerinin yasaklandığı döneminde, hem tekkeyi bir müddet için açmasını başarmış hem de tekke içinde zikrullah çekilmesinde muvaffak olmuş. Ya Rabb, saflarımızı böyle cesur ve âşık adamlar ile güçlendir! Âmin.

2.4. ŞEYH HACI MUSTAFA ÇOLİÇ EFENDİ'NİN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ

XX. yüzyılda, özellikle ikinci yarısında Bosna Hersek'in en büyük, en önemli şeyhlerinden, Şeyh Hacı Mustafa Çoliç (Čolić) Efendî'dir.

Şeyh Hacı Mustafa Çoliç Efendî 01.03.1921 yılında Ploçnik (Pločnik) köyünde, Sokoloviç (Sokolović) belediyesinde, Rogatitsa (Rogatica) şehrinde doğmuştur. Babasının adı Abdüşşekur ve annesinin adı Devla – Hanım, kızlık soyadı Smayič (Smajić)'tir, rahmetullahi aleyhim.

Seksen Sırp çocuk arasında, aynı belediyede ilkokulu bitirmiştir. Onun hocalarından birisi Sırp, diğeri ise Hırvatmış. En iyi öğrencilerden biri ve hep iyi davrandığı için her iki hocası onu sevmişlerdi. Sadece bir defa, (kitaptan kralın resmini çıkartıp yırttığı için) ceza almıştır.

Altı sene mektepte dört imâmın gözetiminde ders almıştır. Orada “Tuhvetü'l – İhvan”, “Bidayetü'l – İnas” ve “Fıkhu'l – İbadat” kitaplarını okumuştur. Çocukken, köyün câmisinde gece namazlarında imamlık yapmıştır.

Şeriat Lisesi Okulu için yeterlilik sınavını geçmesine rağmen, evde çalışırken kendini balta ile yaralayıp hastalandığı için okula gidememiştir. Bu hastalık bir ay sürmüştür. Daha sonra, amcası onu Saraybosna Merhemiç (Merhemića) İmamHatip Medresesine kaydettirmiştir. İki ay sonra, Travnik müftüsü Hacıç (Hadžić) Elçi İbrahim Paşa Medresesinde reform yapmış ve açılan boş yere onu özel bir sınavdan geçirdikten sonra kaydettirmiştir. İkinci ve üçüncü sınıfları bir yıl içerisinde bitirmiştir. İkinci Dünya Savaş'ından önce bu İmam Hatip Medresesini bitirmiştir. Onun diplomasında yirmi altı

dersten beş (en üst not) ve sadece bir dersten dört almıştır. Medresenin en iyi öğrencisiydi. Medreseden mezun olduktan sonra eve dönmüştür.

Evinden Podjeplje (Podžeplje) köyüne gidip Ramazan ayında terâvih imâm olarak görev yapmıştır. Ramazandan sonra oradaki yeni bir câmi de imâmhatip ve muallimlik yapmak üzere kalmıştır. Orada bir süre kalmış ve kırk çocukla beraber Kur'an kursunda hâtim yapmışlardır.

1941 yılında tekrar eve dönmüş. Annesi 1941 yılının Temmuz ayında vefat etmiştir. Aynı yılda Sırlar babası ile iki kardeşini öldürmüş ve diğer iki kız kardeşini bir yakalayp bir eve rehin almışlardı. O yılda Sırlar onun amcalarını, dayılarını ve bütün en yakın akrabalarını öldürmüşlerdir. Sadece O ve bir kardeşi kurtulmuşlardı. Oradan Saraybosna'ya Gazi Husrev Bey Medresesine gidip orada kalmıştır. 15. 11. 1941 yılında İbrahim Konyitsiya (Konjicija) gelip onu Foynitsa'ya (Fojnica) götürmüştür. Şeyh Mustafa Efendi orada Ostrujnitsa (Ostružnica) köyünde imamhatip ve muallim olmuştur. Bu köyde on sene kalmıştır. Oradan askere gitmiş ve iki sene sonra Foynitsa'ya dönmüştür.

Foynitsa'dayken 1949 yılında (veya daha önce) Dervîş olmuş ve bundan sonra hayatı tamamen değişmiştir. Foynitsa'dayken dört büyük şeyh ile tanışmış ve onlardan ders almıştır. Şeyh Abdüllatif Hacımeçliç (Hadžimejlić) Efendî, Şeyh Cemil Nu'mânagiç (Džemil Numanagić) Efendî²⁰⁷, Şeyh Dervîş Rıdvân Bodoviya (Dervîš Ridvan Bodovija)

²⁰⁷ Şeyh Cemil Numanagiç Efendî hakkında herhangi bir bilgiye maalesef ulaşamamıştır.

Efendî²⁰⁸ ve Şeyh Hâfız Muharem Lemeş (Lemeş) Efendî²⁰⁹ ile tanışmış ve onların sohbetlerine katılmıştır. Ayrıca, o zamanda Foynitsa tasavvufi ve dîni merkeziydi. Foynitsa'da aynı zamanda âlimler ve entelektüel insanlar ile sohbet etmiştir. Onlardan Hâfız Muhammed Gaço (Gaço) Efendî Foynitsa'da bir imâm, Şeyh Hâfız Çâzım Hacımeçliç (Çâzım Hadžimeçlić) Efendî²¹⁰, Foynitsa'daki imam ve kâdîdır.

Foynitsa'da diğer imâmlarla da sohbetler etmiştir. Foynisa'da Halid Salihagiç'le (Salihagić)²¹¹ tanışmış ve sonra onunla beraber bir ayda Dervîş olmuşlardır. Şeyh Halid Salihagiç Efendî, Şeyh Hacı Cemil Numanagiç Efendî'ye biat etmiş, Şeyh Mustafa Çoliç

²⁰⁸ Şeyh Dervîş Rıdvân Bodoviya Efendî 1887 yılında doğmuştur ve 1954 yılında Vefat etmiştir. Onun kabri Foynitsa şehrinde bulunmaktadır. Onun hakkında fazla bilgi bulunmamıştır. Sadece uzun boylu olduğu ve inşaatçılık yaptığına dair bir bilgi bulduk. Bulduğumuz bilgilerden şeyh Hamdi Sikiriç Efendî'nin Dervîşi olduğu anlaşılmaktadır. Ondan icâzet almıştır. Şeyh Dervîş Rıdvân Bodovi Efendî, Şeyh Behaettin Sikiriç Efendî ile yıllarca arkadaşlık yapmıştır. O yüzden şeyh Rıdvân Efendî ve sonra da Şeyh Efendî Oglavak Tekkesi'ne bağlıydılar. Onun hayatı hakkında tek bir olaya ulaşılmıştır. Gençlik yıllarında, Şeyh Rıdvân Efendî mistik, gizemli liturya yapma istemiştir. Evde de her şey hazırlayıp sabah erken yapmaya başlamak üzereyken biri kapıya vurmaya başladı. Kalkıp kapıyı açtı. Kapıda şeyhi, Şeyh Hamdi Efendî idi. Şeyh Hamdi Efendî karşısına geçip Şeyh Rıdvân Efendî gizemli liturya için hazırladığı odaya geçti. Şeyh Hamdi Efendî bütün eşyaları teker teker attı. Sonra da şeyh Rıdvân Efendî'yi azarladı. Ona: Dedemiz (şeyh Sırrı Baba) bunu yasaklamıştı, biliyor musun?" dedi. Mensur Valjevac, **Šejh hadži Mustafa efendija Čolić: život i djelo**, Sarajevo, Dobra knjiga, 2013, s. 39-40.

²⁰⁹ Şeyh Hafız Muharem Lemeş Efendî hakkında detaylı bilgiler daha önce verdik. Bkz. çalışmamızda, sayfa 31.

²¹⁰ Şeyh Hâfız Çâzım Hacımeçliç Efendî 1888 yılında Vukelyiçi köyünde doğmuştur. Onun babası Şeyh Hasan – Baba Hacımeçliç'tir. Visoko İmam Hatip Medresesini bitirmiştir. Medrese ve hâfızlığı bitirdikten sonra, 1903 yılında İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Sultan Fatih Medresesini bitirmiş ve ondan sonra, Darul-Fünun Fakültesinden mezun olmuştur. Fakülteyi bitirdikten sonra Kahire'ye gitmiştir. Kahire'den İstanbul'a döndüğü zaman İstanbul'da on iki yıl çalışmıştır. İstanbul'dan Avusturya'ya gidip orada Arapça, Türkçe ve Farsçadan Almancaya kitaplar çevirmiştir. 1918 yılında Foynisa şehrine dönmüştür. 1920 yılından 1934 yılına kadar, Makedonya'da Uskup müftüsü olarak çalışmıştır. Emekli olduğu zamanda Foynitsa'ya tekrar dönüp bir medrese açmıştır. Orada müderris olarak 1951 yılına kadar çalışmıştır. 1961 yılında Vefat etmiştir. Onun kabri Jivciçi köyündedir. Bkz. Valjevac, **a.g.e.**, s.32.

²¹¹ Şeyh Hâlid Salihagiç Efendî 25.02.1916 yılında Foynisa şehrine bağlı Ostrujnitsa köyünde doğmuştur. İlkokulu ve ortaokulu Foynisa'da bitirmiş ve ondan sonra Yüksek Şeriat Lisesini Saraybosna'da bitirmiştir. Yüksek Şeriat Lisesini bitirdikten sonra Belgrad'a gitmiş ve orada Fizik – Matematik Fakültesine yazılmıştır. Dördüncü sınıftayken fakirlikten dolayı fakülteyi bırakmak zorunda kalmıştır. Fakültede okurken en iyi öğrenciydi ve sık sık matematik derslerinde hocalarını düzeltmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda hapishaneye girmiş ve orada birkaç yıl kalmıştır. Oradayken her gün defalarca ölümle burun buruna gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra hapishaneden çıkmış eve dönmüştür. Foynisa'da Şeyh Mustafa Çoliç Efendî ile tanışmış ve onunla beraber seyr-ü sülûğa başlamışlardır. Saraybosna'da yaşamış, orada çalışmıştır. Saraybosna'da zikir halkası kurulmuştur. Hiç kitap vb. eser yazmadığı halde çok muhibi vardı. Çok vaz veren bir şeyhtir. Bazen yatısı namazından sabah namazına kadar muhipleriyle beraber sohbet edermiş. Onun hayatı hakkında hiçbir eser bulunmamaktadır. Stolas şehrinde 27.04.1993 yılında Vefat etmiştir. Onun kabri Stolas şehrinde. Bkz. Valjevac, **a.g.e.**, s.53-66.

Efendi ise Şeyh Derviş Rıdvân Bodoviya'ya biat etmiştir. Şeyh Derviş Rıdvân vefatından önce Şeyh Mustafa Efendî'ye icâzet ve hilâfet vermiştir.

Şeyh Mustafâ Efendî, Şeyh Halid Salihagiç Efendî ile ilâhi aşka düşmüşlerdir. Onlar sadece tarikat-ı cezbiyye ile yetinmeyip tarikat-ı sülûkiyye okumuşlar ve onu araştırmaya başlamışlardır. Bu onların görevi olmuştur.

Tasavvuf, tarikat ilmîdir. İkisi de felsefeyi ve ilmü'l-keâm çok sevmişlerdir. Bu yüzden tasavvuf kitapları okumaya başlamışlar ve bu kitaplar hakkında uzun uzun konuşmuşlardır. Bunları şerh etmişlerdir. Bir defa, Şeyh Efendî²¹² Şeyh Hâlid Efendî'ye Saraybosna'da misafir olarak gitmiştir. İki gün bir odada kalmışlar ve sadece iki soru hakkında konuşmuşlardır. “Allah kimdir?” ve “Allah nedir?”. İkinci günün sonunda bu sorulara cevap bulamayınca Visoko'ya Şeyh Hâfiz Muharem Lemeş Efendî'yi ziyaret etmeye gitmişlerdir. Şeyh hâfiz Muharem Efendî'nin evinin önüne geldiklerinde Şeyh Hâfiz Muharem Efendî evden çıkmış, onların bahçeye girmelerini beklemiş ve yüksek sesle: “Allah Allah'tır”, “Allah Allah'tır”, “Allah Allah'tır” demiştir. Şeyh Efendî ondan sonra: “Hiçbir zaman bu iki soruyu bir daha sormadım. Hiçbir şüphem yoktu. Öğrendim Allah Allah'tır”, demiştir²¹³.

Şeyh Efendî 1955 yılında Yaytse şehrine gitmiştir. Oranın baş camisi olan Esmâ Sultaniye Câmide otuz beş sene baş imâm, hatip ve muallim olarak çalıştıktan sonra emekli olmuştur. Yaytse'de büyük imâm ve büyük bir şeyh olmuştur. İnsanlar onu çok sevmişler ve onun ilmî o kadar büyükmüş ki insanlar ona Müderris lakabını vermişlerdir. Onun günlük görevleri daima zikir ve fikir, tezekkür ve tefekkür olmuştur. Dünyevi taraftan da, onun cemaatine ve bütün Bosna - Hersek'in müslümanlarına hayatı kolaylaştırmak için büyük bir çaba göstermiştir ve gerçekten büyük bir hizmet etmiştir. Bunun için, her zaman (komünist devleti tarafından) ona para cezaları verilmiş ve sık sık birkaç günlüğüne hapishaneye atılmıştır.

²¹² Çalışmamızın devamında Şeyh Hacı Mustafa Çoliç Efendî'den bahsederken sadece kısaca Şeyh Efendî yazacağız çünkü bu, dervişlerinin ona verdikleri lakaptır.

²¹³ 01.03.2017 yılında Şeyh Sejid Doziç ile yapılan rapörtajdan.

Şeyh Efendî, 1994 yılında Visoko'ya gitmiştir. 1994 yılından 2004 yılına kadar, her hafta onu büyük, önemli, meşhur kişilerden birkaçı ziyaret etmiştir. Şeyh Mustafa Çoliç Efendî, Visoko'da, 05. 05. 2004 yılında Vefat etmiştir. Onun kabri Visoko'da bulunmaktadır. Onun hayatını tanıttıktan sonra, faaliyetleri ve eserlerini nakletmeye çalışacağız. İlk önce tasavvufa girişini, sonra da yazdığı kitapları ve en son olarak görüşlerini aktaracağız.

2.4.1. Bir İmâm ve Şeyh Olarak Şeyh Hacı Mustafa Çoliç Efendî

Şeyh Efendî hakkında bahsederken önce onun tarıkata girişini anlatmamız lazım. Bugüne kadar onun tarıkata girişi hiç kimse tarafından yazılmamıştır ve bunu sadece birkaç kişi bilmektedir. Allah'a şükürler olsun, bir defa, dört yıl önce Jivçiçi Tekke'sine giderken Şeyh Hacı Hâfiz Zilko Jolya Efendî ile (onun şöförü olarak) beraber gittik. Arabada bizimle beraber Hacı Hâfiz Abdülkâdir Kadriç (Kadrić) Efendi de vardı.

Yolculukta eski şeyhler hakkında konuştuk.²¹⁴ Aslında, Şeyh Hâfiz Zilko Efendî konuştu ve biz dinledik. Bosna Hersek'te adâb ve usûl böyledir. Şeyh Hâfiz Zilko Efendî birdenbire Şeyh Mustafa Çoliç Efendî hakkında konuşmaya başladı. Konuşmasına böyle başladı:

“Bir defa Şeyh Hâfiz Mustafa Muiç Efendî onun köyünde bir mevlid törenini düzenlemiştir. O törene onun şeyhini, Muhârem Lemeş Efendî'yi davet etti. Aynı zamanında Şeyh Mustafa Çoliç Efendî'yi de davet etti. O zamanda Şeyh Mustafa Çoliç Efendî Dervîş değildi. Sadece bir hoca²¹⁵ idi. Mevlid töreni bittikten sonra Şeyh Mustafa Çoliç Efendî şeyh Hâfiz Lemeş Efendî'ye sorular sormaya başladı. Fakat ondan cevaplar beklemeyip kendi cevapları vermeye başladı. Onun bu davranışlarını şeyh Hâfiz Lemeş Efendi hiç beğenmemiş. Yatsı vakti gelince Şeyh Hâfiz Lemeş Efendî Şeyh Hâfiz Mustafa Muiç Efendî'ye: “Kimin burda imam olarak yatsı namazını kılacağına dikkat et” dedi. Şeyh Hâfiz Mustafa Muiç Efendî şeyhinin sözünü anladı ve Şeyh Mustafa Çoliç Efendî'nin câmide yatsı namazını kıldırmasını söyledi. O zamanda Şeyh Mustafa Çoliç Efendî genç bir adam idi.

²¹⁴ Yedi gün önce, Hacı Dervîş Ramo Efendî vefat etmiştir. Hacı Dervîş Ramo Şeyh Hacı Hâfiz Mustafa Muiç Efendî'nin eski dervîşi ve Şeyh Hâfiz Zilko Efendî'nin çok yakın bir arkadaşısıdır. Yolculukta başladığımız konuşmanın sebebi o, onun hayatı idi. Bu yolculuk 12.04.2013'te idi.

²¹⁵ Bosna Hersek'te hoca kelimesi imamlar için kullanılır. Eskiden beri sadece imamlar için kullanılırdı ve gayri resmi bir kelimedir. Bir kişiye hoca denmesi, o kişinin o kadar bilinen kişi olmadığını göstergesidir. Genel olarak halk bu kelimeyi kullanmaktadır.

Kısa bir süre önce Travnik'te İmâm Hatip Medresesini bitirmiştir. Dünyanın bütün ilmîni öğrenmiş gibi hareket etti. Yatsı namazından sonra, Şeyh Mustafa Çoliç Efendî, Şeyh Hâfız Muhârem Lemeş Efendî'nin Dervîşi olmak istedi. Fakat Şeyhh Hâfız Lemeş ona: "Sen benim için değilsin. Ama seni kime göndereceğimi biliyorum. Senin şeyhin Dervîş Rıdvân Bodovi Efendî olacaktır. O senin benliğini kolayca kıracaktır" dedi. Böyle de oldu. Şeyh Mustafa Çoliç Efendî, Şeyh Dervîş Rıdvân Bodovi Efendî'nin dervîşi olup ondan şeyhlik icâzeti ve hilâfet nâmesini aldı. Şeyh Dervîş Rıdvân Bodovi Efendî'nin büyük bir aşığıydı; Meclisi zikirlerde, zikir çekerek on beş – yirmi santimetre topraktan hopleyan, zikirlerde çok ağlayan biriydi. İşte Şeyh Dervîş Rıdvân Bodovi Efendî Şeyh Mustafa Çoliç Efendî'nin benliğini kırdı, onun kalbini temizledi ve ondan parlak bir inci yaptı."²¹⁶

Bu olay bilinmediği için, unutulmasın diye bunu buraya naklettik. Zaten bildiğimiz kadarıyla, Şeyh Hâfız Zilko Jolya Efendî Bosna Hersek'in en yaşlı şeyhidir.

Şeyh Efendî'nin Şeyh Dervîş Rıdvân Bodovi Efendî'nin yanında ne kadar kaldığı belli değildir. Fakat Şeyh Efendî 1945 - 1949 yılları arasında dervîş olmuştur. Şeyh Dervîş Rıdvân Bodovi Efendî, hayatının sonunda, vefat etmeden önce Şeyh Efendî'ye icâzet ve hilâfet-nâme vermiştir.²¹⁷

"Şeyh Dervîş Rıdvân Bodovi Efendî, Şeyh Efendî'yi onun ruhaniyeti ile o kadar işgal altına aldı ki Şeyh Efendî gerçek mistik olmuştur. Bu iki genç arkadaş²¹⁸ İlahî aşka düşmüşlerdir. Onlar sadece tarikat-ı cezbiyye ile yetinmeyip tarikat-ı sülûkiyye okumuşlar ve onu araştırmaya başlamışlardır. Bu onların görevi olmuştur. Tasavvuf, tarikatın teorisi olduğu için ve bu iki genç dervîş ilmü'l-keîlâm ve felsefeyi sevdikleri için tasavvufu ve diğer kitapları sistematik olarak okumaya ve incelemeye başlamışlardı. Bütün bu çalışmalar Şeyh Hâlid Efendî tarafından açıklanmıştır ve Şeyh Efendî onu takip edip bir tek bu ilmîn kaldığına inanıp bunun, kendisinin alın yazısı olduğuna emin olmuştur. Daima yapılan fikir, zikir, tefekkür ve tezekkür onları o kadar mest edip cehennemde²¹⁹ cennet ehlinde olmuşlar."²²⁰

Şeyh Efendî'nin diğer seyr-ü sülûk'te geçtiği hâller ve makâmları ile ilgili diğer bilgiler bulunmamaktadır. Bir tek bunu bulabildik ve bunu onun müridi, Seyid Efendî'nin kitaplarından toplayıp bir araya getirdik.

²¹⁶ Şeyh Hacı Hâfız Zilko Jolya Efendî Şeyh Efendî'nin tarikatına girişini böyle anlattı.

²¹⁷ Valjevac, **a.g.e.**, s. 30.

²¹⁸ Burada Şeyh Efendî derken Şeyh Hacı Hâlid Sâlihagiç Efendî kastedilmektedir.

²¹⁹ Komünist zamanı kastedilmektedir.

²²⁰ Valjevac, **a.g.e.**, s. 40-43.

Genel olarak XX. yüzyılda Bosna Hersek'in tasavvuf hayatı için Şeyh Efendi'nin tarıkata girişi çok önemlidir. Bir medresenin en iyi öğrencisinin tarıkata girişi tarikatın hayatını çok zenginleştirmiştir. Onun tarıkata girişi tasavvuf ve tarikat geleneği ve düşüncesinin korunmasında çok önemli role sahiptir ve kısa bir süre sonra, bütün tekkeler Riyaset tarafından kapanmış ve resmî olarak bütün tarikatın hayatı yasaklanmıştır.²²¹

Şeyh Mustafâ Efendî İmâm olarak çalışmıştır. O görevi yaparken büyük eserler bırakmıştır. Şeyh Efendi'nin kişiliğinde aynı zamanda bir modernist ve bir gelenekçiyi buluyoruz. Aslında, doğrusu, Şeyh Efendî modern bir gelenekçidir. Bu ne demek? O dönemin öncüsüydü demektir. Şeyh Efendî her zaman o dönemin ihtiyaçlarına dikkat edip o ihtiyaçlara göre hareket etmiştir.²²² Bu yüzden, genellikle, Şeyh Efendî: "Ben şeyh ve hocayım" diyordu.²²³ Bunun en güzel örneği; onun zekât ve sadaka-î fitri bir yerde toplamasıdır. Aslında, Şeyh Efendî Yayıtse şehrinde zekât ve sadaka-î fitre bir yerde toplayıp oradan medrese²²⁴ öğrencilerine burs ve Yayıtse Meclisi'ne gelen terâvih imâmlarına maaş olarak veriyordu. On yıl sonra, Bosna Hersek'in Riyâseti aynı şeyi bütün Bosna Hersek'te uygulamaya başlamıştır. Onlar zekâtın ve sadaka-i fitrenin farklı durumlarda toplanması hususunda Şeyh Efendî'nin uygulamasını ve delillerini kaynak göstererek ve örnek olarak uygulamışlardır. Bu Şeyh Efendî'nin anlayışı ve delilleri günümüzde de aktüeldir.²²⁵

Muhârem Omerdiç (Omerdić) Efendî Şeyh Efendî hakkında bahsederken şöyle diyor:

"Müderriş ile (onu kendim öyle isimlendirdim) 1965 yılından tanıyorum. O dedemin ve babamın arkadaşı idi. Üç yıl onun meclisine (Yayıtse Meclisi) terâvih İmâmı olarak gidip çalıştım. Bu, hayatımın unutulmaz bir hatırasıdır. Daha önce hiçbir zaman duymadığım şeyleri duyup öğrendim. Onun imam olarak davranışları bütün softalara²²⁶ imâmlık vazifesinde sevgi uyandırıyor. Onları bu vazifesi ve çalışmaya teşvik etmiş, gururlandırmıştır. Güzel, sağlık, gayet iyi, onurlu, bütün

²²¹ A.e., s. 43.

²²² 01.03.2017 Şeyh Seyid Efendî ile yapılan rapörtajdan.

²²³ Valjevac, a.g.e., s. 44.

²²⁴ O yıllarda sadece tek bir medrese açıldı. O medrese, Gazi Hüsrev Bey Medresesidir.

²²⁵ Valjevac, a.g.e., s. 34.

²²⁶ Softa – İmâm, İmâm m Hatib öğrencisi.

softalara, bu zor ve sorumlu vazifesinde nasıl bir imam olmalarına örnek olup göstermiştir. İslâmı, medreseleri ve softaları çok severdi.”²²⁷

Şeyh İbrahim Babiç Efendî Şeyh Efendî’den bahsederken bunları söylemiştir:

“Çok hoşgörülüydü, ailesine veya iş arkadaşlarına baş imâm olarak hiçbir türlü baskı hiç yapmadı. Öte yandan, kendisi söz konusu olunca çok ilkelere bağlı bir adam idi. Sakal bırakmadan önce, her gün tıraş yapardı. Bıyıkları her zaman düzgündü, saçlarını her hafta kestirirdi. Her zaman pırl pırl, boğaza kadar kapatılmış gömlekle gezerdi, başında takke olmadan ve sakosuz yazın bile evden çıkmazdı. Hiçbir zaman kimin olduğuna bakmadan son parasını fakirlere veriyordu. Daha sonra sakal bıraktı ve şeyhlik tacını başına takmıştır. Şaka yapmayı severdi, ama hiçbir zaman kötü şaka yapmamış ve bundan nefret etmiştir. Her şakadan ibret almaya çalışmıştır. İslâmı temsil ederken kendi davranışlarında çok evrensel olduğu için yaşadığı dönemin kalıplarından çıkıyordu. İnsanlara dînî her zaman kolaylaştırmak, onların içinde dînî duygularını uyandırmak, onlara imanı güzelleştirmek ve Allah’ı sevdirmek için çok çaba göstermiştir. Tüm kalbi ile imâmları severdi ve bunu hiçbir zaman saklamazdı. Ancak, hadise göre, “Günümüzde evliyalar olsa da, o evliyalar imâmlardır çünkü onlar cenazelerde, cübbe ve sarıkları ile insanlara ölümü, Ahireti ve böylece Allahî hatırlatmaktadırlar” diyordu. O çok zor bir dönemde ve komünist zamanında bütün müslümanlara ahlak açısından büyük ve önemli destek idi. Bu ahlak desteği imâmlar veriyorlardı”.²²⁸

Bir defa, Şeyh Efendî, Şeyh İbrahim Babiç Efendî’ye nasihat ederken şöyle dedi: “Her okuduğun veya duyduğun hadîs-i şerîfi, eğer imkânın varsa, hayatında en az bir defa sadece Hz. Peygamber’in (s.a.v.) için onu yerine getir.”²²⁹ ²³⁰

Şeyh Efendî gereken durumlarda çok cesur bir adam idi. Bir defa, Şeyh Efendî Yayıncı Meclisi’nde baş imâm görevini yaparken polis onun ofisine gelmiştir. Şeyh Efendî, koridordaki herkesin onun sözünü duyacağı şekilde sesini yükseltip: “Siz, çetnikler (vahşi Sırp) tarafından bütün ailesi öldürülen adamı – beni, bu ülkenin düşmanları olarak gösteriyorsunuz, aslında bu ülkenin gerçek düşmanları sizsiniz ve bu ülkeyi yıkacak kişiler ancak sizden çıkacak” diye bağırdı.²³¹

²²⁷ Valjevac, **a.g.e.**, s. 34.

²²⁸ **A.e.**, s. 34-35.

²²⁹ **A.e.**, s. 35.

²³⁰ Tirmizi 5/46, n.2678

²³¹ Valjevac, **a.e.g.**, s. 36.

Şeyh Efendî, diğer Bosna Hersek'in şeyhleri gibi değildi. Şeyh Efendî, resmî olarak Nakşibendî tarikatına bağlı ve bu tarikatı ve usûlleri ile ilgili bazı kitapları çevirip şerh etmiştir. Fakat gerçek farklıdır. Aslında, gerçekte Şeyh Efendî tek bir tarikatın takipçisiydi. O Tarikat-ı Muhammediyye-i İslamiyye tarikatına bağlıydı.²³² Bu yüzden Şeyh Efendî'nin tasavvuf anlayışı diğer Bosna Hersek'in şeyhlerinden tamamen farklıdır. Şeyh Efendî, sadece bir şeyhe bağlı olmak lazım olduğu fikrinde değildi. Şeyh Efendî'ye göre, bir derviş üç farklı şeyhe bağlı olabilir:

1. Resmî şeyh; şeyhlik kıyafetini giymektedir;
2. Zikir şeyhi; müritlerine ezkârları öğretmektedir;
3. Sohbet şeyhi; müritlerine şerîat, tarikat, ma'rifet ve hakikat ilimlerini öğretmektedir.²³³

Şeyh Efendî zikirlerde usûllerden çok hoşlanmamıştır. “Ben halime göre Allaha zikir ediyorum” diyordu.²³⁴ Bosna Hersek'te genel olarak Nakşî tarikatında zikirlerde ilahiler okunmaktadır. Ancak Şeyh Efendî bunu sevmemiş, buna karşıydı. “Zikir zamanında sadece zikir yapın. Zikirden sonra veya önce birkaç ilahi okuyun, ama zikir esnasında okunmayın. Zikrullah tertemizdir, diğer şeylerle onun temizliğini bozmayın” diyordu.²³⁵

Bu duruma bağlı olarak yaşadığım bir olayı nakletmek istiyorum:

Şeyh Efendî'nin vefatından sonra, Şeyh Efendî'nin odasında çarşamba geceleri zikir yapılırdı. Bir defa zikir yaparken sesizce zikir yaptım. Şeyh Seyid Coziç (Sejid Đozić) bunu görünce zikir şerifeyi durdurup “Şeyh Efendî'nin ne dediğini biliyor musun?” diye sordu. Bilmediğimi söyledim. “Zikrî cehrîdede sessizce zikir yapan,

²³² A.e., s. 45. Biz de bu ifadeyi, Şeyh Efendî'nin sohbetlerinde birkaç kere Şeyh Efendî'nin ağzından duyduk.

²³³ Şejh Tadžuddin Usmanija Hindija (Tâcettin Usmânî Hindî), **Miftahul-me'ijje fi tarikatin-nakşibendiije – Ključna spoznaja islamskog učenja – uvod u mistički i gnostički tarikat**, Çev. ve şerh eden Šejh Čolić, Visoko, Tekijski odbor Šejh Husein-Babine Tekije Živčići, 1999, s. 28.

²³⁴ Şeyh Sejid Đozić Efendî ile 01.03.2017 tarihinde yapılan röportajdan.

²³⁵ Şeyh Sejid Đozić Efendî ile 01.03.2017 tarihinde yapılan röportajdan.

şeytanın oyuncusudur” dedi. Ondan sonra, Allah'a şükürler olsun, bu hatayı hiçbir zaman yapmadık.

Şeyh Efendî hatip, vâiz olarak çok iyi idi. İnsanlar onu dinlemeyi çok severdi. Bir defa, Şeyh Efendi Visoko'da zikirden sonra böyle dedi: “İlk olarak bizim zikir yapmamız gerek. Zikir ederken başımızla sağa sola hareket etmemiz lazım. Bunu yaparken saçma sapan şeyler başımızdan çıkacak. Bu saçma sapan düşünceleri kafamızdan attıktan sonra ma'rifet ve hakikat ilmî kafamıza girebilir. O yüzden dersi de sohbeti de her zaman zikirden sonra yapıyoruz” dedi.²³⁶

Naklettiğimiz şeylerden Şeyh Efendî'nin diğer şeyhler gibi olmadığını görebiliriz. Şeyh Efendî diğer şeyhler gibi bir tarikatın usüllerine sımsıkı bağlanmamıştır. Neden böyle davrandığı sorulabilir? Bu sorunun cevabı; Şeyh Efendî'nin dibi olmayan bir derya gibi, derin hakikat ilmî sahibi olmasıdır. Şeyh Efendî şekillerden uzak durarak hakikat ile meşguldü. Yaptığı her ibadette ve hayatında her şeyin gerçeğini arayıp şekilleri, kalıpları geriye de bırakıyordu. Şeyh Efendî'nin ana görevi, onu her zamanda ve her durumda işgal ettiği mesele, kimlik (hüviyet) meselesi idi. Bu mesele ilk bakışta önemsiz bir mesele gibi görünebilir ama Şeyh Efendî'nin hüviyet meselesi, gerçek bir hüviyet meselesidir. Kısaca, Şeyh Efendî, dervîş olduktan sonra, Şeyh Hâlid Sâlihagiç Efendî ile beraber, hayatının sonuna kadar, “Kendini bilen Rabb'ini de bilir” hadis-i küdsiye göre yaşamıştır. Aslında, Şeyh Mustafa Efendî'nin bu konudaki bakış açılarından ve görüşü genel bakışaçılardan ve görüşlerden farklıdır.

Kulluk mertebesini idrak etmek, kul hayatına renk ve güzellik katar. Böyle kul kendi hedefini anlar ve titizce kulluk vazifesini yerine getirir.²³⁷

Şeyh Efendî'nin görüşleri hakkındaki en detaylı bilgileri onun *El-Mektûbât* kitabında bulabilirsiniz. Ancak, Şeyh Efendî'nin dili ve yazma tekniği çok zor ve üst seviyede olduğu için biz bunu Türkçe'ye Şeyh Efendî'ni yazma güzelliğiyle tam çeviremeyiz. Bazı kelimelerin Türkçesi yok ve bazı şeyler Boşnakça'dan Türkçe'ye

²³⁶ Şeyh Sejid Đozic Efendî ile 01.03.2017 tarihinde yapılan röportajdan.

²³⁷ 01.03.2017 Şeyh Sejid Đozic Efendî ile yapılan rapörtajdan.

çevirirken gücünü ve güzelliğini kaybedecektir fakat çalışmamız için önemli bilgileri aktaracağız. Bu konuyu Şeyh Efendi'nin zikrettiğimiz kitabında "Potraga za vlastititn identitetom i preporodom" (Kendi kimliğini arayışı ve yeniden doğuş) adlı başlıkta bulabilirsiniz.²³⁸

Şeyh Efendi'nin dili, yazma teknikleri ve metotları çok zordur fakat onun tasavvufi düşüncelerinden bahsettiğimiz için onun bir mektubunu burda çevirip nakletmeye çalışacağız. Biliyoruz ki bu çevirdiğimiz mektup güzelliğini kaybedecek ve belki Şeyh Efendi'nin özelliği ön plana çıkmayacaktır, fakat bunu önemli buluyoruz. Bu mektubu nakletmeden önce tekrar Sizden özür dileriz çünkü mektubu en güzel şekilde çevirmemiz mümkün olmayabilir.

"Sayın bilimsel konuşmanın başkanı ve diğer katılımcıları!

Yeniden doğuş arayışları ve kendini bilinçlendirme konusunda farklı bir bakış açısından ve manevî bir pencereden konuşmama izin verin.

Bunun (anlatacağım şeylerin) bilimsel veya dinbilimsel olacağını asla iddia etmiyorum çünkü hiçkimsenin kendi neticelerini bilimsel veya dini bilimsel olarak ilan etmesine hakkı yoktur. Bilim ve dinbilimi, kendi alıcılarına göre formül ve figür edilen mutlak doğrulardır; kendileri tanımlanmamış, sadece belirginlerdir ki ampul nasılsa ışık da öyledir; kap nasılsa su da öyledir. Buna göre herkes kendini kendi elleri ve dili ile tebliğ eder, benim sözümle de aynı şey olacak.²³⁹

Kendini öznel, eylemsel ve nesnel olarak bilmeyen her kişinin mantık kurbanı, hasta, aile ve sosyal sıkıntısı olduğunu hepimiz biliyoruz, bilinçlenene ve kendi kimliğinin, kendi varoluşunun ve görev ve varlığının farkına varana kadar.

Bunun gibi kişileri kendilerine gelene kadar veya ölene kadar fiziksel-bilimsel araçlar ve metotlarla uyguluyor ve aydınlanıyoruz/bilinçlendiriyoruz.

Allah kimliğinin, varlığının ve Onun genel Efendiliği'nin ve yaratmasının farkında olmayan, İlahî öznel yüklem ve nesneyi bilmeyen veya Allah'ın ismi (nomeni), pronomeni (zamiri), niteliği, sıfatı, sayısı, sözcüğü ve parçacıklarını bilmeyen kişi de ayndır.²⁴⁰

²³⁸ Mustafa Čolić, **El-Mektubatu – osobne promocije i vlastite emocije**, Vukeljići, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2007. s.145.

²³⁹ Yani Şeyh Efendi kendisini bizzat bu makale ile bildiriyor.

²⁴⁰ Yani bu kişileri tedavi etmek lazımdır.

Bilimsel açıdan kendi kimliği ve varlığının farkında olmayan bir kişi bilimsel sorun ve ağır bir hasta veya varlık kurbanı olduğu gibi dinsel - bilimsel açıdan da Allah ve Allah'ın varlığının farkında olmayan bir kişi ağır metafiziksel olarak hasta ve varlık kurbanıdır.

Böyle bir kişi (bu durumda olan bi kişiyi), kendine gelene kadar ve iyileşene kadar veya metafiziksel olarak ateist ölümüyle ölene kadar (yani; manevî olarak tamamen ateist olana kadar) ailesi ve sosyal toplum onu uyandırıyor, iyileştiriyor ve bilinçlendiriyor.

Aynı şekilde; kendi ulusal varlığı, ev ve vatan vazifesinin farkında olmayan her kişi, şahıs kurbanı, parazit ve sosyal ölüdür.

Bütün hastaları iyileşene kadar veya ölene kadar uyandırmak, iyileştirmek ve bilinçlendirmek; ölürlerse ise çevreyi kirletmemek amacıyla –ki her ölü, ölümünün sebebi olan hastalığı ile, bunlar bilimsel, dînî bilimsel veya toplumsal kurbanlar veya ölümler olsalar da çevreyi kirletmektedir - onları izole etmek ve defnetmek aile ve toplum vazifesi olduğundan dolayı bu kurallar ve vazifeler bizim toplumumuz için de geçerlidir.

Yukarıdaki üç toplumsal hasta ve onlarla birlikte gelen sorun ve zorlukların yanı sıra sorunlu kişilerin dördüncü çeşidi de vardır; bunlar ne hasta ne sağlıklıdır, bunlar ne mümin ne kâfirlerdir; bunlar hayvanlaşmış (>>dabbetulerdi<<İslam dini terminolojinde), yabani canavar çılgınlığıyla çıldırmış. De jure olarak insan, fakat de facto olarak hayvan olan; hayvan arzularından başka arzuları olmayan, ne mantık ne de dînî bilimsel, ne kendi ne de toplum kimliğinin farkında olmayan, tıpkı hayvan gibi olan yaratıklardır.

Fiziksel ve kimyasal operasyonlarda fiziki objelerin ve özelliklerinin yenilenmesi malumdur; buradan hareket ederek metafiziksel operasyonlar, metafiziksel fizik ve kimyaların olup olmadığı sorusu gelmektedir ve bunların; sayesinde hayvanların insanlaşmasını, hayvansal özelliklerin insan özelliklerine geçmesini sağlayan operasyonları ve süreçleri nelerdir acaba?

Yenilenme/yeniden doğuş arayışları ve kendini bilinçlendirmelere bağlı olarak ve şahsi kimlik ve bireyselliğin farkındalığına bağlı olarak kendim yaşadığım ve beni, kendim de bizim kimlik farkındalığımızın çeşitlerini analiz etmeye teşvik eden bir olayı nakledeceğim:

Bir yolculuğumda; yolcularla dolu, içinde benim de olduğum otobüs bir durakta durdu. Bu otobüsün yanına atlarla dolu başka bir kamyon da park edildi. Yolculardan biri bunu farkedip rastgele: ‘Otobüsteki ile kamyondaki yolcular arasındaki farkı bize kim söyleyebilir’ diye sordu.

Şakadan veya provoke etmek niyetiyle biri: ‘Hoca burada, o söylesin’ diyerek parmağıyla beni gösterdi.

Kendimi toparlayıp açıkladım: ‘Bu iki yolcu grubunun arasındaki fark; biz kim olduğumuzu bilirken onların kim olduklarını bilmemeleridir, biz anne babamızın kimler olduklarını bilirken onların bilmemeleridir, biz nereli olduğumuzu bilirken onların bilmemeleridir, biz nereye gittiğimizi bilirken onların bilmemeleridir, biz aracımızı bilirken onların bilmemeleridir, biz vatanımızı ve başkanımızı bilirken onların bilmemeleridir, vs.

Orada olan herkes sustu ve herkes fiziki olarak yolculuğa, duraktan durağa devam etti fakat metafiziksel (ussal-akısal ve ruhsal-nefisse) bir problemden başka bir probleme, ben de dâhil oldum.

Rastgele, aklıma bir düşünce geldi kendi kendime: ‘Allah’ım; organizma denen bu araçta kimler yolculuk yapmakta; hayvanlar mı insanlar mı, yoksa hepsi birlikte mi, şoför kim ve nerelere gitmekteyiz’ dedim.

2.4.2. Şeyh Hacı Mustafa Çoliç Efendî’nin eserleri

Hayatayken Şeyh Efendî çok çalışmıştır. Otuzdan fazla kitap hazırlamıştır. Şeyh Efendî, yazdığı dokuz kitap yanında, on üç tane çevirdiği kitap ve bazı makaleler yayımlamıştır. Öncelikle, onun (teelif) kitaplarından bahsedelim:

1. “Kısa Minber Hutbeleri Koleksiyonu”; Şeyh Efendî bu kitapta Boşnakça kelimeleri Arap harfleriyle yazmıştır²⁴¹. Bu kitap 1960 yılında yazılmış ve A4 büyüklüğünde 120 sayfadan oluşmaktadır. Şeyh Mustafa Efendî’nin vefatından sonra, bu kitabı yeniden basılmıştır. Zor komünist zamanlarında Şeyh Efendî diğer imâm-hatîp kardeşlere yardım etmek için bu koleksiyonu yazmıştır. Girişinde, Şeyh Efendî diğer imâmları da davet edip, onlar da böyle benzeri bir koleksiyonu yazsınlar diye.

Kitabında 50 hutbe bulunuyor. Özel konular ve hicrî takvimi takip edip, hutbeleri sırlayıp koleksiyonu içerisine ilave etmişti. Genel olarak, Şeyh Efendî’nin çalışmaları o zaman da, 1960’da Bosna Hersek’teki ilk çalışmasıdır. Diğer imâmların hutbeler koleksiyonları daha sonrası basılmıştır.

²⁴¹ Araplar – Osmanlılar Bosna’dan gittikten sonra, Bosna’da kullanılan alfabe.

2. Şeyh Efendî ilmî, marifeti ve teorileri öğrendikten sonra, “Temel İdeolojik ve Dinî Öğretilerinin Kayıtları ve Tanımları” kitabını yazmıştır. Şeyh Efendî’yi anlayabilmek için bu kitabın okunması gereklidir. Onu doğru anlayabilmemiz için bu en önemli kitaptır. Bu kitapta Şeyh Efendî onun İnsân – ı Kâmil anlayışı ve doktrini anlatıp, onun kendindeki ideolojikleri ve Dinî Öğretilerinin orjinal sistemleştirmeyi yazıp ve zikrullah hakkında Kur’ân-ı Kerîme’de bulunan ayetlerin Boşnakça’da kendi manalarıyla da yazmıştır. Bu kitapta Şeyh Efendî en fazla evrâtlar ve ezkârlar üzerinde kalmıştır. Bir dervîşin hayatında evrâtlar ve ezkârlar ne kadar mühim olduğu, bir cümlesi açıkça gösteriyor. “Evrâtlar tarîkat namazlarının sünnettir ve ezkârlar tarîkat namazlarının farzıdır.”²⁴² Bu kitap 1998 yılında basılmış ve 386 sayfadan oluşmaktadır.
3. “İslâm Geleneklerine Göre İsa Aleyhisselam”; Şeyh Efendî bu kitapta, Hz. İsa’ya bağlı en önemli olayları te’vîl edip, onların gerçek, hakiki manalarını yazmıştır. Şeyh Efendî kitabında Kur’ân ve hadîslere göre, İsa aleyhisselâmın doğuşu ve onun hayatında bulunan kötülük eğilimleri ve havadisleri, Beyt-i Mükaddesi, Hz. Meryem’i ve onun ailesini, Hz. İsa Peygamber’in sahabileri ve diğer konular hakkında yazmıştır. Kitabının önemi ise, böyle bir üslupta Boşnakça’da ilk yazılan kitaptır. İkinci önemi ise, Hz. İsa Peygamber’in bütün geçirdiği olayları bizim için, yanî bizim manevî hayatımız için ne kadar mühim olduğu anlatmaktadır.²⁴³ Bu kitap 2000 yılında basılmış ve 246 sayfadan oluşmaktadır. Önsözden anlıyoruz ki, Şeyh Efendî bu kitabı yazmayı 12. Rebîyül evvel 1973’te tamamlamıştı.
4. “Besmele ile veya Besmelesiz”; Şeyh Efendî’nin belki en meşhur kitabıdır. Bu kitapta, besmele, Fatıha suresi, Yâ – sîn suresi, Muavvezeteyn sureleri ve Ayetü’l – Kursiy’in fâziletleri, manaları ve onların özel okumaları anlatılmaktadır. Kitapta, Şeyh Efendî eleştiri yoluyla Bosna Hersek’te Besmele’nin resmî çeviri de

²⁴² Şejh Čolić hadži Mustafa efendija, **El Ezkaru vel Evradu**, Visoko, Tekijski odbor Šejh Husejn – baba Zukić, 1998, s. 8.

²⁴³ Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, **Isa alejhisselam u Svjetlu Islamske Tradicije**, Visoko, Bosnagraf, 2000, s. 1-3.

yorumlamıştı. Bosna Hersek'te resmî çeviri Allah'ın adına ubûdiyyet makâmında şirk olduğunu anlatmıştı. Ona göre, Besmele'yi Allah'ın adıyla çevirmek lazımdır. Eğer Allah'ın adına desek, o zaman biz Allah'ın kulları değil, Allah'ın elçileri olarak konuşuyoruz. Lâkin eğer Allah'ın adıyla dersek, o zaman Allah'ın kulları olarak konuşuyoruz ve tabiki biz O'nun kullarıyız, bu hakîkattir.

“Allah'ın adına bir şey yapmak yanî kendi gününü, iradesini ve kudretini sahib olmak, lâkin Allah'ın adıyla bir şey yapmak, yanî kendi gücünü, iradesini ve kudretini olmamayan bir kul demektir.”²⁴⁴

Kitap 2000 yılında basılmış ve 179 sayfadan oluşmaktadır.

5. “Yetişkinler ve Büyükler İçin, İslamlaşma Hâlleri ve Soruları Toplu İlmîhâli” Şeyh Efendî'nin yazdığı kitaplardan en büyüğüdür. Kitapta, şeriat ve tarikat şartlarının bir metotla karşılaştırması anlatılmaktadır. Yanî imân ve islâm şartlarının karşılaştırması metotla anlatılmıştı. Önsözden anlıyoruz ki, Şeyh Efendî bu kitabı Jajce (Yaytse) şehrinde imâm – hatîp görevinde iken 1974'te Regâip kandili gecesinde yazmaya başlayıp, sonra da, 1999'da bitirmişti.²⁴⁵ Bu kitabı, böyle bir konu için Bosna Hersek'te ilk basılmış kitabıdır. Kitap 2001 yılında basılmış ve 445 sayfadan oluşmaktadır.
6. “İlmîhallerin İfadeli Metinleri” kitabı çocuklar için yazılmıştır. Kitapta Besmele'nin, selamın, kelime-i şehâdeti'nin, Fâtiha suresinin, imân ve islâm şartlarının, kısa surelerin ve diğer namazda bulunan okumalarının manaları mani şeklinde yazılmıştır. Böylece Şeyh Efendî çocuklara onlar için uygun şekilde temel inanç bilgilerine yakınlaştırmıştı. Eğer daha iyi bakarsanız, bu kitapta da,

²⁴⁴ Şejh Čolić hadži Mustafa efendija, **Sa Bismilom a Bez Bismile**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2000, s.16-24.

²⁴⁵ Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, **Zbirni Ilmihal Islamizacionih Stanja i Pitanja za Odrasle i Dorasle**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2001, s.7.

Şeyh Efendî onun temel doktrini gizli bir şekilde eklemiştir.²⁴⁶ Kitap 2001 yılında basılmış ve 169 sayfadan oluşmaktadır.

7. “İlâh Duyuruları – Yayın ve Laik Duyurular”, Şeyh Efendî bu kitabında diyor ki: “Kur’ân-ı Kerîm’de ne varsa, aynen gerçek Âlemde de vardır”²⁴⁷. Farklı ayetlerinden birleşip, Kur’ân’da sureleri, şekilleri, (sin harfi ile) bulunup, âlemde zâhir ayetlerinden sureleri (sad harfi ile) de bulunmaktadır. Kur’ân Allah Teâlâ’nın sözlü ilâh-i tecellîsidir, âlem Allah’ın yazılı, hakîkî, gerçek ilâh-i tecellîsidir.²⁴⁸ Bu kitap 2003 yılında basılmış ve 141 sayfadan oluşmaktadır..
8. “İlâhi Kelam ve İnsan Dili”; bu kitap, aslında “İlâh duyuruları – yayın ve laik duyurular” kitabının devamıdır. Karşılaştırma ve analiz metodu ile yazılmıştır. Kitabında Şeyh Efendî der ki:

“Eğer Âlem olmasaydı, Âlim kendisine keşfetmez, ne de İlmî’ni öğrenemezdi. Hakk Mahlûksuz, İlâh Melûhsuz olarak kendisini keşfetmeyip ve tanınmama kalabilirdi. Ayna gibidir...”²⁴⁹

Kitap 2006 yılında basılmış ve 124 sayfadan oluşmaktadır.

9. “Mektûbât”; 28 başlık ve 28 farklı konudan oluşmaktadır. Ayrıca, kitapta tasavvufun önemli konuları ve Şeyh Efendî’nin bu konular hakkındaki görüşlerini içermektedir. Mesela: Yüce Allah’ın tebliğleri, Varoluş, El - İnsan’ül – Kâmil, İrfân vb... Kitap 2007 yılında basılmış ve 398 sayfadan oluşmaktadır.²⁵⁰ Aynı zamanında bu kitabı, Şeyh Efendî’nin son telif basıldığı kitabıdır. Bu kitapta söyleyebiliriz ki, Şeyh Efendî’nin doktrinleri tümlemiştir, son haline gelmiştir.

²⁴⁶ Şejh Čolić hadži Mustafa efendija, **Sročeni Ilmihalski Tekstovi**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2001, s.5.

²⁴⁷ **a.g.e.** Mensur Valjevac, s.95.

²⁴⁸ Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, **Božanske Objave – Kitabske i Ekvanske**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2003, s. 9-12.

²⁴⁹ Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, **Božanski Govor i Insanski Jezik**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2006, s.39.

²⁵⁰ Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, **El-Mektubatu – Osobne Promocije i Vlastite Emocije**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2007, s. 8.

Aynen öyle, söyleyebiliriz ki, Şeyh Efendî bu kitabı Şeyh Ahmed Sirhindî'nin meşhur *El-Mektûbât* kitabı gibi yazmaya çalışmıştı.²⁵¹

Şeyh Efendî'nin çevirdiği kitaplar:

1. “Dîndarlar Bahçeleri (Riyazu’s-Salihin)”;
- bu kitap Şeyh Efendî'nin ilk tercümesi ve aynı zamanda da Bosna – Hersek'te ilk çeviren Hadîs Mecmûasıdır. Kitapta 1900 sahih hadis bulunmaktadır. İlk defa 1974 yılında basılmış ve 372 başlık ile 396 sayfadan oluşmaktadır. Kitabının bazı önemi de var. İlk önemi ise, Bosna Hersek'te ilk basılan Hadîs Mecmûasıdır. İkinci önemi ise, Şeyh Efendî hiç bir Hadîs-i Şerîfe'yi çıkarmadan bütün kitabı çevirip, bazı hadîsler kısaca açıklamıştı.²⁵²
2. “Salavatlar ve Selamlar Mecmuası”;
- İmâm Cezûlfî'nin “Delâilu'l-Hayrât” kitabının tercümesidir. Şeyh Efendî bu kitabı iki defa çevirip, her ikisi Şeyh Hâlid Sâlihagiç Efendî'nin isteği üzerine yapmıştı. Bu kitap ilk defa 1995 yılında basılmış ve 231 sayfadan oluşmaktadır. İkinci baskısı 2002 yılında basılmış ve 350 sayfadan oluşmaktadır. İkinci baskıda salavât-ı şerîfe'nin 130 farklı şeklide zikredip, sırlayıp, Pazartesi günü için sadece Hz. Peygamber s.a.v.'den gelen salavât-ı şerîfe'nin şekilleri zikretmişti. Diğer günler için, sonra da gelen diğer şekilleri de zikretmişti. İkinci baskıda tercümesi daha açık ve daha güzeldir.²⁵³
3. “İslâm Şeriatı Öğretimi ve İnanların Kayıtları ve Tanımları” (“Tarikat’ül Muhammediyye”);
- bu kitap, Şeyh Efendî'nin şerh ettiği ilk basılmış kitaptır. Şeyh Efendî tarafından 1975 yılında tercüme edilmiş fakat 1998 yılında basılmış ve 413 sayfadan oluşmaktadır. Şeyh Efendî kitabının önsözün de, medresedeyken bu kitabı onun en sevdiği kitabı olduğunu, onun çevirmesi ve diğer müslüman kardeşleri ile paylaşmak için büyük bir arzu göstermişti. Malum olduğu gibi, bu kitabı Hanefî – Maturîdî mezhebi açısından yazılmıştır. Bu yüzden Bosna

²⁵¹ a.g.e. Mensur Valjevac, s.97;

²⁵² a.g.e., Mensur Valjevac, s.108.

²⁵³ a.g.e., Mensur Valjevac, s.109-110.

Hersek'teki müslümanlar için çok önemli bir kitabıdır. Şeyh Efendî bu kitabı Hâdimî'nin şerhi ile çevirip ve onun kendi şerh ile ilk 160 başlıkları yazıp, bir kitap olarak basılmıştır.²⁵⁴ Ayrıca, diğer cildler basılacaktır. Bu kitap toplam yaklaşık olarak 2000 sayfadan oluşmaktadır.

4. “Kalbin afetleri” (“Tarikat’ül Muhammediyye”); kitabının ikinci kısmıdır. Hâdimî'nin şerhi ile bütün kitabı çevirip, bazı yerlerde kendi açıklamalar yapmıştır. Kitabı 2016 yılında basılmış ve 605 sayfadan oluşmaktadır. Önce altı ciltlik olarak basılacak düşünülmüşler, lâkin üç ciltlik bir kitab olacaktır. Kalan kısmını toplayıp, bir cilt olarak basılacaktır. Bütün teknik şeyleri bitirip, basılması için hazırdır, lâkin basılması için maddi yardımı bekler.
5. “İslâm'ın Tarikatını Bilişi İçin Anahtarlı Biliş”. Kitabın yazarı Şeyh Tâcüddin el-Usmâni el - Hindî'dir ve Türkçe'ye Şeyh Osman Bahrüddin el-Şeyhulî tarafından tercüme edilmiş ve şerh edilmiştir. Şeyh Efendî bu kitabı Türkçe'den çevirmiş ve Şeyh Efendî'nin Türkçe'den çevirdiği ilk kitaptır. Bu kitabın Nakşî tarikatının manevî silsileleri, onun şartları, usulüleri, zikri çekmesi teknikleri, müritlerin halleri, evrâtları, kötü düşünceleri, nâfile namazları hakkındadır. Kitap 1999 yılında basılmış ve 208 sayfadan oluşmaktadır.²⁵⁵
6. “El-Risaletü'l-Vücudiyye Fî Mânâ Kavlihi Sallallahu Aleyhi Ve Sellem, Men ‘Arefe Nefseh Fekad ‘Arefe Rabbeh”; Şeyh Efendî'nin Arapça'dan tercüme ettiği bu kitabın yazarı İbnü'l - Arabî'dir. Şeyh Efendî bu kitabı Kaçuni köyünde mühacirlik ettiği zamanında çevirmişti. Şeyh Efendî böyle bir şey söylemeyi seviyordu: “Büyüklerin en şiddetli ve en güçlü kitapları, onların risâleleri.”²⁵⁶ Bu kitabı Şeyhü'l-Ekber hayatının son yıllarda yazıp, yani onun okumaları, doktrini

²⁵⁴ a.g.e., Mensur Valjevac, s.111-113.

²⁵⁵ a.g.e., Mensur Valjevac, s.113-114.

²⁵⁶ 01.03.2017 yılında Şeyh Sejid Doziç'den ile yapılan rapörtajdan.

son haline geldiği zamanda yazılmıştı. Genel olarak, bu kitapta, vahdetü'l-vucûd doktrini açıklamıştı.²⁵⁷ Kitap 2000 yılında basılmış ve 47 sayfadan oluşmaktadır.

7. “Mühtesarü'l-Hadikati El-Nediyyeti Fîl-Tarikati'l-Nakşibendiyyeti”; Şeyh Efendî'nin tercüme ettiği bu kitabın yazarı Allâme Şeyh Muhammed ibn Süleyman el-Hâlidî el-Nakşibendî el-Bağdadî'dir ve Şeyh Efendî bu kitabı tercüme ettikten sonra bunu şerh etmiştir. Bu kitabı Nakşî tarikatını ve özellikle Hâlidî kollunu hakkındadır.²⁵⁸ Bosna Hersek'te o yıllarda Hâlidî kollunun mühipleri artırmaya başlayınca, onların istekleri üzerinde Şeyh Efendî bu kitabı çevirmişti.²⁵⁹ Son hâliyle 2000 yılında 152 sayfalık olarak basılmıştır.
8. “Acâibü'l-Kalb”, İmâm Gazâlî'nin “İhyâ 'Ulûmiddîn” kitabının bir kısmıdır. Şeyh Efendî onu 1967 yılında tercüme edip şerh etmiştir. Bu kitabı 15 farklı başlık ile manevî kalbi açıklanmıştı. “Kalb”, “akl”, “nefs” ve “rûh” kelimelerin mânâları ve aynen öyle manevî mânâları açıklanmıştır.²⁶⁰ Kitap 2000 yılında basılmış ve 203 sayfadan oluşmaktadır.
9. “Kurtuluş Mektubu” (“El-Risâletü'l-Gavsiyye”), Hz. Pir Abdülkâdir Geylânî hakkındadır. Şeyh Efendî onu 1994 yılında tercüme etmiştir. Şeyh Efendî bir kitapta Hz. Pîr Geylânî'nin özel ilhâmları toplayıp, Kurtuluş Mektubu olarak isimlendirmiş. Bu ilhâmları özel ilhâmları çünkü şu ilhâmlarda Yüce Allah Hz. Pîr Geylânî'ye: “Ey, Gavsü'l-'azam ...” diyordu. Tabi ki Şeyh Efendî bu ve benzeri ifadeleri, yanlış anlamalar olmaması için şerh edip açıklamıştı.²⁶¹ Kitap 2000 yılında basılmış ve 98 sayfadan oluşmaktadır.

²⁵⁷ a.g.e., Mensur Valjevac, s.115-116.

²⁵⁸ Allame şeyh Muhammed ibn Sulejman, El – Halidi, En – Nakşibendi El – Bagdadi, kaddesallahu sirrehu, **Znanstveni Tarikatski Priručnik i Vaspitni Sufijski Udžbenik**, çev. Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2000, s. 3-4.

²⁵⁹ 01.03.2017 yılında Şeyh Sejid Doziç'den ile yapılan rapörtajdan.

²⁶⁰ Muhammed Ebu Hamid El – Gazali, rahmetullahi te'ala alejhi, **Zagonetnosti i Nepoznanice Metafizičkog Srca (Metafizičkog Čovjeka)**, çev. Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2000, s. 6-19.

²⁶¹ Kutb, Gavs, Pir, Šejh Abdul – Kadir El – Gejlani, kaddesallahu sirrehul – aziz, **Sponosna Poslanica**, çev. Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2000, s. 6.

10. "Munyetü'l-Fekiri'l-Mütecerridi ve Sîretü'l-Mürîdi Muteferridi"; kitabın yazarı Şeyh Abdülkadir İbn Ahmed el-Kehvenî'dir. Bu kitabı aslında Arapça dil bilgisi, nahv hakkındadır. Aslında bu kitabı, pek çok meşhur İbn Âcurûm'ın *El-Mukaddimetü'l-Âcurûmiyye*'nin muhtasarıdır. El-Kehvenî onu şerh edip, Şeyh Efendî onu 1992 yılında tercüme etmiştir. Tabi ki bu kitapta sadece nahv değil, nahvü'l-kalb da yer almıştı. Yanî Şeyh Efendî onu sufi makamında çevirip şerh etmişti.²⁶² Kitap 2001 yılında basılmış ve 345 sayfadan oluşmaktadır.
11. "Tarikat Pîrleri – İslâm Dinînin Uygulayıcıları", üç farklı kitabın toplamıdır. Bu kitapta Şeyh Efendî altı pîri hakkında yazmıştı. Onlar: Pîr Abdü'l-Kâdir Geylânî, Pîr Ahmed Rifâî, Pîr Ahmed Bedevî, Pîr İbrâhîm Desûkî, Pîr Ebü'l Hasan Şâzilî ve Pîr Muhammed Behâüddin Nakşî bendî'dir. Diğer pîrler için doğru ve kuvvetli detaylar ve bilgiler bulamayınca, onlar hakkında hiçbir şey yazmamıştı. Bu kitabı dervîşler ve onların tezkiyeleri için yazılmıştı²⁶³. Son savaştan önce Şeyh Efendî onu tercüme edip bitirmiştir, 2001 yılında basılmış ve 269 sayfadan oluşmaktadır.
12. "Yüce Allah ve O'nun Zikrullahı", kitabın yazarı meşhur İbn Ataullah el-İskenderî'dir. Başlıktan görüldüğü gibi, bütün bu kitabı Yüce Allah'ı ve Zikrullah'ı hakkındadır. Şeyh Efendî onu 1984 yılında tercüme etmiştir, 2003 yılında basılmış ve 358 sayfadan oluşmaktadır.²⁶⁴
13. "Hikmetler Pırlıtları", İbnü'l-Arabî'nin meşhur Fusûsü'l-Hikem kitabıdır. Şeyh Efendî onu iki defa tercüme etmiştir. İlk defa 1970 yılında tercüme etmiş fakat kitap basılmamıştır. Sonra 1993 yılında tekrar tercüme etmiş ve 2005 yılında basılmıştır. Kitap 455 sayfadan oluşmaktadır. Şeyh Efendî, vefatından önce bunu tekrar, yani üçüncü defa, tercüme etmeye başlamış ama bitirememiştir. Basıldığı

²⁶² Şejh Abdul – Kadir ibni Ahmed El – Kehevani, **Sintaksa Naučnog i Vjeronaučnog Jezika Znatiželja Svakog „Murida“ i Potreba Svakog „Ferida“**, çev. Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2001, s. 342.

²⁶³ Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, **Tarikatski Pirovi – Dinski Islamski Realizatori (kaddesallahu esrarehum)**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2001, s. 10.

²⁶⁴ a.g.e., Mensur Valjevac, s.125-127;

tercümede Şeyh Efendî kendi açıklamaları de yazmıştı. Aynen, kitap Şeyh Efendî'nin özel dili ve sözleri ile domdoludur.²⁶⁵

14. "Hikmetler Kaynağı" Kitabın yazarı Azîz ibn Muhammed el - Neseî'dir. Şeyh Efendî Yaytse şehrinde 31. 08. 1963 yılında tercüme etmiştir. Kitap iki bölüme bölünmüştür. Birinci bölümde, üç farklı bakışta Âlem-i Kebîr (Büyük Âlemi) hakkındadır. İkinci bölümde aynen üç farklı bakışta Âlem-i Sagîr hakkındadır. Şu üç bakışlar: Ehl-i şerîat, ehl-i hikmet ve ehl-i vahdet bakışlarıdır.²⁶⁶ 2006 yılında basılmış ve 266 sayfadan oluşmaktadır.

²⁶⁵ Ibn Arebi, Şejhul-Ekber Muhjiddin, kaddesallah sirrehu, **Brijanti Mudrosti (Tekstovi Mudrosti, Biti i Suštine)**, çev. Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2005, s. 5.

²⁶⁶ Sejjid hafiz Muhammed hadži Husejn-zade, rahmetullahi alejhi, **Kajmak Mudrosti – Zublja istinitosti o Velikom i Malom Svijetu**, çev. Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2006, s. 6-7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKİ ZÂTIN ŞEYHLER OLUP OLMADIKLARI KESİN OLMAYAN BİLGİLER HAKKINDADIR

Çalışmamızın ikinci kısmına geldik. Bu kısımda XX. yüzyılın Bosna Hersek'in tasavvuf ve tarikat için çok önemli iki zâtı hakkında yazma niyetindeyiz. Bu iki zât hakkında iki ortak nokta vardır. Birinci, ikisi de büyük ve saygı duyulan mesnevihânlardır. İkincisi ise, halkın onlara tasavvuf ve tarikat dışında bakmaması, bu zâtlar, Reisü'l-Ule mâ Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî ve Hacı Hâfiz Hâlid Hacımulîç Efendî'dir.

Onları ayrı kısımlara koyarak daha çok dikkat çekmek istemekteyiz. İnsanlar, İslâmî bilimleri hocaları, tasavvufçular ve tarikat ehlerinden bazıları; onların dervîş ve şeyhler olmadıklarını iddia etmektedirler, fakat biz onları büyük meşayihler olarak görüyoruz. Onların isimleri, Bosna Hersek'in tasavvuf ve özellikle tarikat tarihinde yüce ve ulu makam yazılmıştır.

Bosna Hersek'in meşayihler ve mutesavvufçuları, yazılı icâzet-nâmesi olmayan kimsenin şeyh olamadığını ve olmayacağını söylemektedirler. Günümüzdeki durumlara göre, özellikle Balkan'da tarikatların durumuna göre bu görüş doğrudur lakin yüz yıl önce ve daha önce şeyhlik için yazılı şeyhlik icâzet-nâmesin de şart olarak koyulması hiç doğru değildir. Mesela, bazı meşayihler yazılı şeyhlik icâzet-nâmeleri küçüksememe olarak görmüşlerdi. Şeyh Hacı Hâfiz Muhârem Lemeş Efendî, öğrencisine - Şeyh Hacı Hâfiz Mustafa Muiç Efendî'ye yazılı icâzet-nâme vermemiştir. O da, öğrencisine - Şeyh Hacı Hâfiz Zilko Jolya Efendî'ye yazılı icâzet-nâme vermemiştir. Jivçiçi'de 2009 yılında Şeyh Hüseyin Baba Zukiç Efendî'nin tekkesi'nde Şeyh Hacı Seyid Coziç Efendî'nin şeyhlik merasiminde, Şeyh Hacı Hâfiz Zilko Jolya Efendî'ye, Şeyh Hacı Hüseyin Hacımeyliç Efendî tarafından bir yazılı şeyhlik icâzet-nâme verilmiştir. O gün, Şeyh Hacı Hüseyin Hacımeyliç Efendî: "Biri, şeyhin artık şeyh olduğunu söylemesiyle hiçbir evrak gerekmeden şeyh olurdu lâkin günümüz eski zamanlardaki gibi değildir ve bu yüzden, bugün biz şeyhimize - Şeyh Hacı Hâfiz Zilko Jolya Efendî'ye yazılı icâzet-nâme'yi verdik"

demıştır. Şeyh Hacı Hâfız Zilko Jolya Efendî'nin o zamanlarda belki ama bugün kesin olarak Bosna Hersek'in en yaşlı şeyhi olduğu bilinmektedir.

Bu sebeplerden dolayı diğer meşayihlerden ayrı bir kısımda Reisü'l-Ulemâ Hacı Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî ve Hacı Hâfız Hâlid Hacımuliç Efendî'den bahsetmek istedik. Diğer meşayihlerin şeyhler olduğu mâlumdur lakin bu iki zat için kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnız, bu iki zâtın şeyh oldukları görüşündeyiz. Gelecekteki sayfalarda, böyle bir görüşümüzün neyden kaynaklandığını göstermeye çalışacağız.

3.1. REİSÜ'L-ULEMA MEHMED CEMÂLEDDİN ÇAUŞEViÇ EFENDİ'NİN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ

Hacı Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî'yi anlatan bu bölümü ikiye ayırdık. Birinci kısımda genel olarak Cemâleddin Efendî ve reform görüşlerinden bahsetmeye çalışacağız, ikinci kısımda ise Cemâleddin Efendî ve onun tasavvufa bağlantılarından bahsedeceğiz.

Hacı Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî 28 Aralık 1870 yılında Bosanska Krupa şehrine bağlı Arapuşa köyünde doğmuştur. İlk eğitimi babasından - Âfi Efendî'den almıştı, sonra da Bihaç şehrinde Hacı Ahmed Sâbit Ribîç Efendî'den dersler almıştır. 1887 yılında on yedi yaşında iken İstanbula gidip orada ilk olarak Tokatlı Sâlih Efendî'nin, sonra da onun vefatı üzerine Hasan Hüsnu Efendî'nin derslerine girip 1901 yılında iki hocasından icâzet almıştır. Hocasının - İsmâil Manastırlı Efendî'nin teşvikiyle Mekteb-i Hukuk'a kaydını yapıp 1903 yılında en yüksek puanlar ile mezun olmuştur. Çok zeki olduğu için gittiği her yerde insanların dikkatini çekerdi.²⁶⁷

Cemâleddin Çauşeviç Efendî diğer öğrenciler gibi daha okulda iken Ramazan ayında bazı yerlere gidip orada terâvih namazı kılar vaazlar ederdi. Bu hususta, Makedonya ve bazı Anadolu yerlerine gitmiştir. Fakültesini bitirmeden önce iki defa Saraybosna'ya gelip Gazi Hüsrev Bey Câmisi'nde her gün vaaz etmiştir. Onun vaazları

²⁶⁷ Muhamed Aruçi, "Mehmed Cemâleddin Çauşeviç," **DİA Ansiklopedisi**, C.28, 2003, s. 447-448.

diğer vâizlerin vaazları gibi değildi. Vaazlarında aynı zamanda hem dünya hem âhiret hakkında bahsederdi. Çoğu zaman çalışma ihtiyaçlarından bahsetmişti. Her çalışma / iş, doğruluktan ayrılmadığı, helal olduğu sürece insana bazı dinî görevlerini yerine getirmesini kolaylaştıracak (hac, zekât, sadaka vb.). İnsanlar onu ve vaazlarını sevip onun İstanbul'dan dönmesini beklemişlerdi.

İstanbul'da Mekteb-i Hukuk'tan mezun olunca Saraybosna'ya dönmüştür. İstanbul'da kalıp güzel bir yerde ve işte çalışma tekliflerini reddedip Saraybosna'ya dönmeyi tercih etmiştir.²⁶⁸ 1903 yılının Eylül ayında Velika Gimnaziya adlı bir lise okulunda Arapça hocası olarak çalışmaya başlamıştır. Ulemâ Meclisi onu çağırdığında Arapça hocası görevini bırakıp,1905 yılında Ulemâ Meclisi'nin üyesi olmuştur. Ulemâ Meclisi'nin üyesi olarak Bosna Hersek'i dolaşarak bütün Bosna Hersek'te dinî eğitimi ve mekteplerin çalışmalarını denetlemiştir. Bu seyahatlerde gördüğü şeyler ona, dinî eğitimde ve mekteplerde reform gelinceye kadar müslümanlar için ilerlemenin gelmeyeceğini doğrulamıştır. Çocuklar Arapça ve Türkçe anlamadıkları için ve kitapların o iki dilde olduğu için; reform için Arapça ve Türkçe kitaplarını çıkarıp yerlerine Boşnakça kitapları okutturmak gerekirdi.

1909 yılında Cemâleddin Çauşeviç Efendî Saraybosna'da Şeriat Kâdılık Okulu'na hoca olarak tayin edilmişti. Daha önce yaptığı işler gibi, bu görevini de çok ciddi bir şekilde yerine getirmiştir. Cemâleddin Çauşeviç Efendî bir reformcu olduğu için verdiği derslerin ders takvimi ve ders planlarında razı olmadığından dolayı bazı küçük reformlar yapıp ders takvimi ve planlarını yeninleyip genişletmiştir. Öğrencileri onu çok sevip onu ikinci babaları olarak görmüşlerdi.²⁶⁹

1912 yılında Şeriat Kâdılık Okulu'na müdür olarak Osman Nuri Hacıç Efendî gelmiştir. Osman Nuri Hacıç ve Cemâleddin Çauşeviç Efendî çok yakın arkadaşlardı fakat Osman Nuri Hacıç Efendî İlmîyya Derneği'nin üyesi olmadığından dolayı ve böyle bir

²⁶⁸ Mahmud Traljić, *Istaknuti Bošnjaci, Džemaluddin Čaušević (1870-1938)*, Sarajevo, El-Kalem, 1998, s. 50-51.

²⁶⁹ Traljić, *a.g.e.*, s. 52.

hareketin İlmîyya Derneği'nin karşısında büyük bir haksızlık ve saygısızlık olduğunu²⁷⁰ düşündüğü için Cemâleddin Çauşeviç Efendî yetepki göstererek görevinden istifa etmişti.

Sonraki iki yıl Cemâleddin Efendî tam olarak fakir gibi yaşamıştır. Hiçbir yerde çalışmadığı zamanlarsa geçinebilmek için kitaplarını ve ev eşyalarını satarak geçimini sağlamıştır. Onun bu geçinebilme metodu insanların hoşuna gidip onu daha da çok sevmeye başlamışlardı. Lâkin durum her gün daha da kötüleştigi için Cemâleddin Efendî İstanbul'a dönmeyi düşünmeye başlamıştır. Onun İstanbul'daki bazı arkadaşları, onu çağırıp güzel işler ve güzel hayatlar teklif etmişlerdi, lâkin Yüce Rabbimizin izniyle çok ilginç bir durum vuku bulmuştur; o zamanlardaki Reisü'l-Ulemâ Hâfiz Süleyman Şarats (Şarac) bu görevden istifa etmişti.²⁷¹ Hocalardan oluşan bir kurul²⁷² tarafından Cemâleddin Çauşeviç Efendî seçilmiştir fakat devlet onların seçimlerini kabul etmemiştir. İkinci seçimde Hocalar Kurulu tarafından tekrar Cemâleddin Çauşeviç Efendî seçilip kamuoyunun da baskısıyla Bosna Hersek'teki hükümet adaylığını ilan edilmiştir. Avusturya-Macaristan Kralı'nın fermanı ile 27 Ekim 1913 yılında Cemâleddin Çauşeviç Efendî Bosna Hersek'in Reisü'l-Ulemâsı olarak tayin edilmişti.²⁷³ İstanbul'dan, Şeyhü'l-İslâm'ın menşuresi gelince 26 Mart 1914 yılında yeni Reisü'l-Ulema töreni Hünkâr Câmisi'nde yapılmıştır. Onun törenide ilk defa Mevlevî şeyhi Ruhiya Şehoviç dervîşleri ile katılmıştı. Bu törende Mevlevî semâ töreni, Mevlevî zikrullah ve müsiği düzenlenmiştir. Aslında, törende Cemâleddin Çauşeviç Efendî'nin ön planda olması gerekirken Şeyh Ruhiya Efendî ve dervîşler ön plana çıkmışlardı. Böylece Cemâleddin Efendî, Şeyh Ruhiya Efendî'ye, ona destek verdiği ve Bentbaşa Tekkesi'nin kapılarını için açtığı için teşekkür etmek istemişti.²⁷⁴ Bu yapılanlar sadece Cemâleddin Efendî'nin

²⁷⁰ A.e., s. 56.

²⁷¹ Samir Beglerović, "Angažirani intelekt i praktični tesavvuf: Jedan portret Muhameda Džemaludina Čauševića", **Znakovi vremena**, Sarajevo, No.65/66, 2014, s. 34.

²⁷² Geçmişte Hocalardan oluşan bir kurul (Hodžinska kurija) reisü'l-ulemâları seçmekteydi. Bugün da aynıdır ancak, diğer adı ile daha geniş bir kurumdur. (Haz.)

²⁷³ Aruçi, **a.g.e.**, s. 448.

²⁷⁴ Cemâleddin Çauşeviç Efendî İstanbul'dan döndüğü zaman Bentbaşa Mevlevî Tekkesi'nde Mesnevî derslerini vermiştir, sonra da Hacı Muyaga Merhemîç Efendî'nin evine geçmiştir. Bunun hakkında ilerleyen sayfalarda bir daha bilgi nakledeceğiz.

Reisü'l-Ulemâ töreninde olup ondan önce ve sonra hiçbir Reisü'l-Ulemâ için böyle bir şey yapılmamıştır.²⁷⁵

Cemâleddin Çauşeviç Efendî Reisü'l-Ulemâ görevini müslümanlar ve Boşnaklar için çok zor bir asırda yapmıştır. Kısa bir süre sonra Saraybosna'da Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Cemâleddin Efendî Reisü'l-Ulemâ görevini yapmaya başlarken Bosna Hersek, Avusturya-Macaristan Krallığı'nın bir parçası idi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bosna Hersek, SHS Devleti'nin (Slovenler, Hırvatlar ve Sırların Devleti) bir parçası olup sonra da SHS Krallığı'nın (Slovenler, Hırvatlar ve Sırların Krallığı) bir parçası olmuştur. Sonra da bu krallık 1929 yılında Yugoslavya Krallığı adı ile tanınmıştır. Cemâleddin Çauşeviç Efendî bahsettiğimiz hükümetlerin hepsinde Reisü'l-Ulemâ görevini yapmaktaydı. Gördüğümüz gibi, bu hükümetlerin hiçbirinde Bosna Hersek Devleti'nin adı geçmemektedir. Komşu devletler Bosna Hersek'ten büyük ve güçlü olduğundan dolayı Bosna'yı küçük bir yetim gibi taraftan tarafa sürülmüştür.

Bu zor asırda, Boşnaklar'ın siyaseti ve siyasetçileri olmadığından dolayı, Cemâleddin Efendî hem dinî lider hem de siyaset lideri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Cemâleddin Efendi zor bir imtihana düşmüştür. Avusturya-Macaristan şehzadesi Frants Ferdinand ve onun hamile olan eşi, Sırp olan Gavriilo Printsip (Princip), tarafından öldürüldüğü için Avusturya-Macaristan Birinci Dünya Savaşı'nda Bosna Hersek'te özellikle Sırları öldürmüştür. Bu durumda Cemâleddin Çauşeviç Efendî cesareti ve hikmetini göstererek: „Biz gayrî müslümanlar ile birlikte burda yaşıyoruz. Biz onlar ile birlikte doğduk, onlarla yaşayıp onlarla birlikte öleceğiz. Bu sebepten dolayı onlara karşı herhangi bir çirkin ve kötü bir faaliyetimiz bize kötü bir sonuç de getirebilir. Bu yüzden dikkatli olmamız lazım“ demiştir.²⁷⁶

²⁷⁵ Beglerović, „Angažirani intelekt i praktični tasavvuf,” s. 35.

²⁷⁶ Mujo Demirović, „Iz službene dokumentacije reisa Mehmeda Džemaludina Čauševića,” **Reis Džemaludin Čaušević Prosvjetitelj i reformator**, Enes Karić i Mujo Demirović, Sarajevo, Ljiljan, 2002, s. 281.

Cemâleddin Efendî Reisü'l-Ulemâ olmadan önce Boşnaklar'ın hem dinî hem de genel eğitimi konusunda büyük çaba göstererek iyi sonuçlar kazanmıştır.²⁷⁷ Cemâleddin Efendî, daha önce dediğimiz gibi, 1914 - 1930 yılına kadar çok ağır bir reisü'l-ulemâ görevini yapmıştır. 1930 yılında, Nisan ayında Kralının elinde oyuncak olmak istemediği için Cemâleddin Efendî Reisü'l-Ulemâ görevi makamından istifa etmiştir. Kral, Riyâset Derneği'nin Başkanlığını Saraybosna'dan Belgrad'a yerleştirip reisü'l-ulemâ'yi ve böylece bütün müslüman halkını elinde tutmak niyetindeydi. Cemâleddin Efendî bunu kabul etmeyip iki defâ istifa etmiştir ve üçüncü defâ Kral onun istifası kabul etmiştir. Bir ay sonra, yani Mayıs ayında emekli olmuştur.²⁷⁸

Cemâleddin Efendî emekli olduktan sonra sakin bir hayat yaşamıştır. Zamanın çoğu hastalıkla geçmiştir. 28 Mart 1938 yılında Saraybosna'da Vefat edip Gazi Hüsrev Bey Câmisi'nin bahçesinde, câminin sağ tarafında, onurlu bir mekânda defnedilmiştir.²⁷⁹

Şimdi daha estetik ve fonksiyonel olması için Cemâleddin Efendî hakkında birkaç özel başlık ile bahsetmeye çalışacağız. İlk olarak onun düşünceleri ve faaliyetleri hakkında bahsetmeye çalışacağız, sonra da tezimiz için daha önemli olan Cemâleddin Efendî ve onun tasavvuftaki faaliyetleri hakkında bilgiler anlatmaya çalışacağız.

3.1.1. Bir Reformcu Olarak Mehmed Cemâleddin Efendî

Cemâleddin Efendî, Bosna'da hayatı boyunca İslâm ve müslümanların genel halini iyileştirmek için büyük çaba göstererek hayatını feda etmiştir. Daha önce dediğimiz gibi, Cemâleddin Efendî Saraybosna'ya dönünce hemen asıl problemlere bakarak gücünün yettiği kadar onları çözmeye çabalamıştır. İlk ve en büyük problemler şunlardır:

- Müslümanların okuryazar olmayan hali;
- Bosna'dan Türkiye'ye ve diğer Arap ülkelerine müslümanların hicreti;

²⁷⁷ Daha detaylı bilgiler sonra vereceğiz

²⁷⁸ Traljić, **Istaknuti Bošnjaci**, s. 57.

²⁷⁹ **A.e.**, s. 52.

- Müslümanların tarafında Avusturya-Macaristan Hükümeti'ne kabul etmemesidir;
- Bosna müslümanlarının muhafazakârlığı;
- Geri kalmış (primitif) ve çağ dışı kalmış bir eğitim sistemi.

Yukarıda zikrettiğimiz şeyleri Cemâleddin Efendî müslümanların kötü durumunun sebebi olarak görüp onları hemen çözmeye yönelik çalışmaya başlamıştı. Daha iyi bakarsanız ve iyice düşünürseniz, özellikle Bosna Hersek ve müslümanların tarihine bakarsanız Cemâleddin Efendî'nin ne kadar haklı olduğunu göreceksiniz.

Yukarıda zikrettiğimiz birinci problem; müslümanların okuryazar olmayan halidir. Buna gelince, Cemâleddin Efendî Reisü'l-Ulemâ olmadan önce bu problemin çözülmesi için büyük bir adım atmıştır Bosna'daki müslümanlar Kiril alfabesi veya Latin alfabesini bilmiyorlardı; bildikleri tek alfabe Arap alfabesiydi. Sadece Arap harflerini bildikleri için, bildikleri şeyleri kullanarak Arap harflerini, Boşnakça kelimeleriyle ve Boşnakça dil bilgisine uygun bir şekilde kullanmaya başlamıştır; yani Boşnakçayı Arap alfabesiyle yazmaya başlamıştır. İstanbul'daki bir arkadaşı, Agof Zeronian Efendî, Cemâleddin Efendî'nin isteği üzere Arapça'da olmayan Boşnakça harflerinin (*c, ć, lj, nj, o, p, u, ž* harfleri) kalıplarını yapıp Cemâleddin Efendî onları alıp Arebitsa olarak tanınan alfabe ile kitaplar basmaya başlamıştır.²⁸⁰ Devam etmeden önce, burada önemli bir şey söylememiz lazım; Bosna'da XX. yüzyılın başında müslümanların bir tek bile yayınevi yoktu.

Cemâleddin Efendî İstanbul'dan döndüğü zaman ilk kişi olarak Gazi Hüseyin Bey Câmisi'nin kürsüsünden bir islâmi yayınevinin öneminden bahsetmeye başlamıştır. Sonra da onun sayesinde İslâmi ortak bir yayınevi kurulmuştur. Bu yayınevi; önce zikrettiğimiz Agof Efendî'den Arebitsa alfabesi için gerekli olan harfleri satın almıştır. İslâmi ortak yayınevi Cemâleddin Efendî'nin yirmiye yakın olan kitabı Arebitsa harfleri ile basmıştır. Bu kitaplardan önemli olanlar şunlardır: *İlmihal* (İslâm Dînî Eğitimi Kitabı, Kur'ân kursu için), Hâfiz Sâlih Gaşeviç Efendî'nin *Mevlud* kitabı (Şeyh Bursalı Süleyman Çelebi

²⁸⁰ A.e., s. 53.

Efendî'nin *Mevlid-i Şerîf*'inin tercümesidir), *Vesiyetnama* (Pir Muhammed Birgivî Efendî'nin *Vesiyetnâme* kitabının tercümesidir). Bu kitap o kadar meşhurdur ki bir dönem hem Kur'ân kurslarında hem de bazı medreselerde en önemli kitaplar arasındaydı.²⁸¹

Cemâleddin Efendî'nin büyük ısrarı üzerine, 1909 yılında Bosna'daki muallimler tarafından ilk defa İmâmlar ve Muallimler Derneği kurulmuştur. Bu derneğin vazifesi; üyelerinin daha iyi maddi durumu, mekteplerin (Kur'ân kursları) reform ve kitapların Boşnakça olması için mücadele etmesiydi. Onların dergisi *Mullim*²⁸² idi ve Arabitsa ile yazılmıştı. Üç yıl sonra yeni muallimler derneği kurulup birinci derneği kapatıp bütün üyeleri yeni derneğe geçmiştir. Yeni kurulan derneği'nin adı *İlmîyye* idi.²⁸³ Derneğin dergisi önce *Misbah*, sonra da *Yeni Misbah* adlı bir dergi idi. İlmîyye Derneği'nin başkanı Cemâleddin Efendî idi. İlmîyye Derneği'nin kurulma maksadı ise, bütün imâmlar ve muallimlerin bir derneğin kapsamında toplanıp onların hakları için mücadele edilmesi ve toplumu içerisinde muallimler saygısının yükseltilmesidir. *Yeni Misbah* Dergisi çıkmaya başladığı zamanda artık hem Latin hem de Kiril harfleri ile basılma imkânı vardı. Bütün bunlar Cemâleddin Efendî'nin sayesinde ve vesilesiyle gerçekleştirilmiştir.²⁸⁴

1908 yılında Cemâleddin Efendî en yakın Tarık adlı bir arkadaşı ile dergi Arabitsa alfabesinde çıkarmaya başlamışlardır. Bu dergi, bu harfler ile çıkan Bosna'nın ilk dergisidir. Cemâleddin Efendî bu dergiyi, kullanılmaya başlayan Arabitsa harflerini yayımlamak ve daha meşhur bir hale getirmek için kullanmıştır. Tabii ki, fikirleri ve düşüncelerini de yayımlamak için kullanmıştır. Baş editörü Cemâleddin Efendî idi.

Cemâleddin Efendî Reisü'l-Ulemâ görevini yaparken müslüman halkının eğitimini zenginleştirmeye ve yükseltmeye devam etmiştir. Bu konuda,

²⁸¹ A.e., s.54.

²⁸² Hala, bugüne kadar bu dergi iki ayda bir çıkıyor, Dinî eğitim konuları hakkında bahsediyor. Tek bir farklılık ise, bugün *Yeni Muallim* adı olarak basılıyor.

²⁸³ Bu dergi hala aktiftir. Bütün imâmlar ve okullardaki çoğun muallimler bu derneğin üyeleridir. Derneğin dergisi *Yeni Muallim* adlı dergidir.

²⁸⁴ Traljić, a.g.e., s.54-55.

“Birinci Dünya Savaşından sonra Saraybosna’da Okružna medres’nin açılmasına vesile olan Mehmed Cemâleddin, bunun ardından fakülte seviyesine çıkarılması kararlaştırılan Kâdılık Yüksek Okulu’na öğrenci yetiştirmek için Šerijatska Gimnazija adlı lisenin açılmasını gerçekleştirmiştir”.²⁸⁵

Cemâlettin Efendî, kızların eğitimi konusunda çok dikkatli bir adam idi. Kızların eğitiminin önemi hakkında çok defa farklı durumlarda ve farklı yerlerde bahsetmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaş’ında ve daha sonra birçok kadın ondan yardım isteyip onlara farklı yerlerde farklı işler bulup böylece onlara ve evlatlarına ellerine ekmek vermiştir.

Cemâleddin Efendî’nin Reisü'l-Ulemâ görevini yaptığı zaman üç büyük soru ile karşılaşmıştır. Bu üç sorudan, Hacı Muyaga Merhemiç Efendî hakkında bahsederken kısaca zikrettik, bu sorulardan şimdi de bahsedeceğiz. Birinci soru; müslüman kadınlarının yüzlerinden peçenin çıkarılmasıdır. İkinci soru şapkanın kullanmasıdır ve üçüncü soru ise vakıf mallarının akıllıca kullanılmasıdır. Bu üç soru müslüman halkını ikiye bölmüştür. Bu sorular 1928 yılında ön plana çıkmışlardı. Bir tarafta Cemâleddin Efendî’nin yanında neredeyse entelektüellerin hepsi, İlmîye Derneği’nin üyelerinin birkaçı ve çarşı nüfusunün bazıları geçmişlerdi. Öte tarafta İlmîye derneğinin üyelerden çoğunu ve çarşını halkı çoğu karşı çıkmıştır.²⁸⁶

Bu üç konu hakkında gerçekten büyük tartışmalar 1928 yılında olmuştur. Saraybosna’da Ulemâ Meclisi’nin başında Hacı Muyaga Merhemiç Efendî olmuştur ve en sesli ve en şiddetli protestoyu onlar yapmışlardır. O kadar ileriye gittiler ki, Mehmed Cemaluddin Efendî’nin Reisü'l-Ulemâ görevinden istifa etmesini istemişlerdi. Cemaluddin Efendî bütün bu olaylar sırasında sakin kalıp tam bir sufi ahlâkı ile mantıklı deliller ile uygun cevaplar vermekteydi. Yapılan tartışmalar bir konferansta başlayıp, sonra da islamî gazetelerde devam etmiştir.

²⁸⁵ Aruçi, “Mehmed Cemâleddin Çauşeviç,” s. 448.

²⁸⁶ Hadžibajrić, “Merhum Hadži Mujaga Merhemić,” s. 17.

Müslüman kadınların yüzlerinden peçeyi çıkarılması konusunda Hacı Muyağa Efendî itiraz ederken Mehmed Cemaluddin Efendî:

„Cevaplarım Yüce Rabbimiz’in Kur’ân-ı Kerîme’de buyurduğu sözler ile uyumludur. Fıkıhların ve yorumcuların dediklerini de biliyorum, fakat Kur’ân-ı Kerîm tüm zamanlar için indirildiği için ben her zaman ve daima Kur’ân-ı Kerîme’nin metnine dönmeyi tercih etmekteyim. Kur’ân-ı Kerîm böyle bir davranışa davet edip düşünmeyi, incelemeyi ve araştırmayı emretmektedir.

Müslüman kadınların yüzlerine peçe takma hükmünü bugüne kadar yerine getirdiklerini söylüyorsunuz, yalnız bu görüşünüz doğru değildir. İlk olarak, vatanımızın bazı yerlerinde müslüman kadınlar peçe takmıyorlardı, fakat çok iyi, çok güzel ahlaka sahiplerdi. Bunun yanı sıra, bizim geleneğimiz de bu fıkıh hükmünün hiç bir zaman gerçekten yerine getirilmediğini çok açık bir şekilde göstermektedir.

İstanbul’da okulda iken Sultan Abdü’l-Hamit Han Hazretleri zamanında ve merhum Zihni Efendî kitaplarını yazdığı zamanda; en yüksek yeni kız okulları açılmaktaydı. İstanbul’da binlerce kız okullarında öğrenci olmuş ve onların hocaları açık yüzlü kadınlardı. Bunu hem Sultan Abdü’l-Hamit Han hem de Şeyhü’l-İslam Efendî hem müftüler, kâdıları hem de kazı-askerler biliyorlardı, lakin onlardan hiç kimse bu kızların ve kadınların, yüzlerini peçe ile örtmesini emretmemiştir.”²⁸⁷

Metnin devamında Hacı Mehmed Cemâluddin Efendî’nin Mısır’da gördüğü şeyleri anlatmaktadır:

“Mısır’ın ovalarında ve şirketlerinde çalışan müslüman kadınların elleri ve yüzleri açıktır. Mısır’daki üniversitelere ve okullara giden genç müslüman kadınların yüzleri açıktır (peçe takmamaktalar) ve kıyafetleri islâma uygun ve güzeldir. Kız okullarında bütün hocalar kadınlardır ve onların da yüzleri açıktır (peçe takmamaktalar).”²⁸⁸

Hacı Mehmed Cemâluddin Efendî’nin gördüğü diğer şeylerden ve delillerden bahsetmeye devam edebiliriz fakat bunların şuan gerekli ve önemli olduğunu

²⁸⁷ Enes Karić, Mujo Demirović, **Reis Džemaludin Čaušević Prosvjetitelj i reformator**, Sarajevo, Ljiljan, 2002, s. 43-44.

²⁸⁸ **A.e.**, s. 44.

düşünmediğimiz için bunu yapmayacağız. Diğer gördüğü şeyler ve deliller zikrettiğimiz şeylere benzemektedir.

Aslında, Hacı Mehmed Cemâluddin Efendî müslüman kızları düşünmüştür. İlk olarak, onun böyle bir görüşü müslüman kızların eğitimsizliğinden dolayıdır. Peçe farz olmadığı için müslüman kızlar okullara gidebilmek için yüzlerinden peçe çıkarabilirler. Müslüman kızların eğitimi özellikle Avrupa'da ve Avusturya-Macaristan çevresinde önemli görülmüştü. Zamanla da düşüncelerinin ne kadar doğru olduğu göstermiştir. Metnin devamında tekrar Hacı Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî, Hacı Muyaga Merhemiç Efendî'ye:

“Müslüman çocukların eğitimi anne-babasına sahip olmaları çok önemli ve gereklidir. Çocuklar için velilerin eğitimsizliğinden daha büyük bir bela yoktur. İslâm kurallarına göre müslüman kızların çocuklarını nasıl yetiştireceklerini bilmeleri gerekmektedir. Çocuğun sağlığının da nasıl sağlayacaklarını en önemli şeylerden birisidir ve bilinmesi gerekmektedir ve bütün bunlar evlenmeden önce öğrenilmelidir. Bütün müslümanların (erkeklerin de kadınların da) eğitimini genişletmeleri gerektiğini söyledim. Müslüman kadınların erkek doktora gitmeleri sorusu hakkında konuşurken müslüman kızların tıp okullarına ve fakülterine gitmelerinin önemini açıkladım ve bu eğitimin onlar için farz-ı kifâye olduğunu belirttim. Bu yüzden, gerekirse peçelerini de çıkabilirler”.²⁸⁹

İkinci önemli soru ise şapka takma meselesidir. Genel olarak, XIX. yüzyılın ikinci döneminde ve XX. yüzyılın ilk döneminde şapkanın, fesin ve sarığın kullanılması çok önemli mesele idi. Hacı Mehmed Cemâluddin Efendî'nin bu mesele hakkında görüşüne gelince, o: “Eğer bir kişi şapkasını küfrünü göstermek niyetiyle takarsa şapka haramdır” dedi.²⁹⁰

Gazetelerde yapılan tartışmalarda, Hacı Muyaga Merhemiç Efendî'ye cevap vererek:

“Şapka takma meselesini neden konuşmamız da ön plana çıkardığınızı bilmiyorum. 1914 yılının başında şapka takma meselesi hakkında cevabımı verdim ve o zaman da söylediğim şey doğrudur. Bu mesele hakkında âlimlerin

²⁸⁹ A.e., s. 44-45.

²⁹⁰ A.e., s. 45.

görüşlerini biliyorum ve onların görüşlerinin İslâm'ın gerçek kaynağına uygun olmadığını da biliyorum. Mısır ulemâsı yeni bir şey söylememiştir. Onlar: 'Eğer şapkanın kullanması ile küfür istenilirse küfür edinecek'. Bu sebepten dolayı, ben de diyorum ki, eğer belli bir kıyafet ile kafir olmak isterseniz, o kıyafet ile kafir olacaksınız. Yani, irade ve niyet en önemlidir; biri kafir olmak istemediği sürece, öyle bir niyeti olmadığı sürece onu hiçbir şey küfre sokmaz." dedi.²⁹¹

Metnin sonunda, Mehmed Cemâluddin Efendî sanki temziye etmeye gitmiştir. Yaşadığı dönemin ne kadar zor olduğunu ve onunla beraber çalışmış insanların, en yakın arkadaşlarının, onu ve reform fikirlerini ne kadar anlamadıklarını göstermek istemiştir.

"Üç gün önce kırâathânedede belediye seçimleri ile ilgili bir toplantı düzenlenmiştir. Konuşmadan sonra, kendisi için yapılması yasak olanı da olmayanı da yaptığım en yakın bir dostum kalkıp orada bulunan insanlara hakkımda: 'Belediye seçimlerini bırakın, bizim burada daha önemli ve daha büyük problemimiz var. Dinimiz ciddi tehlikede olduğunun farkında mısınız? Reisü'l-Ulemâ başlarımıza şapka takmak ve kadınlarımızın yüzlerini açmak istiyor.' Sonra da çok sinirlenip yüksek sesle: 'Kendisinin başına şapka taksın ve eşinin yüzünü açsın' dedi. Orada bulunanlardan hiçkimse onu düzeltmeyip hiç bir şey söylememiştir. Hiçkimse ona dinin başka bir taraftan çok büyük bir tehlikede olduğunu söylememiştir. Gerçekten, o dönemde dîn cehâlet esnasında çok büyük bir tehlikede idi."²⁹²

Çauşeviç Efendî'nin bu şikâyetinden dinin sadece şapka ve peçe yüzünden tehlikede olduğunu değil de, insanların cahil olmasından dolayı daha büyük bir tehlikede olduğunu anlayabiliriz. Yani, cehalet şapka ve peçeden daha tehlikelidir.

Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin en yakın arkadaşlarından biri, Fehim Spaho Efendî, Hacı Mehmed Cemâluddin Efendî'nin vefatından sonra, onla vedalaşmak için bir makale yazıp makaleyi Novi Behar²⁹³ adlı dergide yayınlamıştır. O makalede:

"Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin görüşlerine sadece ulemâ meclisi'nin üyeleri değil, âlimlerin çoğu da karşı çıkmıştır. Ona karşı çıkmak için sadece gazetelerde makaleler değil, bir sürü kısa kitap da bu gaye ile yazılmıştır lâkin, merhûm²⁹⁴ ona ve düşüncelerine karşı çıkan âlimlerin çocuklarının, başlarına

²⁹¹ A.e., s. 45-46.

²⁹² A.e., s. 44.

²⁹³ Fehim Spaho, "Uspomene na merhum Džemaluddina," Sarajevo, **Behar**, C.XI, 1938, s. 156.

²⁹⁴ Hacı Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendi demektir.

şapka takarken kendi (Mehmed Cemâleddin Efendî'nin) çocukları başlarında fesleri ile geziniyorlarmış"²⁹⁵yazmıştır.

Böylece Yüce Rabbimiz sanki onlara, bu karşı çıkan âlimleri küçük düşürüp Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin görüşlerinin, fikirlerinin ve faaliyetlerinin doğru olduğunu göstermekteydi. Ancak, zamanla Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin görüşlerinin doğru ve müslüman toplum için iyi olduğu anlaşılmıştır.

Çauşeviç Efendî, vakıfların kullanılmasının şart-ı vâkife karşı bile olsa mantıklı kullanılmasını istedi fakat bunun hakkında fazla bir şey söylemeye gerek yoktu çünkü o zamanki âlimler onun tavsiyesini duymak bile istememişlerdi ve zamanla bunların bu yaklaşımı Riyâset Derneği'nin, yani İslam Meclisi'nin vakıf topraklarının çoğunu kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Riyâset Derneği'nden vakıf toprakları farklı siyasi hükümetler tarafından alınmıştır. Hacı Mehmed Cemâluddin Efendî sadece şart-ı vakif'in dediğine bakılmasını istemedi çünkü vakıfta en önemli şey şart-ı vakif'in dediği değil; bir vakfin en iyi şekilde kullanılması ve insanların bundan istifade etmesidir ve bunun gerçekleştirilmesi için bazen şart-ı vakif'in dediğinin dışında bile hareket etmek lazımsa hareket edilmelidir. Hacı Mehmed Cemâluddin Efendî bunun farkında idi lâkin diğer âlimler bunu kabul etmemişlerdir.

Hacı Mehmed Cemâluddin Efendî hayattayken diğer meselelerde önemli bir rol oynamıştır. O Reisü'l-Ulemâ görevini yaptığı zamanlarda müslümanların siyaset lideri yoktu. Bundan dolayı Hacı Mehmed Cemâluddin Efendî müslümanların hem dinî hem de siyaset lideri olmuştur. Örnek olarak sadece bir şeyden behsedeceğiz.

Yugoslavya Krallığı zamanında okullarda büyük bir propagandanın olduğu malumdur. Çocuklarımız çok yakın zamanlara kadar açık hristiyanlık törenlerine katılmak mecburiyetindeydiler. Müslüman halk buna karşı çıktı lâkin törenler yukarıdan - Yugoslavya Krallığı Hükümeti'nin emri olduğu için protestomuz kabul edilmemiştir. Böyle ve benzeri olaylar Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'yi, çok sınırlandırmaktaydı.

²⁹⁵ Karić, Demirović, a.g.e., s. 156.

müslümanları ve çocuklarını böyle ve benzeri şeylerden korumaya çalışmıştır. İstedığı şeyleri almaya kadar vazgeçmezdi. Bir müslümanın ona, bir yerde ve bir şeyde müslümanlara karşı propaganda veya zulümden şikâyetinde bulunduğunda Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî hemen şiddetli bir şekilde İslâm ve müslümanları koruma hareketine geçerdi.²⁹⁶

Hayatı buna ilişkin örneklerle doludur maalesef, konumuzun dışındadır.

Şimdi Reisü'l-Ulemâ Hacı Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî'den bir tasavvufçu ve bir sûfi olarak bahsetmeye çalışacağız.

3.1.2. Sûfi Olarak Reisü'l-Ulemâ Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî

Reisü'l-Ulemâ Hacı Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî'den bir mutesavvıf bir sufi ve bir mesnevîhân olarak bahsederken önemli bir şeyin söylenmesi lazım. Onun tasavvufa bağlantısı hakkında bir ihtilaf vardır; bazıları, Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin tasavvufla hiç bağlantısının olmadığını göstermeye çalışırken (tasavvufu sevmeyen kişiler, mes. Prof. Dr. Enes Kariç ve diğer şahıslar) tasavvufla bağlantısının olduğunu göstermeye çalışanların olması (ehli tasavvuf kişiler, mes. Prof. Dr. Samir Begleroviç, Hâfız Mahmûd Tralyiç Efendî ve diğer zâtlar).

Objektif bir bakıştan bakarak Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin tasavvufa bağlı olduğunu gösteren deliller bulunmaktadır. Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin mesnevîhân olduğu malumdur. Lâkin bazı kişiler ve akademisyenler çalışmalarında bunu saklayıp onun, 17 yıldan uzun bir vazifesini hiç zikretmemişlerdi. Bunun sebebi de tasavvufu iyi ve güzel bir şey olarak bulmadıklarıdır. Prof. Dr. Enes Kariç müslümanların zor ve kötü durumunun sorumluluğunu dervişleri görmektedir. Ona göre dervişler sadece Âhiret için çalışıp dünyayı terk eden kişilerdir. O ve Mujo Demiroviç yazdıkları iki ciltlik Reis *Džemaludin Čaušević Prosvjetitelj i reformator* kitabında, 1100 sayfanın

²⁹⁶ A.e., s. 257.

hiçbirinde, hiçbir satırında Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin mesnevîhân olduğunu söylememişlerdi. Bundan dolayı DİA Ansiklopedisi'nde de Cemâleddin Çauşeviç adlı makalede ve merhûm Prof. Dr. Muhammed Aruçi, bahsettiğimiz Prof. Dr. Enes Kariç'in kitabını ana kaynak olarak kullandığı için hiçbir yerde Cemâleddin Efendî'nin mesnevîhân olduğunu kaydetmemiştir. Bu fırsatı kullanarak DİA Ansiklopedisindeki *Cemâleddin Çauşeviç* makalesine bu bilginin eklenmesini rica ediyoruz. Teşekkür ediyoruz.

Şimdi, bu kısımda, Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin bir sûfi ve Mevlvî şeyhi olduğunu gösteren delilleri açıklayacağız. İlk olarak, İstanbul'da yaşadığı zaman hakkında birkaç bilginin dile getirilmesi lazım. İstanbul'a geldiğinde on yedi yaşındaydı. Diğer öğrenciler gibi öğrenci yurdunda kalmayıp özel küçük bir evde kalmıştır. Evinde diğer arkadaşları ile beraber zikrullah çekip bazı tasavvuf dersleri verilmişti. Sonra da, karısının kardeşi Hâfiz Muhammed Panca Efendî Hacı Cemâleddin Efendî'nin vefatı sebebiyle yazdığı *Merhûm Džemaluddin Čaušević* makalesinde şu detayları vermektedir:

“Merhûm Cemâleddin Efendî, liberal ve öne çıkan bir kişi olarak çok da dindar bir kişi idi. İstanbul'da iken ilk yıllarında tasavvuf ile meşgul olup Mevlvî tarikatına girmiştir. Merhûm Mevlvî Hacı Muhammed Esad²⁹⁷ Dede'den (onun dervîşi idi) bu çok ilginç ilmî öğrenip Farsça'yı da öğrenmiştir. Merhûm Cemâleddin Efendî bir mistik ve felsefeci bir kişiydi. Seyrek beceriklerine sahip olan bir zât idi. Düşüncelerinin derinliği ile herkesin dikkatini çekiyordu. Basit günlük konuşmalarından uygun hikâyeler kullanarak derin düşüncelerini herkese anlaşılır bir dille anlatırdı. Mevlânâ Cemâleddin öğrenci iken yüksek makamlara çıkıp dünya ve dünyevi ihtiyaçları çok iyi öğrenmiş ve sonra bunları, Reisü'l-Ulemâ görevini yaparken herkese göstermiştir.”²⁹⁸

Aktardığımız ilk delilden Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin İstanbul'da tasavvuf ile tanıştığı ve orada ilk olarak tasavvufu öğrenme ile meşgul olduğu, sonra da Mevlvî tarikatına girip Şeyh Muhammed Esad Dede'nin öğrencisi (mürîdi) olduğu anlaşılabilir. Bu delilde en son olarak Hâfiz Muhammed Panca Efendî (Hacı Mehmed

²⁹⁷ Şeyh Muhammed Esad Dede Efendî hakkında daha detaylı bilgiler için: Nesrin Öktay, “Muhammed Esad Dede ve Mesnevî Şerhi,” İstanbul, Marmara Üniversitesi, doktora tezi, 2008, s. 22-52.

²⁹⁸ Kariç, Demirović, a.g.e., s. 164.

Cemâleddin Efendî'nin kayınbiraderi) Hacı Cemâleddin Efendî'den Mevlânâ Cemâleddin ismiyle zikretmiştir. Sorumuz, neden ondan Mevlânâ Cemâleddin lakabıyla zikretmiştir? Neden Mevlânâ lakabını kullanmıştır? Bu lakap ne anlamda olabilir? Hâfız Muhammed Efendî bilmediğimiz neyi biliyordu acaba? Hacı Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî'nin Mevlevî şeyhi olup insanların onu bilmemelerini istediğini tahmin ediyor ve bu soruların cevaplarını verecek kişinin, malesef, hayatta olmadığını düşünüyoruz. Onu tanıyan kişilerin hepsi vefat etmişlerdi.

İkinci delilimiz ise, Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin Bosna'ya döndüğü zaman yaşadığı hayattır. Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî İstanbul'da Mektebi Hukuk'un öğrencisi iken iki defa Ramazan ayında Bosna'ya seyyar vâiz olarak gelmiştir. Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Hanikahı'nda kalmıştır. Bazı kişiler onu evlerine davet etmişlerdi, misafir olmasını teklif etmişlerdi fakat ayriyetten Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin öğrenci yurdunda bir oda da teklif edildi ve o, Gazi Hüsrev Bey' Hanikahını tercih etmiştir.²⁹⁹ Hanikahtaki odası her gece dopdolu idi. İnsanlar sabaha kadar dînî konuların yorumları ve açıklamalarını nefes almayarak dinliyorlardı. Prof. Dr. Samir Begleroviç, Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî tasavvufu hoş gören bir kişi ve dîndar biri olduğu için bu sohbetlerin bir kısmının zikrullahta geçtiğini tahmin etmektedir. Şimdi sorumuz, kalma yeri olarak Hanikahı neden tercih etmiştir? Neden bir evde kalmamıştır? Bir evde kalsaydı ev sahiplerinin o kadar büyük bir âlime büyük hizmet göstererek ona daha iyi bakacakları şüphesizdir ama o Hanikahı tercih etmiştir. Sonra da Saraybosna'ya döndüğü zaman gerçek bir sûfi, bir fakir gibi gösterişsizce yaşamıştır.

Üçüncü delilimiz; Bentbaşa Gazi İsa İshakoviç Bey Mevlevî Tekkesi'nde Mesnevî Şerîf'te verdiği derslerdir. Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin 17 sene mesnevîhânlık yaptığı bellidir. 1911 yılından 1918 yılına kadar Bentbaşa Mevlevî Tekkesi'nde, 1918 yılından 1928 yılına kadar Hacı Muyaga Merhemiç Efendî'nin evinde dersler vermiştir. Daha önce bahsettiğimiz olaylardan dolayı (şapka takma ve peçe çıkarma meseleleri) Hacı Muyaga Efendî, Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'ye misafirperverliğini kesip Hacı

²⁹⁹ Begleroviç, "Angažirani intelekt i praktični tesavvuf," s. 32.

Cemâleddin Efendî'nin Mesnevî derslerini bitirmiştir. Hacı Cemâleddin Efendî'den sonraki mesnevîhân Hacı Muyaga Efendî idi lâkin 1938 yılına kadar derslere başlamamış, Hacı Cemâleddin Efendî hayatta iken büyük ihtiramından dolayı dersler verememiştir. Onun vefâtından sonra ancak dersler vermeye başlamıştır. Hacı Muyaga Efendî'nin böyle bir davranışı da, Hacı Cemâleddin Efendî'nin büyüklüğünü gösterir. Onun eski, çok yakın dostu ve talebesi ve daha sonra da çok şiddetli bir rakibi Hacı Muyaga Efendî, ona böyle büyük bir ihtiram gösteriyorsa bu gösterdiği ihtiram da kesinlikle Hacı Cemâleddin Efendî'nin büyüklüğünü gösterir. Hacı Cemâleddin Efendî'nin mesnevîhânlığı hakkında sonradan bulduğumuz detayları da aktarmaya çalışacağız. Şimdi, bu üçüncü delilimiz hakkında birkaç sorumuz var. İlk olarak; Bosna Hersek'teki son resmi Mevlevî şeyhi Şeyh Ruhiya Şehoviç Efendî³⁰⁰, tekkesinde düzenlenen (Bentbaşa Tekkesi) Mesnevî derslerini neden Hacı Cemâleddin Efendî'ye bırakmıştır? Şeyh Ruhiya Efendî Konya'da Hz. Mevlânâ Tekkesi'nde bin bir gün de okulunu bitiren son Boşnak idi. Mesnevî derslerini verme icazetine sahipti. Neden kendi post nişinini Hacı Cemâleddin Efendî'ye bıraksın?

Dördüncü delilimiz; Hacı Cemâleddin Efendî'nin verdiği tasavvuf halkalarıdır. Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin tasavvuf halkası vardı. O halkalarda bulunan en meşhur dört kişi şunlardır: Hacı Seidaga Muidoviç³⁰¹ Bey (Nakşî dervîşi), Hacı Muyaga Merhemiç Efendî³⁰², Âdem Bey Karacozoviç Efendî³⁰³ ve Hacı Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî'dir. Onlar, her hafta Hacı Seidaga Muidoviç Bey'in evinde toplanıp Hacı Cemâleddin Efendî'den tasavvuf derslerini dinlemekteydiler. Hacı Seidaga Muidoviç Bey'in vefâtından sonra halka Hacı Muyaga Merhemiç Efendî'nin evinde düzenlenmekteydi. Bu halka 1928 yılına kadar, Hacı Muyaga Merhemiç Efendî ile Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin arasında geçen daha önce de bahsettiğimiz olan büyük ihtilâfına kadar sürmekteydi. XX. yüzyılın ilk yarısında Saraybosna'daki tasavvuf

³⁰¹ Hacı Seidaga Muidoviç Efendî'yi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmadı.

³⁰² Onun hakkında çalışmamızda daha önce detaylı bilgiler verildi.

³⁰³ Onun hakkında çalışmamızda daha önce detaylı bilgiler verildi.

düşüncelerinin en önemli iki temsilcisi bu halkadan çıkmıştır. Bu iki temsilci iki farklı kola aitlerdi, çalışmamızda bundan daha önce bahsettik. Birincisi Hacı Âdem Bey Karacozoviç, ikincisi de Hacı Muyaga Merhemiç Efendî'dir. Hacı Âdem Bey Efendî mürşitlerin eğitiminin daha yüksek olması için Gazi Hüsev Bey Hanikâhı'nın tekrar aktif haline getirilmesi için büyük bir çaba göstermiştir. Bosna Hersek'te ilk basılmış Mesnevî tercümeleri de Âdem Bey'in faaliyetidir. Hacı Muyaga Merhemiç Efendî'ye gelince o Mesnevî derslerini Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin vefatından sonra vermeye başlayıp evinde bütün mübarek günler ve gecelerde özel törenler düzenlemiş ve böylece tasavvuf düşüncelerine büyük katkıda bulunmuştur.³⁰⁴ Hacı Seidaga Muidoviç Bey ve Hacı Âdem Bey Efendî Beyatlı dervişler oldukları için ve Hacı Cemâleddin Efendî zikrullahı çok çeken bir zât olduğu için onların, bu halkaların belli bir süresini zikrullahta geçirdikleri şüphesizdir.

Beşinci delilimiz; Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin Reisü'l-Ulemâ törenidir. Makalemizde, daha önce zikrettiğimiz gibi töreninde Mevlvî şeyhi Şeyh Ruhıya Şehoviç Efendî, derişleri ile beraber ön plana çıkmışlardır.³⁰⁵ Aslında, bütün Reisü'l-Ulemâ töreni, Mevlevi yeni şeyhin post nişine geçmesi merasimine pek çok benzemiştir.³⁰⁶ Hacı Cemâleddin Efendî bu yaptığı şey ile bazı şeyler göstermeye çalışmıştır. İlk olarak; insanların dikkatini çekip şeyh Ruhıyayı ve dervişlerini göstermek istemiştir. İkincisi; Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî böylece Şeyh Ruhıya Efendî'ye ona yaptığı iyilikler ve Bentbaşa Tekkesi'nin içerisine onu hoş bulduğu için teşekkür etmek istemiştir. Son olarak; Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî insanlara Mevlvî tarikatına mensubiyetini göstermek istemiştir. Unutmayalım ki, onun Reisü'l-Ulemâ töreninde Mevlvî zikri, sema ve musikisi düzenlenmiştir. Böyle bir şey 1882 yılından bugüne kadar Bosna Hersek'te işitilmemiş bir olaydır. Burada da, tekrar neden sorusunu sorabiliriz. Hacı Mehmed

³⁰⁴ Beglerovć, **a.g.e.**, s. 36-37.

³⁰⁵ Seid Strika, "Razdoblje šejha Ruhije," **Isa-begova tekija u Sarajevu**, Ed. Rusmir Mahmutćehajić, Sarajevo, Udruženje „Obnova Isa-begove tekije u Sarajevu“, 2006, s. 131.

³⁰⁶ Beglerovć, **a.g.e.**, s. 34.

Cemâleddin Efendî'nin tasavvuf ile alakası ve bağlantısı olmadıysa bütün bunları neden yapsın?

Altıncı delilimiz; Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin, özel mektuplarındaki Efkârü'l-Müvehhidîn Mehmed Cemâleddin imzasıdır. Eğer daha iyi bakarsak şeyhlerin imzalarında çoğunlukla fakîr kelimesinin geçtiğini görebiliriz. Onun böyle bir imzası tesadüf mü?

Yedinci delilimiz; Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin vefatıdır.

“Hayatı boyunca kalbini güçlü imanla doldurup Allah'ın rahmetinden asla ümidini kesmemiştir. Dünyadaki son saatlerinde onu hayatta tutan şey ruhâni gücü ve tazeliğidir. Bütün ümitlerini Allah'a yöneltmiştir. Son nefesinde çok nazikti ve yüzünde samimi bir gülümseme vardı. Kur'ân-ı Kerîme'nin okunmasını çok dikkatli dinleyip Kur'ân'ın okunması onun ölüm ağırlıklarını hafifletmekteydi. Son nefesinden iki saat önce İsm-i celâl (Allah) çekmeye başlayıp son nefesine kadar İsm-i celâl zikrini çekmiştir. Son nefesi ile son defâ Allah ismini zikretmiş ve böylece yorgun ve mutedilli gözleri kapanmıştır lakin son nefesinden üç dakika sonra gördüğüm şeyi asla, hiçbir zaman unutmayacağım. Son nefesinden sonra, cesedini Kible'ye döndürdüm. Aniden mutedilli gözlerini açıp yüzünde de çok güzel bir gülümseme belirdi. Hayatta iken böyle güzel bir gülseme görmedim. Sonra da tekrar mutedilli gözlerini kapatmıştır. Bu güzel gülsemenin sebepleri de vardı. Arkasında ölmez faaliyetlerini bırakmıştır. Yaşadığı hayat Allah'a itaat örnekleri ile dopdoluydu. Bütün hayatını Allah'ın yoluna feda edip nihayette tertemiz nefisini de O'nun yolunda feda etmiştir. Rahimehullah ve radiyalla hu anh!”³⁰⁷

Burda, bu yedinci delilde, onun sonucunu görebilirsiniz. Hâkim bir adam: “Birinin nasıl olduğunu bilmek istersen onun sonucuna bak, onun cenazesine bak!” demiştir. Sadece hayatta iken zikrullahı çok çeken kişinin son nefesinde de zikrullahı çekebileceği şüphesizdir. Bu delilden, Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin Mevlevî tarikatına mesubiyetini görmekteyiz. O, hayatının son iki saatinde sadece ism-i celâl (Allah kelimesi) çekmiştir. Mevlevî tarikatında, zikrullahta İsm-i Celâl'in (Allah kelimesi) en zikredilen esmâ olduğu malumdur. Cenazesi de çok büyük idi. Gazi Hüsrev Bey kütüphanesi'nin arşivinde Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî hakkında bilgileri

³⁰⁷ Karić, Demirović, a.g.e., s. 181.

araştırırken arkadaşımız da bir bilgi verdi. Onun yaptığı araştırmada, XX. yüzyıldaki Bosna Hersek'in cenazelerinden Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin cenazesi üç en büyük cenazelerden biri olduğu bilgisi geçmektedir.³⁰⁸

Sekizinci delilimiz; Hacı Âdem Bey Karacozoviç Efendî, Mesnevî'nin ilk Boşnakça tercümelerini basmıştır. Mesnevî'nin bazı hikâyelerini Boşnakça'ya çevirip İslamski svijet³⁰⁹ dergisinde yayınlamıştır. Hacı Âdem Efendî “İstiniti iman” adlı bir hikâyeyi Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin 65'ci doğum günü için çevirip yayınlamıştır. Başlığın altında İbni Âdem (Âdem Karacozoviç Efendî):

“Tercüme, Hz. Mevlânâ'nın tarikatına tabi olana, Mevlânâ Hacı Mehmed Cemâleddin Çauşeviç Efendî'ye, onun 65'ci doğum günü sebebiyle, İbni Âdem'in mütevâzi armağanı olarak ithâf edilmiştir”³¹⁰ yazmıştır.

Bu delilden İbni Âdem'in Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî için Mevlânâ lakabını kullanarak Hz. Mevlânâ'nın tarikatına tabi olduğunu bize bilgilendirdiğini görmekteyiz. İbni Âdem'in, Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin tasavvuf halkalarında bulunan bir zât ve şüphesiz ona çok yakın ve onu iyi tanıyan biri olduğunu unutmayalım. Hem de makalenin “İstiniti imân”³¹¹ başlığı semboller ile doludur.

Aktardığımız delillerden Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin Mevlevî tarikatına tabi olan ve ehl-i tarikatından olduğunu görüyoruz. Kesin olarak Mevlevî dervîşi ve Mesnevîhânı olduğunu biliyoruz. Lâkin Mevlevî şeyhi olup olmadığını kesin bilmiyoruz. Bizce, aktardığımız deliller dolaylı olarak şeyh olduğunu gösterir. Buna rağmen, bazı meşayihler ile konuştuğumuzda kesin şeyh olduğunu ifade ettiler.³¹²

³⁰⁸ Maalesef, arkadaşımızın Meho Manygo'nun bu araştırması hala basılmamıştır. Bununla ilgili el yazısı bulunmaktadır.

³⁰⁹ İbni Adem (Adem ef. Karacozović), “Dun'ja kao stara ružna baba Mistično - alegorična priča u stihu iz Mesnev-i Šerifa,” **İslamski svijet**, No. 124, 1935, s.17-18.

³¹⁰ İbni Adem, “İstiniti iman – Dragulj iz veličanstvene Mesnevije,” **Behar**, Sarajevo, C.XXII, No.116, 2013, s. 82-83. Behar dergisi bu makaleyi 2013 yılında arşivden tekrar çıkarıp yayınlamıştır. Derginin bütün bu sayısı Mevlevîliğe ithaf edilmiştir.

³¹¹ Gerçek imân demektir.

³¹² Bunlardan Şeyh Hacı Edin Uryan Kukavitsa, Şeyh Hacı Niyaz Cindo vs.

Mesnevîhân olarak Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî hakkında fazla bilgimiz yok. Bildiğimiz şey; daha önce dediğimiz gibi, bu görevi on yedi sene yapmıştır. Mesnevî derslerinde, tam bir Mesnevî'nin şerhini yaptığı bilinmektedir. Ulaştığımız bilgilere göre sadece birinci cildini çevirip şerh etmiştir. Beyitlerin şerhine o kadar derin giriyormuş ki okuduğu on beytinden bir derste sadece beş-altı beytini şerh etmeyi bitirip sonraki derste kaldığı beyitlerden başlayıp devam ederdi. Onu duyan kişiler, onun gerçekten çok derin bir ilmîn sahibi olduğuna şahit olmuşlardı.

Hacı Mehmed Cemâleddin Efendî'nin ismi mesnevîhânlığın ve genel olarak Bosna Hersek müslümanlarının tarihinde altın harfler ile yazılmıştır.

3.2. HACI HÂFİZ HÂLİD HACİMULİÇ EFENDİ’NİN HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ

Öldüğümde insanlar, “Kimmiş Halid Hacimuliç?” diye soracaklar...

Annemin kim olduğunu sorsunlar...

O soruların ise işte cevabı:

Varatan bana anlatıyordu... Kapıma geldiler. Annem hazır.

Onu Curak (Tsurak) Caddesi’nden taşıyoruz.

Pehlivanuşa (Pehlivanuşa) Caddesi’ne geçmedik daha.

Hafız Smail ise cenazeyi taşıyor; Bir an (gâh) o taraftan, bir an (gâh) bu taraftan.

“Ey Hacı Hâfız, sen neden hiç bırakmıyorsun?” diye sorunca bana cevap veriyor:

‘Hey bir bilsen böyle bir tabutu taşıma şansını bir daha görür müsün? Onunkiler hepsi hâfız, her iki tarafından, onunkiler hâfızdırlar:

Hâfızın kızı

Hâfızın kardeşi

Hâfızın annesi

Hocanın eşi...

Aklında tut işte, gelecekte böyle bir hatun cenazesini taşımak nasibinde olabilecek mi?”

Hâfızın kızı: Babası hâfız

Hâfızın kardeşi: İki kardeşi hâfız

Hâfızın yengesi: Kayın biraderi hâfız

Hâfızın annesi: İki oğlu hâfız

Hocanın eşi: Kocası muallim³¹³

Ek:

Onun oğlu, Hâfız Halid 16 hâfızın muhaffızıdır (hâfizlik hocasıdır). /1981-2011/

³¹³ Mikail T. Bal, **Mesnevîhan Saraybosna’da Mevlevîlik ve Mesnevîhan Hacı Hâfız Hâlid Efendî Hacimuliç**, İstanbul, Erdem yayımları, 2017, s. 87.

Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî Saraybosna'da 16 Ekim 1915 yılında doğmuştur. Eski Saraybosna'nın büyük bir âlim ailesinden gelmiştir. Babası Âlî Efendî Hacımuliç ve annesi Aişe Hanım Hacımuliç idi. Onun iki dayısı (Hâfiz Muhamed Kulenoviç Efendî ve Hâfiz Suleyman Kulenoviç Efendî), abisi (Hâfiz Mustafa Hacımuliç Efendî), annesinin babası ve Hacı Hafiz Halid Hacımuliç Efendî'nin amcası Hâfiz idiler (Hâfiz Muhamed Hacımuliç Efendî), babası da muallim idi. Annesi de gayrî resmî olarak hâfiz idi, kardeşlerine ve çocuklarına hâfizliği öğretmiştir. Ezberledikleri yeni sayfaları dinleyerek kontrol eder, Kur'ânı okurken hatalarını düzeltirdi.³¹⁴ Yedi yaşında iken 1923 yılında, babası ile hâfizlik etmeye başlayıp 1924 yılında hafızlığını tamamlamıştır lâkin resmî olarak (şehadet-nâmesi), kırk yıl sonra 1963 yılında hâfiz olmuştur. Dokuz yaşında iken ilkokula yazılmıştır. İlkokulu bitirdikten sonra 1927 yılında Şerijatska gimnazija (Şeriat Orta Okulu)'na kayıt yaptırıp 1937 yılında en başarılı ve en iyi öğrenci olarak mezun olmuştur. İlkokuldan da en iyi ve başarılı öğrenci olarak mezun olmuştur. Ortaokulu bitirdikten sonra Yüksek Şeriat Teolojik Okulu'na kayıt yaptırıp bir yıl sonra öğrenci yurdunun kurallarından dolayı okulu bırakmıştır.

1942 yılında Zagreb'de Felsefe Fakültesi'nde Romanistik Bölümü'nden tekrar en başarılı öğrenci olarak mezun olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1955 yılında, Saraybosna'da Felsefe Fakültesi'nin Orientalistik Bölümü'nden ayrıca en başarılı öğrenci olarak mezun olmuştur.

1941 yılından 1943 yılına kadar GRADSKA ŞTEDIONICA'da çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra, Vakıf Derneği'nde 1946 yılından 1960 yılına kadar çalışıp oradan 1960 yılından 1986 yılına kadar Gazi Hüsrev Bey Kütüphansı'nde el yazmaları üzerinde çalışmıştır. 1986 yılında emekli olmuştur. Hayatı boyunca Saraybosna'nın farklı ve değişik mahallelerinin küçük câmilerinde imâm olarak çalışmıştır. 1967 yılında Hacı Hâfiz İbrahim Proho Efendî'nin yerine, Hünkâr Câmisi'nin baş imâmı ve hatibi olarak gelip 2008 kadar kadar bu görevi yapmıştır.

³¹⁴ Fadil Fazlić, **Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina**, Sarajevo, El- Kalem, 2006, s. 72.

İkinci Dünya Savaşı'nda 1945 yılında Hacı Hâfiz Efendî'ye Partizanlar ile yakın olmasından dolayı ve bir suç sebebiyle ölüm cezası verilmiştir. Maks Liburiç büyük bir zalim intifazı Mariyindvor'da gerçekleştirmek istemiştir lâkin Hacı Hâfiz Efendî kaçmayı başarmıştır. Onun paltosu tamamen kurşunlanmış vaziyetteydi.

Genel olarak, İkinci Dünya Savaşı ve ondan sonraki gelen ilk on yıl Hacı Hâfiz Efendî'nin hayatının zor ve en ağır yıllarıydı. İlk olarak 1930 yıllarında annesi ve babası vefat etmişler, sonrasında İkinci Dünya Savaşı'nda çok sevdiği ve komünistler tarafından öldürülen abisini kaybetmiştir. Hacı Hâfiz Efendî hiç evlenmediği için birkaç yıl sonra iki kız kardeşi de vefat edince yalnız kalmıştır. Hacı Hâfiz Efendî, Visoko şehrine bağlı Uvoriçi köyünde yaşayan ablasına çok bağlı idi. Diğer bir kız kardeşi onunla beraber aynı evde (onların aile evlerinde) yaşayıp Hacı Hâfiz Efendî gibi hiç evlenmemiştir. 1965 yılından itibaren 1983 yılına kadar yalnız yaşamıştır.

Hacı Hâfiz Efendî İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Bosna Hersek'teki son savaşa kadar (1992-1995) konuşmaktan kaçıp susmayı seçmiştir. Sohbetlerden (arkadaşlıktan) yalnızlığa kaçmıştır. Neden? Şüphesiz ki, 1945 - 1991 yılları arası müslümanlar için en zor dönem idi. O komünizm dönemi idi. Hacı Hâfiz Efendî dönemin zorluğunun farkındaydı. Büyük âlimlerin ve arkadaşlarının hapishanelere kapatılmasını görmüştür. Bu ve benzer sebeplerden dolayı susmuştur lâkin her zaman susmaya dayanamayıp bazen Hünkâr Câmisi'nin hâtibi olarak müslümanlara yapılan yanlış ve kötü şeylerin olduğunu açıkça söylüyordu.

1983 yılından itibaren vefatına kadar, bir genç grubu ona yaklaşmış, daha sonra da öğrencileri olup sonunda kendi evlatları gibi olmuşlardı. Hacı Hafiz Efendî'nin yaşlılık döneminde ona hizmet edip ondan hiçbir zaman ayrılmamışlardı. 08 Ocak 2011 yılında 96 yaşında Hacı Hâfiz Hâlid Hacimuliç Efendî Vefat etmiştir. Cenazesi 10 Ocak 2011 yılında Saraybosna'da kılınıp Bakar Baba Câmisi'nin avlusuna defnedilmiştir. Bugün orada mütevazı bir açık türbesi bulunmaktadır.

Gelecek bölümlerde Hacı Hâfiz Efendî'nin İslâm'ın muhafaza edilmesindeki katkılarından bahsetmeye çalışacağız.

3.2.1. İslâm'ı Korumada Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî'nin Katkısı

Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî'nin XX. yüzyılda islâmın muhafaza edilmesinde önemli bir katkısı vardı. Hacı Hâfiz Efendî, Hünkâr Câmisi'nin baş imâm-ı hatibi, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunan el yazmaları görevlisi ve mesnevihân gibi önemli görevler yapmıştır. İlk olarak Hacı Hâfiz Efendî'nin ahlâkı ve kişiliğinden bahsetmemiz lazım.

Hacı Hâfiz Efendî samimi, dürüst, mütevazı, sessiz ve cömert bir zât idi. Onun ilmî gerçekten büyük idi. Yedi yabancı dil biliyordu; Arapça, Türkçe, Farsça, Almanca, İngilizce, Fransızca, Latince, Osmanlı Türkçesi ve Macar dili. Bütün doğal ve sosyal bilimlerin ilim sahibi idi lâkin onun asıl sevadası Kur'ân-ı Kerîm ve Mesnev-î Şerîf idi.

Hacı Hâfiz Efendî davranışları ve güzel ahlâkı ile diğer insanların hayatında katkıda bulunmuştur. Hacı Hâfiz Efendî ve hayatı hakkında şimdiye kadar fazla eser bulunmamaktadır lâkin gelecekte güzel ve ciddi akademik çalışmaları bekliyoruz. Bulduğumuz eserler ve yaptığımız röportajlara göre XX. yüzyılda İslâm'ın muhafaza edilmesinde Hacı Hâfiz Efendî'nin katkısı çok önemli ve büyüktür. Daha önce de söylediğimiz gibi, Hacı Hâfiz Efendî üç alanda çok ciddi ve önemli görevlere ulaşmıştır. İlk olarak imâm-ı hâtip olarak Hacı Hâfiz Hâlid Efendî'den bahsetmeye çalışacağız.

Hacı Hâfiz Hâlid Efendî Hacımuliç İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra vefâtına kadar sürekli veya yardımcı olarak mihraptaydı. İlk olarak, 1945 yılından 1947 yılına kadar Saraybosna'nın iki mektebinde (Cicin Han ve Vratnik) muallim görevini yapmıştır. Sonra da 1945 yılından 1967 yılına kadar Kasum Çatib ve Saraç İsmail³¹⁵ Câmileri'nde

³¹⁵ Son savaştan sonra (1992-1995) Saraç İsmail Câmisi'nin kapsamında Meytaş Tekkesi diye bir Nakşî tekkesi bulunmaktadır. Meytaş Tekkesi'nin şeyhi, Türkiye'de de meşhur olan Şeyh Halîl Brzina Efendî'dir. Bosna Hersek'te son savaşta Müslümanlar'ın Yedinci Ordusu'nun generali olmasıyla meşhurdur. (Haz.)

imâmlık yapmıştır³¹⁶. 1966 yılında çarşıda bulunan Ferhadiyye Câmisi'nde imâmlık yapıp 1967 yılından itibaren Hünkâr Câmisi'nin baş imâm ve hâtibi olarak çalışmıştır.³¹⁷

Onun Hünkâr Câmisi'nde baş imâm görevi hakkında çok az şey bilinmektedir. Nasıl? Bu görev karşılığında maaş aldığı düşünülmüş fakat Hacı Hafız Halid Efendî bu görev için maaş almamaktaydı. Hacı Hâfiz Hâlid Efendî'den önceki imâm, Hâfiz İbrahim Proho Efendî idi. Hacı Hâfiz Efendî onun "Bosna Hersek'in en güçlü hâfızı olduğunu"³¹⁸ defalarca söylemiştir. Hâfiz İbrahim Proho Efendî, Hacı Hâfiz Efendî'nin çok yakın bir arkadaşı idi. Hâfiz Proho Efendî 1967 yılında hastalanıp Hacı Hâfiz Efendî'nin, onun yanında üç cuma namazında imâmlık ve hâtiplik yapmasını rica etmiştir. Hacı Hâfiz Efendî, arkadaşına yardım etmek amacıyla bunu kabul etmiştir. Üç hafta geçtikten sonra Hâfiz Proho Efendî iyileşmemiş, hatta sağlık durumu daha da kötü olmaya başlamıştır. Hacı Hâfiz Efendî'nin kendisi iyileşene kadar Hünkâr Câmisi'nin mihrabında kendi yerine namazları kıldırmasını rica etmiştir. Hacı Hâfiz Efendî bu görevi bir emanet olarak kabul etmiştir. Kısa bir süre sonra Hâfiz İbrahim Proho vefat edip Hacı Hâfiz Efendî Hünkâr Câmisi'nin mihrabındaki görevine devam etmiştir. Hacı Hâfiz Efendî Hünkâr Câmisi'nde 35 seneden fazla baş imâmlık ve hâtip görevini yapıp bütün bu zaman içerisinde bir kuruş bile almamıştır. Maaşı kabul etmeyip: "Bu görev bana arkadaşımın emanetidir" demiştir.³¹⁹

Bu olay gerçekten Hacı Hâfiz Efendî'nin büyüklüğünü göstermektedir. Ayrıca, Hacı Hâfiz Efendî, Ramazan aylarında farklı câmilerde mukabeleler etmiştir. Hacı Hâfiz Efendî çocukluğundan beri Ramazan aylarında hâfiz mukabeleleri etmiştir. 1923 yılında (8 yaşında iken) Buzacı Hacı Hasan Câmisi'nde, 1924 yılında (9 yaşında iken) Arabi Cedid Câmisi'nde ve 1925 yılında Vekil-Haraç Câmisi'nde (10 yaşında iken) hâfiz mukabelelerine okuyucu olarak katılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, çarşının

³¹⁶ Bu iki câmi Hacı Hâfiz Efendî'nin yaşadığı mahallede bulunmaktalar. (Haz.)

³¹⁷ Şaban Gado, **Prvi i posljednji ders h. hfz. Halid ef. Hadžimulić**, Sarajevo, Udruženje Hadži Mujaga, 2012, s. 135.

³¹⁸ **A.e.**, s. 136.

³¹⁹ Saraybosna'da 06.03.2017 tarihinde Hacı Şaban Gado (Şaban Gaco) Bey ile yapılan rapörtaj

büyük câmilerinde mukabeleler etmiştir. 1967 yılından 1992 yılına kadar Gazi Hüsrev Bey Câmisi'nde sehur mukabeleleri, 1965 yılından 1994 yılına kadar Hünkâr Câmisi'nde öğle namazından önce, 1945 yılından 1948 yılına kadar Ferhadiyye Câmisi'nde ikindi namazından sonra, 1971 ve 1972 yılında Çekrkçı Câmisi'nde, 1965 yılında Başçarşı Câmisi'nde ve 1964 yılında Kasum Çatib Câmisi'nde sahur mukabeleleri³²⁰ etmiştir.³²¹

Hacı Hâfiz Efendî yıllarca İslâm Meclisi'nde çalışmıştır. Vakıf Derneği ve İslâm Meclisi, Riyâset Derneği'nin kapsamındadır. Hacı Hâfiz Efendî'nin Kur'ân ve namaz sevdası büyük sonuçlar kazanmıştır. Nasıl? Komünizm zamanında, Bosna Hersek'te yüzlerce caminin ve tekkenin kapatılmasının istendiği malumdur. Hacı Hâfiz Efendî, hikmeti ve ithafî ile câmileri kapatılmalarından ve yıkılmalarından muhafaza etmiştir. Yine nasıl sorusunu sorabiliriz.

“İşte, Hacı Hâfiz Efendî, Vakıf Derneği'nde çalışırken bir gün Mehmed Layoviç Bey onu arayıp Saraybosna'nın bütün aktif olan camilerinin listesini yapmasını istemiştir. O listedeki cemaatsiz camileri kapatılacağı ve yıkacağını düşündüğüm için cemaatsiz câmilerin imâmlarının ve müezzinlerinin isimlerini uydurdum”. Hacı Hâfiz Efendî İkinci Dünya Savaşın'dan sonra yeni gelen komünizm ve komünistlerin hükümdarlığı hakkında böyle konuşmuştur.

“Goritsa Câmisi'ni muallime Odobaşî Hanım sürdürmüştür. Câmînin içine saman ve keçileri kapatmıştır. Tabi ki böyle bir durumda câmide namaz kılınmazdı. Ben; Salko Yanyoş, Nasih Tseriç, İsmet Jiga ve Fadil Porça Beylere güvendiğim için onları çağırıp geceleyin herkesten saklanarak buluşup câmîyi temizledik, duvarlarını boyadık, yeni zeminini yaptık, elektriğini döşedik ve yakında gelecek Ramazan ayı için ve içeride terâvih namazının kılınması için camiye hazır hale getirdik. Sonra, mevlîd-i Şerif törenini düzenledim ve Reisü'l-Ulema Süleyman Kemura Efendî'yi de o mevlîd-i Şerif törenine davet ettim. O da törene gelmiştir. Bu câmîyi bu şekilde komünistlerden muhafaza ettik.”³²² Bu olay hemen ertesi gün gazetelerde çıktı ve bu olaydan sonra Saraybosna'nın başka hiçbir câmî yıkılmadı.³²³

³²⁰ Bahsettiğimiz Hacı Hâfiz Efendî'nin ettiği ve katıldığı mukabelelerin sayısı daha da yüksektir çünkü aktardığımız Hacı Hâfiz Efendî'nin bu aktiviteleri 1994 yılında yapılmış olan bir röportajda geçmektedir, yani aktardığımız aktiviteleri sadece o yıla kadar yaptığı aktivitelerdir, sonraki yıllarda yaptığı aktiviteler dâhil değildir ve 1994 yılından 2008 yılına kadar çok aktif bir imam idi.

³²¹ Gado, **a.g.e.**, s. 135.

³²² Nedžmudin Nesuh, **Zlatni bejt (Iz životopisa hadži hafiz Halida Hadžimulića)** Bosančica, Sarajevo, 2007, s. 236.

³²³ 06.03.2017 tarihinde Saraybosna'da Hacı Şaban Gado (Şaban Gaco) Bey ile yapılan rapörtajdan.

Hacı Hâfiz Efendî, mahallenin üç câmisinde gece namazlarını kıldırıştır. Öğle ve ikinci namazlarını Hünkâr Câmisi'nde, akşam namazlarını bir câmide, yatsı namazlarını başka bir câmide ve sabah namazlarını da üçüncü câmide kıldırıştır. Câmilere hiçkimse gelmediği için namazları birçok defa yalnız kılmıştır. “Bunu, komünistlerin câmileri kapatmamaları için yapıyordum” demiştir.³²⁴

Aktardığımız bu birkaç olaydan Hacı Hâfiz Efendî'nin İslâm'ı ve müslümanları nasıl muhafaza ettiğini görebiliriz. Hacı Hâfiz Efendî câmiler dışında diğer alanlarda da büyük etkisi ile önemli katkılarda bulunmuştur. Mesela, onun mahallesinde meşhur hattat Eşref Kovaçeviç Efendî yaşamıştır. Hacı Hâfiz Efendî bir gün ona haber gönderip: “Ey Eşref Efendî, sen levhaları yazmayı bırak, senin daha önemli işlerin var. O işler seni bekliyor. Arap harfleri için bir giriş kitabını hazırlayıp çocuklara Arap harflerini öğretmen lazım. Bu, levhaların yazılmasından daha büyük bir sevaptır” demiştir. Gerçekten, Eşref Efendî bu tavsiyesini kabul edip yüzlerce çocuk ve genç kişiye Arap harflerini öğretmiştir. Vefat etmeden önce toplum içinde hayatında büyük şeyler Hacı Hâfiz Efendî sayesinde yapıldığını söylemiştir. “O bana en güzel tavsiyede bulunup bütün bunlar (yaptığım büyük şeyler) Hacı Hâfiz Efendî'nin tavsiyesi sayesinde.” İslâm'a ve müslümanlara ne kadar büyük hizmet yaptığını gösteren bir detay vereceğiz. Bosna Hersek'te İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bir kişi sadece resmî mezarlıklara defnedebilirdi. Ancak, Eşref Kovaçeviç Efendî Saraç İsmail Bey Câmisi'nin avlusuna defnedilmiştir.³²⁵

Hacı Hâfiz Efendî ile ilgili onlarca böyle ve benzer örnekler vardır. Her adımda ve her bakışta İslâm'ı ve müslümanları muhafaza etmeye çalışmıştır. Hayatında Kur'ân-ı Kerîm ve Mesnev-î Şerîf en önemli kitaplar ve önemli şeyler idi. Hacı Hâfiz Efendî 96 yıl yaşamıştır. Bu sebepten birlikte yaşadığı Bosna Hersek müslümanlarının tarihini ve neler yaşadıklarını çok iyi biliyordu. Çocukluğundan beri 1970 yıllarına kadar sadece

³²⁴ Nesuh, a.g.e., s. 237.

³²⁵ Saraç İsmail Bey Câmisi Eşref Kovaçeviç Efendî'nin mahallesindeki câmi idi. O câmide bir süre imâmlık yapıp orada çocuklara ve gençlere Arap harflerini öğretmiştir. Bu câminin duvarlarında onun hatları bulunmaktadır. Oraya defnedilmesi kendisi için büyük bir ihtiramdır.

Saraybosna'da 31 câminin yıkıldığını söylemiştir. Müritlerine birkaç defa yerlerini gösterip unutulmasından muhafaza etmek için bir harita yapmalarını istemişti.³²⁶

Hacı Hâfiz Efendî komünizm döneminde, daha önce bahsettiğimiz gibi susmayı tercih etmiştir. Konuşmak yerine susmayı, arkadaşlık yerine yalnızlığı seçmiştir. Hacı Hâfiz Efendî müritlerine komünizm döneminde müslümanlara ve âlimlere komünistler tarafından verilen zararların hepsini anlatmıştır. Onlardan bazıları birkaç kitap basıp bu bilgileri diğer müslümanlara ve günümüze ulaştırmışlardır.

Komünistlerin 40 yıl süren hükümdarlığında Hacı Hâfiz Efendî âlimlerin sebepsiz hapse girmeleri veya öldürmelerini her gün izliyordu. “Ben 40 yıl sustum, arkadaşlık yerine yalnızlığı seçtim. Evden çıkarken Kur’ân okumaya başlayıp iş yerine kadar okudum. Her gün. Kur’ân beni korudu”.³²⁷ Hacı Hâfiz Efendî de birkaç defa komünizm zamanında karakola sorguya götürülmüş lâkin hiçbir suç bulamamışlardı.

Hacı Hâfiz Efendî'nin tabiatı çok yumuşak idi lâkin doğruyu söylemekten hiçbir zaman korkmamıştır. Bir defa, komünist bir yazara Dervîş Suşiç'e, müslümanlar ve müslümanların namusu ve tarihi hakkında günlük gazetede alayvari bir biçimde pis ve yalan şeyleri yazması için iyi bir para verilmiştir. Onun yazlarına müslüman âlimlerinin hiçbiri karşı çıkmayıp yazdıklarının yalan olduğunu söylememiştir. Bu yazılar Ramazan ayında çıkmıştır. Bir gün, Ramazan Bayramı'ndan önce Hünkâr Câmisi'nin cemaatinden bir kişi Hacı Hâfiz Efendî'nin o yazar ve onun müslümanlara yaptığı zulüm hakkında bir şey söylemesini rica etmiştir. Hacı Hâfiz Efendî kabul edene kadar ısrar etmiştir. O yıl, Ramazan Bayramı'nın ilk günü cuma günü idi. Hacı Hâfiz Efendî bayram hutbesinde hiçbir şey söylememiştir. Bayram namazından sonra Reisü'l-Ulemâ'nın ofisinde kabul töreni'ne Riyâset Derneği'nin ve İslâm Meclisi'nin en önemli kişiler katılmıştır. Herkes

³²⁶ Nesuh, a.g.e., s. 236.

³²⁷ 12.11.2004 yılında Hayat TV kanalında Hacı Hâfiz Hâlid Hacımulîç Efendî ile yapılan rapörtajdan. Burada önemli olan şey; bu rapörtajı kabul ettiğinde Hacı Hâfiz Efendî'nin TV'ye ilk çıkmasıdır. Ondan önce hiçbir zaman TV kanallarına çıkmamıştır. İkinci önemli şey, Hacı Hâfiz Efendî'nin Hayat TV kanalının CD'nin (Merkezi Haberler) yaptığı yılın kişisi anketinde ikna edici bir şekilde birinci yer almıştır. Ona ilk tabi kişi 3000 oy farkı ile geride kalmıştır.

bayram havasındaydı. Cuma namazının vakti gelmiş ve birinci safta o zamanın dînî hayatında en büyük zâtları idi: Reisü'l-Ulemâ Hacı Naim Hacıabdiç Efendî, Prof. Hüsein Cozo Efendî, Hacı Abdürrahman Hukiç Efendî, Hacı Kasim Dobrça Efendî, Prof. Dr. Ahmed Smayloviç Efendî ve diğer zâtlar. Hacı Hâfiz Efendî hütbenin ilk kısmını sakın ve normal bir sesle okumuştur. İkinci kısmına gelince, o dönemde müslümanlara yapılan zulümden bahsetmeye başlamıştır:

“Değerli kardeşlerim. Diğer müslümanların sesinin duyulması rica edildi. Bir gazetecinin, ulemamızın ve liderlerimiz hakkında kötü yazılarına şahidiz. Böyle bir yazının bizim için de bir hakaret olduğunu düşünmekteyiz çünkü bizden önceki âlimlerimiz en zor ve tehlikeli zamanlarda, meşhur azimlerde, işgalcilerin kötülüklerine karşı çıkıp gereken evraklara imzalarını atmışlardı. Şimdi, maalesef o evraklar küçümseniyor. Aydınlarımız, müslümanların matbaası ve liderlerimiz susuyorlar. Onlar susuyorlarsa bizi kim savunacak? Bize protestö olarak ancak halktan duyulan canlı sözler kalıyor. Tekrar söylüyoruz; bu tür yazılar hepimiz için bir hakarettir. Biz öyle değiliz ve onlar bizi kötölemek istiyorlar. Biz bu ülkenin dürüst ve sadakatli vatandaşlarıyız.”³²⁸

Câmiden çıktığı zaman herkes susmuştur. Hiçkimsenin Hacı Hâfiz Efendî'ye yaklaşmaya cesareti yoktu. İnsanların yüzlerindeki şaşkınlık belliydi. Bundan sonra Hacı Hâfiz Efendî'ye İslâm Meclisi tarafından bazı tasdikler verilmiştir. Prof. Dr. Ahmed Smayloviç Efendî, Hacı Hâfiz Efendî'yi Hünkâr Câmisi'nin baş imâmı görevinden çıkarmak istemiştir fakat bazı kişiler buna engel olmuştur. Hacı Hâfiz Efendî Hünkâr Câmisi'nin baş imâmı kalmış ve Reisü'l-Ulemâ ve Prof. Dr. Ahmed Smayloviç Efendî onunla 6 ay konuşmamışlardı.³²⁹ Bu olay 1979 yılında olmuştur.

Hacı Hâfiz Efendî'den başka böyle bir yazıya o dönemde sadece genç bir akademisyen Prof. Hilmo Neimarliya karşı çıkmıştır. O, Preporod³³⁰ Gazetesinde bir makale yazıp yayımlamıştır. Kısa süre sonra, bütün Preporod³³¹ Gazetesinin idaresi görevinden çıkarılmıştır.³³²

³²⁸ Gado, **a.g.e.**, s. 129-130.

³²⁹ Gado, **a.g.e.**, s. 128-130.

³³⁰ Preporod Gazetesini İslam Meclisi Derneği'nin gazetesidir, ayda iki defa çıkmaktadır.

³³¹ Preporod, sy.18 (218), 23 Şeval 1399/15-30 Eylül 1979.

³³² Šaban Gado, **Šta se slušalo i čitalo kod rahmetli Hadži Hafiza**, Sarajevo, Amos-GRAF, 2016, s. 100.

Bu olay komünizm zamanında müslümanların ne kadar zor bir halde yaşadıklarının bir örneği olarak göstermek istedik. Gördüğünüz gibi, müslümanlar hakkında kötü yazılara ilk Hacı Hâfız Efendî karşı çıkmış, bir buçuk ay sonra Prof. Hilmo Neimarliya da karşı çıkmıştır. Sadece doğruyu söyledikleri için; yani doğruyu söyledikten sonra ciddi sıkıntılara düşmüşlerdi. Gördüğünüz gibi, Hacı Hâfız Efendî'nin yaptığı şey gerçekten büyüktür ve övünecek bir şeydir. Öte yandan, komünizm hükümdarlığı zamanında İslâm Meclisi Derneği'nde de onların kişilerinin olduğu ve hem İslâm Meclisi'nin İdaresine hem de Riyâset Derneği'nin İdaresine baskı yapıyorlarmış.

Hacı Hâfız Efendî, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde el yazıları üzerinde 25 sene Prof. Kasim Dobraça Efendî'nin yardımcısı olarak çalışmıştır. Orada çalışırken de İslâm ve özellikle müslümanlar için büyük hizmet yapmıştır. Kasim Dobraça Efendî ile beraber Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunan Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi'nde el yazılarının iki kategori de hazırlayıp birinci cildini 1963 ve ikinci 1979 yılında basmışlardı. Böylece Bosna Hersek müslümanları Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde nasıl bir altının olduğunu öğrenmiş olmuşlardır.

Hacı Hâfız Efendî çok çalışan bir adam idi. Yalnız yaşadıkça ve hiç evlenmediği için hayatını İslâm'a ve İslâm ilimlerine adamıştır. Mehmedaliya Hacıç Efendî ile Yakub Memiç Bey'in *İzbor Poslanikovih hadisa*³³³ kitabını düzenleyip 1984 yılında aynı ismi ile basmışlardır. Bosna Hersek müslüman halkı arasında en meşhur ve en popüler olan duâ mecmuasının (Hacı Hâfız Smail Fazliç Efendî'nin duâ mecmuası) Hacı Hafız Hâlid Efendî'nin eli ile yazıldığını çok az kişi bilmektedir. Nasıl? Hacı Hâfız Hâlid ve Hacı Hâfız Smail iki çok yakın arkadaş idiler. Hacı Hâfız Hâlid Efendî'nin çok iyi Arapça bildiği ve Hacı Hâfız Smail Efendî'nin çok güçlü hafızaya sahip olduğu ve çok fazla dua bildiği bilinmektedir. Bundan dolayı, onlar bir Ramazan ayında her gece teravih namazından sonra camiden çıkınca Kovaçi'de Himzina Kahvana adlı bir lokantaya oturup Hacı Hâfız Smail Efendî duâları okurdu Hacı Hâfız Hâlid Efendî de okuduğu duaları

³³³ Peygamber'in hadisleri seçmesidir.

yazardı. Bu meşhur duâ mecmuası bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bu duâ mecmuasında en çok *Delâilü'l-hayrât*³³⁴ kitabında bulunana duâlar yer almaktadır.³³⁵

Şeyh Feyzullah Efendî'nin hazırladığı Mesnev-î Şerîf'in birinci ve ikinci cildine Hacı Hâfiz Efendî'nin katkısı büyüktür. Mesnev-î Şerîf'in birinci cildinin önsözünde Hz. Mevlânâ'nın kısa biografisi ve Mesnev-î'nin tercümeleleri ve şerhleri hakkında geniş bir makale yazmıştır.³³⁶

Hacı Hâfiz Kyamil Silayciç Efendî'nin tarihlerini de yazmış ve böylece onları unutulmaktan muhafaza etmiştir. Sonra da, Hacı Hâfiz Kyamil Efendî'nin oğlu Sayın Haris Silayciç³³⁷ Bey'in maddi yardımıyla bir kitap olarak basılmıştır. O kitapta 135 güzel bir şekilde hazırlanmış tarih bulunmaktadır. Böylece Hacı Hâfiz Hâlid Efendî arkadaşlarının, hocalarının, müderrislerinin ve şeyhlerinin düşünceleri, yazmaları ve faaliyetlerini unutulmaktan muhafaza etmiştir. Aynı şekilde birçok câmi, tekke, türbe ve mezaristan da muhafaza etmiştir.

Hacı Hâfiz Efendî'nin belki en büyük faaliyeti, Bakır Baba Câmisi'ni yeniden inşaa ettirmesidir. Saraybosna'da, Milyatska nehrinin sol tarafında, Hünkâr Camisi'nin yakınında yeşil bir alana Atmeydan denir. Eskiden orada bir Bakır Baba Câmisi, kütüphane, çeşme ve mezarlık vardı. Yaklaşık 120 yıl önce yıkılmıştır. 2003 yılında, Saraybosna Belediyesi o alan üzerinden bir yol yapmaya karar vermiştir. Çalışmalara başlayınca çalışan kişiler insan kemiklerini bulmuşlardır. Bu haber hemen Hacı Hâfiz Efendî'ye, yakın olan Hünkâr camisine ulaşmıştır. Hacı Hâfiz Efendî öğrencilerini toplayıp onlar ile beraber caminin yakınında olan çalışmaların olduğu yere gitmişlerdir. Bu olay Ramazan ayının başında olmuştur. Hacı Hâfiz Efendî küçük bir grup ile bir ay boyunca dışarıda, Atmeydan Parkı'nda, namazlarını kılmışlardır. Hacı Hâfiz eski câminin yerinde bir yolun yapılmasına bu şekilde karşı çıkıp protesto etmiştir. Böyle bir protesto Bosna Hersek'in tarihinde Hacı Hâfiz Efendî'den önce ve sonra protestonun olmayan bir

³³⁴ Delâilü'l-hayrât *imâm Cezûlî*'nin kitabıdır.

³³⁵ Nesuh, **a.g.e.**, s. 95.

³³⁶ Gado, **a.g.e.**, s. 179.

³³⁷ Bosna Hersek'teki son savştan bir süre sonra Bosna Hersek'in cumhurbaşkanı idi.

türdedir. İlk öğle namazı 01.11.2003 yılında kılınmıştır. Ramazan ayının 27'inci günü ve Ramazan Bayramı'nın üçüncü günü ile bitirmiştir. Orada dört cuma namazı kılınmıştır. Son, dördüncü cuma namazında 28.11.2003 yılında, yani Ramazan Bayramı'nın üçüncü gününde, Hacı Hâfiz Efendî hütbesinde:

“Bakr Baba Câmisi'nin yerinde Hünkâr Câmisi'ni koruyoruz. Müslümanlar, vatandaşlar, en büyük tehdidi onlara geliyor, hiç umrunda değiller mi?! Bakınız, Allah'ın rahmeti nasıl bize takip ediyor. Burda kılınca, sadece ilk günü yağmur yağıp ve bugün, son günde yağmur yağıyor. Bu yüce Allah'tan bize açık bir delilidir. O'nun rahmeti bizi takip ediyor...”³³⁸

Yavaş yavaş bizim için en önemli kısma geliyoruz. Gelecek başlık altında Hacı Hâfiz Hâlid Efendi ve onun tasavvufa bağlantılarından bahsetmeye çalışacağız.

3.2.2. Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî ve Tasavvufî

Çalışmaları

Birinci kısımda Hacı Hâfiz Hacımuliç Efendî'den bahsederken onun faaliyetleri ve İslâm'ı ve müslümanları özellikle komünizm zamanında nasıl muhafaza ettiğinden bahsetmeye çalıştık. Onun içine kapanık yapısından dolayı kendisi hakkında çok az bilgimiz var ve bütün faaliyetlerinden bahsetmedik. Yalnız yaşadığı ve sosyal hayatı çok gelişmiş olmadığı için, yani insanlar arasında çok bulunmadığı için hayatı hakkında sadece öğrencileri ve ona yakın olan kişilerden biraz daha fazla bilgiye sahiplerdir ve onlar da Hacı Hâfiz Efendî'nin hayatı hakkında bazı şeyleri anlatmaktan çekiniyorlar. Mesela, Hacı Hâfiz Efendî'nin şeyh olup olmadığı konusunda konuşmaktan kaçıyorlar. Bize bu sorunun cevabını hiçkimsenin veremeyeceğinden ya da vermek istemediğinden korkarız. Hacı Hâfiz Efendî'nin hayatı hakkında ancak vefatından sonra konuşmaya ve yazmaya başlanmıştır. Sanki vefatından sonra değeri ortaya çıkıp popüler olmuştur.

Hacı Hâfiz Efendî'nin tasavvuf çalışmalarına gelince o alanda da büyük sonuçlar kazanmıştır. Onun en büyük çalışması; mesnevihânlığı ve *Mesnev-i Şerîfi* Boşnakça'ya

³³⁸ Saraybosna'da 06.03.2017 tarihinde Hacı Şaban Gaco'nun evinde kendisi ile yapılan röpotajdan;

çevirmesidir. Onun diğer bir büyük çalışması da, Hâfiz Sâdi Şîrâzî'nin *Dîvân*'ını çevirmesidir. Hacı Hâfiz Efendî onu başından sonuna kadar kendi elleri ile önce Farsça metnini sonra da altına Boşnakçasını yazmıştır.

Hacı Hâfiz Efendî resmî olarak 23 sene Bosna Hersek'te, özellikle Saraybosna'da mesnevihân görevini yapmıştır. 1988 yılından 2011 yılına kadar, yani vefâtına kadar mesnevihân idi.³³⁹ Şeyh Hacı Feyzullah Hacıbayriç Efendî ile beraber bu görevini en uzun vakit yerine getirmiştir. Hacı Hâfiz Efendî mesnevihân görevinde Şeyh Feyzullah Efendî'nin varisi olmuştur. 1988 yılında Şeyh Feyzullah Efendî Şeb-i Arûs töreninde açıkça Hacı Hâfiz Hacimuliç'in mesnevihân görevinde varis olacağını belirlemiştir. "Benden sonra Mesnevî derslerini Hacı Hâfiz Hâlid Efendî Hacimuliç'in vermesi gerekiyor"³⁴⁰

Hacı Hâfiz Hâlid Efendî mesnevihân olarak bir hususiyeti ile anılmaktadır. Yani Hacı Hâfiz Efendî Bosna Hersek'teki son yüz yılda her dersinden önce kendi elleri ile yazıp sonra da onu okumak bir mesnevihân olarak anımsanan olmuştur. Saraybosna'da ondan önce derse böyle hazırlıklar yapan hiçbir mesnevihân olmamıştır. Belki bu sebeple *Mesnevî*'den verdiği dersler çok ziyaret edilmiştir. Genel olarak, her vâz, her ders ve her hütbenin yazılı şekilde hazırlanması Hacı Hâfiz Efendî'nin tabiatındaydı. Genellikle, Hacı Hâfiz Efendî *Mesnevî* dersleri için Abidin Paşa, Ankarevî ve Sarı Abdullah'ın şerhlerini kullanmıştır.

Hacı Hâfiz Efendî'nin 23 sene resmi olarak mesnevihân olduğunu daha önce söyledik fakat gayrî resmî olarak da bu görevi daha uzun zaman da yapmaktaydı. Birinci kısımda dediğimiz gibi, 1983 yılında bazı gençler Hacı Hâfiz Efendî'ye Hünkâr Câmisi'ne onlara Arap harflerini öğretsin diye gidip daha sonra yakın olmuşlardır. Kısa bir süre sonra onları evine çağırıp vefâtına kadar her gece derslere gitmişlerdir. Hacı Hâfiz Efendî onlar için *Mesnevî* dersleri vermeye başlamıştır. 1983 yılından 2011 yılına kadar Hacı Hâfiz

³³⁹ Gado, *Šta se sluřalo i čitalo kod rahmetli Hadži Hafiza*, s.183.

³⁴⁰ Fezjullah Hadžibajrić, *Mesnevija II, O prevodu drugog sveska Mesnevije*, Tekijski odbor nakšibendijsko mevlevijske tekije Nadmlini u Sarajevu, Sarajevo, 1987, s. 2.

Efendî onlara *Mesnevî*'nin ilk beş cildini tamamlamış ve altıncı cildinden son çevirdiği beyt 2367'ci beyti olmuştur lâkin bu beyti ders olarak veremedi vefat etmiştir. Hacı Hâfiz Efendî'nin öğrencisi Hacı Hâfiz Mehmed Karahociç Efendî bu beyti ders olarak verip Hacı Hâfiz'in kaldığı beyten devam edip altıncı cildini bitirmiştir.³⁴¹

Hacı Hâfiz Efendî'nin mürşidi Hacı Muyaga Merhemiç Efendî idi. Hacı Hâfiz'in ilk dersi 12 Aralık 1965 yılında Hacı Muyaga Merhemiç Efendî'nin evinde yapılan Şeb-i Arûs töreninde olmuştur. Onun ilk dersi aynı zamanda Hacı Muyaga Efendî'nin son dersi idi. Yani; Hacı Hâfiz, Hacı Muyaga Efendî'nin son dersini tekrarlamıştır. Öte yandan Hacı Hâfiz'in resmî olarak son verdiği ders ise, 17 Aralık 2008 yılında Piruşa'da Tokmo-zade Câmisi/Tekke'sinde yapılan Şeb-i Arûs töreninde olmuştur. Hacı Hâfiz Efendî kendi isteğiyle bu ders için *Mesnevî*'nin dördüncü cildinden bir sûfi ile karısını anlatan 157'den 185'ci beyte kadar bir hikâyeyi seçip ders vermiştir. Hacı Hâfiz Efendî Şeb-i Arûs törenlerine çok aktif bir üye olarak katılmıştır. Bu törenlerde *Mesnevî* derslerini Hacı Hâfiz veriyordu. Törenlerde o dersi vermeye kural olduğunu söylemeyiz, lâkin kurala yakın olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz. Birkaç sene, devamlı olarak Kur'an'ın bir tefsiri olarak *Mesnevî* isimli dersler vermişti.³⁴² Aslında, 1973 yılından 2008 yılına kadar, Hacı Hâfiz Efendî Şeb-i Arûs törenlerinde genellikle *Mesnevî*'den tefsir olan beytleri seçip onları şerhleri ile beraber vaaz haline getirip, insanlara ders vermiştir. Bu konuda ikinci önemli şeyi ise, 1973 yılından (yazılı bilgiler bulunduğu için bu yıldan itibaren kesin olarak biliyoruz) 1990 yılına kadar, Şeyh Feyzullah Hacıbayriç Efendî resmî olarak mesnevihân olduğu zamanlarda, Hacı Hâfiz Efendî Şeb-i Arûs törenlerinde *Mesnevî* derslerini vermiştir. Bu detay ayrıca Hacı Hâfiz Efendî'nin *Mesnevî*'yi ve Farsça'yı ne kadar iyi bildiğini göstermektedir.

Hacı Hâfiz Efendî *Mesnevî*'yi çok seviyordu. Hacı Şaban Gaco Bey, Hacı Hâfiz Efendî ve hayatından bahsederken şunları yazmıştır:

³⁴¹ Gado, *Prvi i posljednji ders h. hfz. Halid ef. Hadžimulić*, s. 119.

³⁴² Bkz. *Šebi Arus* (yıllık dergisi), „Tumačenje Kur'ana kroz Mesneviju“, y. 1985, s. 14-29; y. 1986, s. 24-31; y. 1987 (II baskı, y.1988), s. 15-23; y.1989, s. 27-37; y. 1990, s. 48-57; y. 1991, s.7-18;

“Hacı Hâfiz’in hayatı *Mesnevî*’den ayrılamaz. Bundan dolayı *Mesnevî* onun hayatı ve samimi gündemi idi. Onlarca yıldır süren yalnızlığında Kur’ân-ı Kerîme’nin yanında iki kitap ona arkadaşlık etmiştir. Bu iki kitap *Mesnev-i Şerîf* ve Hâfiz’in *Divân*’ıdır. Bazen yalnızken: “*Mesnevî* okunmamak ne kadar büyük derttir. Ben *Mesnevî*’siz dayanmam” veya “Hâfiz benim sohbetim ve beni teselli eden şeydir” derdi.”³⁴³

Hacı Hâfiz Efendî daha önce söylediğimiz gibi *Mesnevî*’nin altıncı cildinin 2367’ci beytine kadar bütün *Mesnevî*’yi, önce Farsça’sını sonra da Boşnakça’sını, kendi elleri ile yazmıştır. Ne kadar mütevazı ve samimi olduğunu gösteren bir örnek vereceğiz.

Bir defa evine yabancı biri gelip *Mesnevî*’nin Boşnakça’sını ve Boşnakça tercümesinin hangisi en iyisi olduğunu sormuştur. Hacı Hâfiz Efendî ona Ahmed Ananda’nın *Mesnevî*’nin tercümesini tavsiye edip onun tercümesi hakkında güzel şeyler söylemiştir. Bu tercüme Farşçadan değil, İngilizceden olan tercümedir. Bu olay zamanında Hacı Hâfiz Efendî *Mesnevî*’nin yarısından fazlasını çevirmiş lâkin kendi yaptığı çevirmesinden hiç bahsetmemiştir. Dolaylı bir şekilde Ahmed Ananda’nın tercümesinin kendisinkinden daha iyi olduğunu demek istediğini anlayabiliriz. Hacı Hâfiz Efendî hayatı boyunca ön plana çıkmak isteyen kişilerden değildir. Son yazdığımız cümle ile Hacı Hâfiz Efendî hakkında son kısma geçmek istiyoruz.

3.2.3. Bir Sûfî Olarak Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî

Hacı Hâfiz Hâlid Efendî’nin herhangi bir tarîkata ait olduğu hakkında tartışmalar var. Bu tartışmada iki görüş vardır. Birinci görüş; Hacı Hâfiz Efendî hiçbir tarîkata intisab olmamıştır. Bu görüş, güçlü bir görüştür. İkincisi ise, Hacı Hâfiz Efendî Mevlevî tarikatına ait olduğu görüşüdür. İkinci görüş, bizim de görüşümüzdür. Bu soru, bu tartışma yabancı ülkeler için önemli olmayabilir lâkin Bosna Hersek tasavvufu ve tarikatlarının hayatında çok önemlidir. XX. yüzyılının sonundan günümüze kadar Sûdi Arabistan’da okuyup geri dönen öğrencilerimizin tasavvuf ve tarikatlara karşı açık savunmalarına başlamışlardır.

³⁴³ Gado, a.g.e. s. 10.

Özellikle bu sebepten dolayı Hacı Hâfiz Efendî müslüman toplumun içerisinde çok saygı duyulan bir kişidir. Bu yüzden onun bir tarîkate ait olduğunu bahsetmemiz gerek.

Bu konuda ilk nakledeceğimiz şey de; Hacı Hâfiz Efendî'nin öğrencilerinin bu konuda bize verdikleri cevaptır. Onlar Hacı Hâfiz Efendî'nin bir tarîkate ait olduğu konusunda: Meşayihler, hoca³⁴⁴ olduğunu, resmî âlimler de dervîş olduğunu söylemektedir.

Hacı Hâfiz Efendî tasavvuf ve tarikatlar sevdasını diğer insanlardan maharetle saklıyordu. Bir defasında birkaç kişi Şeyh Hacı Feyzullah Efendî'ye Hacı Hâfiz'ın tasavvuf bağlantıları hakkında, yani hangi usulden olduğunu sormuşlardır. Şeyh Feyzullah Efendî onlara: “Bana her ne isterseniz sorun, lâkin bu soruyu sormayın, ben de bilmiyorum. Kendisine de sorabilirsiniz ama cevap beklemeyin, cevap vermeyecek” diyerek cevap vermişti.³⁴⁵ Şimdi bu konu ile ilgili hayatından bazı göstergeler nakledeceğiz.

Hacı Hâfiz Efendî hayatında birçok meşayih ve Dervîş ile sohbet edip onları iyi tanıyıp onlar ile arkadaş olmuştur. Birbirlerini ziyaret etmişlerdir. Onlardan bazıları: Şeyh Hacı Feyzullah Hacıbayriç Efendî, Şeyh Hacı Hâlid Salihagiç Efendî, Şeyh Halil Brzina, Dervîş Aliya Kutub vs.

Sumejja Dergisi için yapılan bir röportajda Hacı Hâfiz Efendî bir soruya cevap verirken: “Benim ideal örneklerim Hanciç (Handžić) ve Dobraça³⁴⁶ (Dobrača)’dır. Lâkin

³⁴⁴ İmâm demektir.

³⁴⁵ Saraybosna’da 06.03.2017 tarihinde Hacı Şaban Gaco’nun evinde kendisi ile yapılan röportajdan.

³⁴⁶ Hacı Kasim Efendî Dobraça 1910 yılda Rogatitsa (Rogatica) şehrinde doğmuştur. Doğdu şehride ilkokulu ve mektebi tamamladıktan sonra, Saraybosna’ya gidip, Gazi Hüsrev Bey’in Medresesini bitirmiştir. Medreseden sonra Kahire’ye gidip, Azher Üniversitesi’nde İslâm İlimleri okuyup 1935’te mezun olmuştur. Fakülte’yi bitirdikten sonra hemen Bosna’ya dönüp, çeşitli ortaokullarda hoca olarak çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kömünistler onu hapsedilip zindana sokmuşlardır. Hapishaneden çıktığı zamanda Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi’nin arşivinde 1979 yılına kadar çalışıp, sağlık rahatsızlığından dolayı emekli olmuştur. Üç ay sonra, 03.11.1979’de vefat etmiştir. XX. asırda Bosna Hersek’teki en büyük âlimlerden birisi idi.

gerçek ustadım ve mürşidim rahmetli Hacı Muyaga Merhemiç idi. Ondan öğrendiğim şeyler üç fakültede öğrendiğim şeylerden daha değerlidir” demiştir.³⁴⁷

Diğer bir örnekte Hacı Hâfiz Efendî kendi için şunu söylemiştir:

Bir defa Hacı Hâfiz öğrencilerine eski âlimlerden bahsederken birinin sözlerini nakletmiştir: “Büyük zâtlar hayâdan dolayı kendi kendilerine saygı göstermiyorlar ve avam onların değerlerini bilmez. Ancak, vefat ettikleri zaman ne kadar değerli oldukları anlaşılıyor. Büyük zâtlar diğer insanlar için yaşamışlar, kendilerine bakmamışlar, kendilerini düşünmemişlerdir.” Biz (Hacı Hâfiz’in öğrencileri) kendimizden bahsetmeyi düşünürdük.³⁴⁸

Bir defa Hacı Hâfiz Efendî’nin öğrencilerinden birisinin çocuğu olmuştur. Hacı Hâfiz çocuğuna isim vermiştir. Akıka töreni bittikten sonra, Hacı Hâfiz Efendî diğer çocuklar ile eğlenerek onlara hediye vermiştir. Aniden, çocuklar arasında kimin en yaşlı olduğunu sormuştur. Muhammed adlı bir erkek çocuğu ‘Ben’ deyince Hacı Hâfiz cebinden bir mendil çıkarmıştır. Mendilin içinden küçük altın bir broş çıkarıp çocuğun tişörtüne takıp ‘İşte’ demiştir. Bu altın broş, semazen idi. O usulünü bize belli etmiştir.³⁴⁹

Hacı Hâfiz Efendî yürüyüş yapmayı çok severdi. Bir defa yürürken öğrencileri ona dervîşliği hakkında karışıklıkların niye olduğunu sormuşlardır. Hacı Hâfiz’in yüzü bu sorudan dolayı kızarmıştır. Bu tür soruları hiç sevmemiştir. Her zaman, dervîşler kendi için dervîş olduğunu da söylemiyorlar. Sonra da iki kişinin örneği zikredip, onlar için dervîşlerdir diyebiliriz demiştir.³⁵⁰

Hacı Hâfiz Efendî sadece Dervîş değil, şeyh olduğunu gösteren bir işaret nakletmek istiyoruz. Hacı Hâfiz, Hacı Muyaga Merhemiç Bey’den çok bahsederdi. Bir defa Hacı Muyaga Bey’in bir dersinde Hacı Muyaga şu sözleri söylemiştir: “Yemyeşil bir yerin üstüne selvilerin eğilmesini görürseniz, orada bir kaynağın da olduğunu bilin. Eğer mürîdlerin toplanma yerini görürseniz orada bir şeyhin de olduğunu bilin.” demiştir.³⁵¹

³⁴⁷ Gado, a.g.e. s. 144.

³⁴⁸ Nesuh, a.g.e., s. 59.

³⁴⁹ Nesuh, a.g.e., s. 59.

³⁵⁰ Nesuh, a.g.e., s. 149.

³⁵¹ Nesuh, a.g.e., s. 172.

İnsanlar ve Hacı Hâfiz'in iş arkadaşlarının ona ne kadar saygı duyduklarını gösteren bir örnek vereceğiz ve bu örnekle Hacı Hâfiz Efendî hakkında yine çok şey söylemektedir. Reisü'l-Ulemâ Süleyman Kemura Efendî, Hacı Hâfiz Efendî'ye kendi ofisinde bir iş vermek istemiştir. Hacı Hâfiz kabul etmeyip veya edemeyip bir karışıklıkta düşmüştür. Hâfiz Şirazi'nin "Dervişlerin yeri köşedir" beyti aklıma gelip reisü'l-ulemâ Süleyman Kemura Efendî'nin iş teklifini reddedip Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde çalışmaya devam etmiştir.³⁵²

Hacı Hâfiz Mehmed Karahociç Efendî şuan Bosna Hersek mesnevihân görevlisidir. Aynı zamanda Hacı Hâfiz Efendî'nin öğrencisidir. Onunla konuşurken bize çok ilginç bilgiler anlatmıştır. Hacı Hâfiz'in evinde düzenlenen Mesnevî dersleri esnasında koltukta Hacı Hâfiz'in sol tarafı hep boş kalırdı. Orada hiçkimse oturmazdı. Hacı Hâfiz öğrencilerine: "İşte, bu Hz. Mevlânâ'nın yeridir, her dersimizde oraya oturup derslerimizi takip ediyor" demiştir. İlginç bir bilgi daha var; Hacı Hâfiz Efendî'nin hazırladığı Mesnevî'nin tercümeleeri evraklarının birindeki bir beytin yanında kurşun kalemle "Hz. Mevlânâ bana hala niye cevap vermiyor???" diye bir yazı bulunmakta.³⁵³

Prof. Dr. Elvir Musiç, Hacı Hâfiz Efendî hakkında konuşurken: "Hacı Hâfiz Hâlid Efendî Hacimuliç yaşayan *Mesnevî* idi." demiştir³⁵⁴

Son olarak, Hacı Hâfiz Efendî hakkında röportajlar yaparken Hacı Şaban Gaco ile bu konuda konuşurken bize Hacı Hâfiz Efendî'nin vasiyetnâmesinin bir sayfasını gösterdi. O sayfada, Hacı Hâfiz kendi elleri ile "Benim müritlerim" ve altına 13 müridin isimlerini yazmıştır. Malesef, vaktimiz az olduğu için diğer müridlerine ulaşamadık ve bu sebepten dolayı bu sayfasını ek olarak koyamadık.³⁵⁵

³⁵² Nesuh, **a.g.e.**, s. 213.

³⁵³ Saraybosna'da 06.03.2017 tarihinde Hacı Hâfiz Mehmed Efendî Karahociç'in çalışma odasında kendisi ile yapılan röportajdan;

³⁵⁴ Türker Bal, **a.g.e.** s.103.

³⁵⁵ Saraybosna'da 06.03.2017 tarihinde Hacı Şaban Gado (Şaban Gaco) ile yapılan röportajdan;

Hacı Hâfiz Efendî hakkında olan çalışmamızı Hacı Hâfiz Mehmed Efendî Karahociç'in sözleri ile bitirmek istiyoruz. "Gönlün Hacı Hâfiz Hâlid Efendî Hacımulı hakkında ne söylerse Hacı Hâfiz odur".³⁵⁶³⁵⁷

³⁵⁶ Saraybosna'da 06.03.2017 tarihinde Hacı Hâfiz Mehmed Efendi Karahociç'in çalışma odasında kendisi ile yapılan röportajdan;

³⁵⁷ Eğer Hacı Hâfiz Efendî hakkında detaylı bilgiler öğrenmek isterseniz Mikail Türker Bal'ın Mesnevhan kitabını tavsiye ederiz. Biz burda kendisi hakkında kısaca sadece bazı detaylar ve bilgiler naklettik. Kendi kitabında daha fazla bilgiler bulabilirsiniz.

SONUÇ

Bosna Hersek'te şeyhlerin ve dervişlerin geçmiş dönemlerde ve özellikle XX. yüzyılda İslâma katkısı şüphesiz ki büyüktür. İş bu çalışmada altı zât zikredilmiş ve onların birer sufi olarak farklı alanlarda saygı değer sonuçlara ulaştıkları kaanatine varılmıştır. Hacı Hâfiz Hüsnü Numanagiç Efendî bir müderris, bir müftü, bir muhafız olarak bütün zikredilen alanlarda modernleşme zamanında -müslümanların kimliğini kaybetmeye başladığı zaman- tasavvuftaki edeb anlayışı ile yüzlerce kişiyi yetiştirmiş, onlara kim olduklarını, dünyadaki vazifelerinin neler olduklarını öğretmiş ve her birinin kendi mahallerindeki birer İslâm ışığı olmasını sağlamıştır.

Şeyh Şakir Sikiriç Efendî Bosna Hersek'teki tasavvuf ve tarikatlar hakkında ilk yazılan doktora tezini Budapeşte'da başarıyla savunmuştur. Onun babasının dedesi olan, çok meşhur Şeyh Abdurrahman Sırrı Baba'nın Osmanlı türkçesinden ve Arap abecesi ile yazılan eski Boşnakça'dan çevirdiği ilâhiler, 90 seneye yakın zamandır bütün Bosna Hersek'teki tekkelerde dinlenmektedir. Çevirdiği ilâhiler Bosna Hersek'teki Müslüman halk, özellikle şeyhler ve dervişler için büyük bir adımdır.

Şeyh Feyzullah Efendî'nin yazdığı 200 makale Bosna Hersek'teki büyük zâtları, geçtiği dönemleri ve İslam'ın temelleri hakkında makaleleri yazmıştır. Onun Mesnevî dersleri, komünistlere karşı dik duruşu, tekkelerin kapatılması sonrasında tekkelerin yeniden açılması için gösterdiği çabası ve mücadelesi bahsedilmesi gereken önemli hususlardır.

Şeyh Mustafa Çoliç Efendî'nin tasavvuf ve temel İslâm akîdesinin şartları konusundaki açıklamalarından, 30'dan fazla yazdığı kitabından, İbnü'l-Arebî'nin Fusûsü'l-hikem'in iki defa şerh ile çevirmesinden ve imâm olarak gerçekleştirdiği faaliyetlerden söz edilmesi ise elzemdir.

Reisü'l-Ulema Mehmed Cemâleddin Çauşević Efendî'nin müslümanların iyiliği için yaptığı bütün mücadelelerinden, onun derin ilmî bilgisinden, Mesnevî derslerinden, müslümanların eğitimini yükseltmek için yaptığı çalışmalardan, Bosna Hersek'teki

yetimlerle ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra şehit çocukları ile kadınlarla ilgilenmesinden bahsedilirken onun İslâm'ın temizliğini ve güzelliğini her bakışta ve adımda koruyan bir zât olduğu anlaşılmaktadır.

Hacı Hâfiz Hâlid Hacımuliç Efendî'nin ehemmiyeti ise gerekli vakitlerde göstermekten çekinmediği cesaretinden, onun Hünkâr Câmisinde 1500'den fazla verdiği hutbeden, Mesnevî derslerinden, kurduğu camilerden anlaşılmaktadır. Onun vasıtasıyla yeni yapılan câmiler de dâhil olmak üzere bütün bunlar Bosna Hersek'te şeyhlerin XX. yüzyılda İslâm'ın ve müslümanların korunmasındaki rolünü açıklamakta ve anlatmaktadır. Komünistler, 1952'de tekkelerin kapanmasıyla şeyhlerin ve dervîşlerin İslâma katkılarını bitirdiğini zannetmişlerdir. Hâlbuki şeyhler ve dervîşler kendi evlerinde mevlid-i şerifler ve tevhîdler okuyarak, zikir çekip İslâm'ı Bosna Hersek'te yok olmaktan korumuşlardır.

KAYNAKÇA

Abedpour, Saeid: "Tradicija mesnevihanstva u Bosni i Hercegovini," **Znakovi vremena**, Sarajevo, No:45/46, Son Bahar-Kış 2009, s. 232-246.

Abiva, Hüseyin: "Kratok pregled sufizma na Balkanu," **Znakovi vremena**, Sarajevo, No: 26/27, Kış-İlk Bahar 2005, s.192-208.

Akün, Ömer F.: "Şeyh Abdülbaki Gölpınarlı Efendi," **DİA Ansiklopedisi**, C.14, 1996, s. 146-149.

Aličić, Ahmed S.: "Hersek'te İslâm'ın yayılması", çev. Hatice Oruç, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, sy. 46, 2 (2006), s. 247-253.

Aruçi, Muhamed: "Mehmed Cemâleddin Çauşeviç," **DİA Ansiklopedisi**, C.28, 2003, s. 447-448.

Bal, Mikail T.: **Mesnevîhan Saraybosna'da Mevlevîlik ve Mesnevîhan Hacı Hâfız Hâlid Efendi Hacimuliç**, İstanbul, Erdem yayımları, 2017.

Beglerović, Samir: **Tesavvuf Bosne u vidicima Fejzullaha Hadžibajrića: vjerski i kulturni razvoj bosanskih muslimana u prvoj polovini XX stoljeća**, Sarajevo, Bookline, 2014.

Beglerović, Samir: "Angažirani intelekt i praktični tesavvuf: Jedan portret Muhameda Džemaludina Čauševića," **Znakovi vremena**, Sarajevo, C.XVII, No.65/66, Bahar-Kış 2014, s. 27-39

Beglerović, Samir: "Fejzullah efendija Hadžibajrić – njegov život i borba za povratak tekija u okrilje Islamske zajednice," s. 184.

Beglerović, Samir: "Fejzullah efendija Hadžibajrić kao melevijski šejh i mesnevihan u periodu nakon rušenja Isa-begove tekije," **Mjesto i uloga derviških redova**

u Bosni i Hercegovini, Ed. Rešid Hafizović, Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu i Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“ u Sarajevu, 2011, s. 415-456.

Beglerović, Samir: “Nekoliko karakterističnih učenja rahmetli hadži šejha Fejzulaha-efendije Hadžibajrića: povodom dvadeset i pet godina od preseljenja na ahiret”, **Znaci**, 18 Aralık, 2015, <http://www.znaci.com/tekstovi/nekoliko-karakteristicnih-ucenja-rahmetli-hadzi-sejha-fejzulaha-efendije-hadzibajrica>, 8 Nisan, 2017.

Buljina, Halid: **Tekije u fojničkom kraju**, Fojnica, Svjetlost Fojnica Odbor Islamske zajednice Fojnica, 1991.

Bušatlić, Ismet: “Dr. Šakir Sikirić (1893 – 22. septembar 1966) –utemeljitelj moderne bosanskohercegovačke orijentologije,” **Znakovi vremena - Časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu**, Sarajevo, C.XVII, No:64, Yaz 2014, s. 13-24.

Čehajić, Džemal: **Derviški redovi u Jugoslaviji**, Sarajevo, 1986.

Čehajić, Džemal: “Nakşibendî Tarikatının Bosna-Hersek ve Genel Olarak Yugoslavya'daki Sosyo-Politik Durumları”, çev. Halil İbrahim Şimşek, **Dinî Araştırmalar**, Eylül-Aralık, 1999, c. 2, s. 377-386.

Čemo, Kenan: “Za četrestinu Adem efendiji Karadžoviću,” **Znaci**, http://znaci.com/kazivanja_/Zapisi%20o%20mjestima%20i%20ljudima/Adem-ef.-Karadjozovic--Zivot-i-djelo-II-dio.htm, 2 Nisan, 2017.

Čemo, Kenan: “Adem ef. Karadžović – Život i djelo (III dio)“, **Znaci**, 26 Mart, 2007, http://znaci.com/kazivanja_/Zapisi%20o%20mjestima%20i%20ljudima/Adem-ef.-Karadjozovic--Zivot-i-djelo-III-dio.html, 2 Nisan 2017.

Čemo, Kenan: “Adem ef. Karadžović – Život i djelo (IV dio)“, **Znaci**, 20 Nisan, 2007, http://znaci.com/kazivanja_/Zapisi%20o%20mjestima%20i%20ljudima/Adem-ef.-Karadjozovic--Zivot-i-djelo-IV-dio.html, 4 Šubat, 2017.

Čolić, Mustafa: **Božanski govor i insanski jezik**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2006.

Čolić, Mustafa: **Božanske objave – kitabske i ekvanske**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2003.

Čolić, Mustafa: **El Ezkaru vel Evradu – Evidencije i definicije osnovnih ideoloških i religiooloških učenja**, Visoko, Tekijski odbor Šejh Husein-Babine Tekije Živčići, 1998.

Čolić, Mustafa: **El-Mektubatu – osobne promocije i vlastite emocije**, Vukeljići, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2007.

Čolić, Mustafa: **Isa alejhisselam u Svjetlu Islamske Tradicije**, Visoko, Bosnagraf, 2000.

Čolić, Mustafa: **Miftahul-me'ijje fi tarikatin-nakšibendijje – Ključna spoznaja islamskog učenja – uvod u mistički i gnostički tarikat**, Visoko, Tekijski odbor Šejh Husein-Babine Tekije Živčići, 1999.

Čolić, Mustafa: **Minberski biseri**, Vukeljići, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2013.

Čolić, Mustafa: **Sa Bismilom a bez Bismile**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2000.

Čolić, Mustafa: **Sročeni ilmihalski tekstovi**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2001.

Čolić, Mustafa: **Tarikatski pirovi – dinski islamski realizatori (kaddesallahu esrarehum)**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2001.

Čolić, Mustafa: **Zbirni ilmihal islamizacionih stanja i pitanja za odrasle i dorasle**, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2001.

Demirović, Mujo: "Iz službene dokumentacije reisa Mehmeda Džemaludina Čauševića," **Reis Džemaludin Čaušević Prosvjetitelj i reformator**, Enes Karić i Mujo Demirović, Sarajevo, Ljiljan, 2002, s. 281-407.

Djurđjević, Branislav: "Bosna Hersek" **DIA Ansiklopedisi**, c.6, y.1992, s.297-305.

Eravcı, Mustafa H.; "Saraybosna'da Tekke ve zaviyeleri", t.y., y.y.

El – Gejlani, Abdul - Kadir: **Spasonosna Poslanica**, čev. Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2000.

El – Kehevani, Abdul – Kadir b. Ahmed: **Sintaksa naučnog i vjeronaučnog jezika znatiželja svakog „Murida“ i potreba svakog „Ferida“**, čev. Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, Visoko, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, 2001.

Fajić, Zejnil: "Isa – begova tekija na Bendbaši u Sarajevu," **Zbornik radova sa međunarodnog skupa „Obnova Isa – begove tekije u Sarajevu“ održanog 2. i 3. februara 2001**, Ed. Rusmir Mahmutćehajić, Orijentalni institut u Sarajevu i Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“ u Sarajevu, Sarajevo, 2006, s. 87-94.

Fazlić, Fadil: **Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina**, Sarajevo, El- Kalem, 2006.

Furat, Ayşe Zişan: "Din Eğitimi Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak Olarak Bosna-Hersek Ulema Meclisi Arşivi" **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy.24, 2011, s.149-180.

Gađo, Šaban: **Šta se slušalo i čitalo kod rahmetli Hadži Hafiza**, Sarajevo, Amos-GRAF, 2016.

Gađo, Šaban: **Prvi i posljednji ders h. hfz. Halid ef. Hadžimulić**, Sarajevo, Udruženje Hadži Mujaga, 2012.

Gađo, Šaban: "Tradicija prevođenja, kazivanja i tumačenja Mesneville u Sarajevu i nekim drugim mjestima u BiH," **Behar**, C.XXII, No:116, 2013, s. 3-12.

Gazali, Ebu Hamid Muhammed, **Zagonetnosti i nepoznanice metafizičkog srca (metafizičkog čovjeka)**, Tekija Šejh Husein-baba Zukić, čev. Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, Visoko, 2000.

Halilagić, Sead: "Obilježavanje Šebi Arusa u Bosni i Hercegovini", **Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini**, Ed. Rešid Hafizović, Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu i Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“ u Sarajevu, 2011, s. 471-478.

Hadžibajrić, Fejzullah: "Merhum Hadži Mujaga Merhemić (1877-1959) čuvar ružine vaze," **Behar**, Zagreb, XXII, No:116, 2013, s.13-21.

Hadžibajrić, Fejzullah: **Mesneville II, „O prevodu drugog sveska Mesneville“**, Sarajevo, Tekijski odbor nakšibendijsko mevlevijske tekije Nadmlini u Sarajevu, 1987.

Hadžibajrić, Fejzullah: "Naših četrdeset medžlisi zikira danas, na početku petnaestog stoljeća po hidžri," **Takvim**, 1981, s.145-154.

Hadžibajrić, Fejzullah: "Poslije povratka tekija u Islamsku zajednicu Jugoslavije," **Preporod**, C:XX, No:15, 1989.

Hadžibajrić, Fejzullah: "Sjećanja sa putovanja na hadž 1969. godine," **Glasnik VIS-a**, C:XXXI, No:11-12, 1969, s. 497-508.

Hadžibajrić, Fejzullah: "Tarikat kao zaboravljeni dragulj," **Islamska misao**, C:XI, No:129, 1989, s. 5-11.

Hadžibajrić, Fejzullah: "Tesavvuf, tarikat i tekije na području Starješinstva IZ BiH danas," **Glasnik VIS-a**, No: 3, 1979, s. 271-277.

Hadžiselimović, Hamid: **Dersovi održani u Travniku 1923. godine kako ih je zapisao Hamid Hadžiselimović**, Sarajevo, 2014.

Handžić, Mehmed: “Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosanskohercegovačkih muslimana,” **Izabrana djela**, 2.bs., Sarajevo, Ogledalo, 1999, s. 7-46.

Ibni Adem, “Dun'ja kao stara ružna baba Mistično - alegorična priča u stihu iz Mesnev-i Šerifa,” **Islamski svijet**, No. 124, 1935, s. 17-18.

Ibni Adem, “Istiniti iman – Dragulj iz veličanstvene Mesnevije,” **Behar**, Sarajevo, C.XXII, No.116, 2013, s. 82-83.

İbn Arebi, Muhjiddin: **Briljanti Mudrosti (Tekstovi Mudrosti, Biti i Suštine)**, čev. Šejh Čolić hadži Mustafa efendija, Visoko, Tekija Šejh Husejn – Baba Zukić, 2005.

İzeti, Metin: **Balkanlar'da tasavvuf**, İnsan yayımları, 2. bs., İstanbul, 2014.

Karadžović, Adem: **Zbirka savjeta i uputa**, 2. bs., Sarajevo, 1970.

Karić, Enes, Demirović, Mujo: **Reis Džemaludin Čaušević Prosvjetitelj i reformator**, Sarajevo, Ljiljan, 2002.

Kiel, Machiel, “Sarı Saltuk” **DİA Ansiklopedisi**, c.36, y.2009, s.147-150.

Neimarlija, Hilmo: “Akademik prof. dr. Hamdija Čemerlić 1905-1990,” **Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ**, No:1, 1990, s. 146-148.

Nesuh, Nedžmudin: **Zlatni bejt (Iz životopisa hadži hafiz Halida Hadžimulića)**, Sarajevo, Bosančica print, 2007.

Numanagić, Amela: **Hadži hafiz Husni efendija Numanagić, šejh i muftija na razmeđu vremena**, Sarajevo, Dobra Knjiga, 2013.

“Odluka o prestanku rada tekija u NR BiH,” **Glasnik VIS-a**, C.III, No:5-7, 1952, s.199.

Omerdić, Mustafa: **Hafizi Visokog i okoline**, Visoko, Medžlis islamske zajednice, 2000.

Öktay, Nesrin: “Muhammed Esad Dede ve Mesnevî şerhi,” İstanbul, Marmara Üniversitesi, doktora tezi, 2008, s. 22-52.

Trajić, Mahmud: “Hadži Mujaga Merhemić, uz četrdesetogodišnjicu njegove smrti,” **Glasnik IZ u BiH**, No:3-4, 1999, s. 311-316.

Trajić, Mahmud: **Istaknuti Bošnjaci**, “Džemaluddin Čaušević (1870-1938)”, 2. bs., Sarajevo, el – Kalem, 1998.

Sikirić, Šaćir, Pašić, Muhamed ve Handžić, Mehmed: **Gramatika arapskog jezika I dio**, Sarajevo, 1984.

Spaho, Fehim: “Uspomene na merhum Džemaluddina,” Sarajevo, **Behar**, C.XI, 1938, s. 149-157.

Strika, Seid: “Razdoblje šejha Ruhije,” **Isa-begova tekija u Sarajevu**, Rusmir Mahmutćehajić, Sarajevo, Udruženje „Obnova Isa-begove tekije u Sarajevu“, 2006, 129-133.

Šabanović, Hazim: Hazim Šabanović, “Početak stalne turske vlasti u Bosni, osnivanje “Bosanskog krajišta”, **Znakovi vremena**, Sarajevo, No.57/58, Son Bahar-Kış 2012, s. 43-72.

Valjevac, Mensur: **Šejh hadži Mustafa efendija Čolić: život i djelo**, Sarajevo, Dobra knjiga, 2013.

Yılmaz, Hasan K: “Abdülhalîm Mahmûd,” **DİA Ansiklopedisi**, C.1, 1988.

Yılmaz, Hasan K: **Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015.

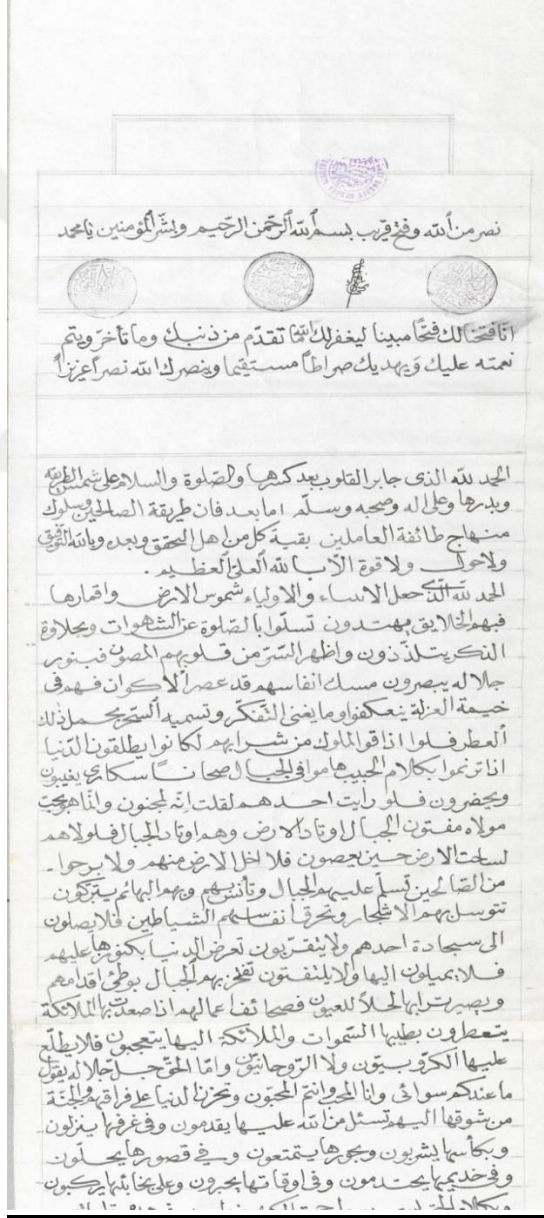
Yılmaz, Necdet: “Abdullah Bosnevî'nin Yaşadığı XVII. Yüzyıl Bosna'sında Tasavvuf”, t.y., y.y.

EKLER

Ek.1

Şeyh hacı Feyzullah Efendi şeyh Mühyiddin Ensârî'den 1965'te İstanbul'da Kâdirî ve Rufâî tarikatlar için alındığı icâzetidir.

من الصالحين تسلم عليهم الجبال وتأنس بهم ونهرها يحببتهم
توسلهم لا شجار وتحرقاً نفسهم الشياطين فالاصولون
الى سجادة اقدمهم ولا يفترون تعرض الدنيا بكنوزها عليهم
فالاصولون اليها ولا يفتنون تقف بهم الجبال بوطى اقدامهم
ويصبرون بالحلال للعين فصحاء عالمهم اذا صعدت الملائكة
تسطلون بطيها السموات والملائكة اليها يتعجبون فالاطالمة
عليها الكروبون ولا الروحانيون واما الخوف جلاله فيقول
ما عندكم سواي وانا المحزن والمخزون وخزن الدنيا على فرق الجلالة
من شوقها اليه تستل من الله عليها يقدمون وفي غفرها ينزلون
وبكاسها يشربون ويحورها يمتعون وفي قصورها يحلون
وفي خدمتها يحتمون وفي اوقافها يحجون وعلى بناتها يحبون
وكالهم الحق ليعمرون ولو حصة الكثر ينظرون فهذه مقاماتهم
فمازالمهمتهم ايها المقربون لمثل هذا فليعمل العالمون في
سعادتهم من الخلق تزكيتهم وكان يسيرهم اولئك حزب الله
الا ان حزب الله هم المفلحون . اما بعد فهذه نسبة مباركة
تشتمل على الاعداد والا قطاب الذين هم شمس الارض وشهرها
من اهتدى فمنهم الابدال والاوتاد والانجاد والاقطاب لهم
الخلاصة مخلقه وهم الذين مدحهم الله في كلامه القديم
لقوله تع اولئك في مقدم صدق عندهم مقتدر فيهم نجوم الليل
والتقامن الضمائر وبذلك هم تعيش الارواح ويرثيهم تنو القلوب
والاشباح وانوارهم تغفر على المصباح فمدحها في حضرة قدسه
واقترابه وهو المخصوص بالاطراف السنة لا يعرفون سواه كما لا يعرفون
الاياه فطريقهم اشرف الطرق واعلاها وسلوكهم اشرف المسلك
واعلاها وسلوكهم لان الله عز وجل يرفعها شرفها واعلاها
والذات سبحانه وتعالى موردها ومنتهىها فهو من الله والى الله
وبالله وفي الحقيقة واحدة وبين اهل المشاهدة والساكنون فيها
على اقسام محسب المدد الالهى والقبض الالهى من الذي عاك فاجته
ومنهم من فرق له الحجاب ومنهم من فتح له الباب ومنهم من فتح له الباب
ومنهم من لذه السكر فشرج غاب ومنهم من تشرف بالجراب
ومنهم القاطب الامم ومنهم الاوتاد والاربعية والسبعة والابدال
ومنهم الاربعين والثلثائة والاوتاد والفخر والكم الفهم جسد
الروحانيون وكفهم شرفاً قول سيد المرسلين حيث طلب ان يكون
معهم مسكيناً قال صلى الله عليه وسلم اللهم احيني مسكيناً
وامتني مسكيناً واحشني في زمة المسكينين رضوان الله تعالى
عليهم جميعاً الى يوم الدين والفقير لنبينا محمد صلى الله عليه وسلم
لقوله عليه الصلاة والسلام الفقير فخرى وبه اقبوي القبيحة ولا
صلى الله عليه وسلم الفقراء عيال من اكرمهم فقد اكرموني ومن اكرمني
فما كرام الله ووجب له الجنة صدق رسول الله فيما قال المكي
فان جميع ما نقل عن النبي في هذه الاجازة الشريفة من البلاغ والوقفة
الجليلة الفاضلة والقادية والجلوس على السجادة العلية الاحمدية
والقادية واعطاه المهلة والاذن باشتراط المرئيين ورتبة

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي اخذ العهد علي صفيه ادم لما اعتد لنا الغاصب البغيه
واجلسه على سجادة الهداية بعد استقاء الشرايط النبوة وقته
الذكري فتلتهاه بالقبول وواظب عليه حتى فارقنا الدنيا الذبية
واسكنه بعد ذلك الجنة وسلكه سبيل النجا حتى صالماة
البشريه سبحانه من له تقرب بالوحدانية ورفع درجة
اوليائه فالرفعوا واعطاهم الهم العلية ثم اسبع
عليهم نعمه فخذوا على الشراء والضراء اضموا بالسادة الصوفية
والبسهم خرقه لباس التفوق فتواتر توحيدهم بزينة
رشد نفياته القدسيه وصية سرهم من كد وشر
نوايا الهوائيه والالوهية وتنوير ونور الهداية
من الغرور وتلبسوا بلبسها فلم يروا لانفسهم
على غيرهم من زينة احمد والخير من مواهب التنبيه واشكره
على نعمه الجليلة واشهد بان لا اله الا الله وحده لا شريك له
شهادته تجدها يوم تشخص الابصار وتحط الاوتار وينم
المغرطون والجباهلون واهل الخطيئه ما تحننا لله وليا
جاهلا ولو اتخذوا لعله الامين الشرعيه وان اداهما بنعيم علم
فتلك دعوى الجاهليته واشهد بان سيدنا وسيدنا محمدا
عبد ورسوله المبعوث الرثاة والملة الخيفة الذي نصي الامنة
حتى اتاه اليقين صلى الله عليه وسلم وعلى اله واصحابه
الذين ارشدوا الى المفارقة الريانية واضمحور لنا السبل المضاه
بعلم الشريعة الاطهية واجاز لنا ان نجيزه من اتبع السنة المحمديه
وتمسك بهنذه العصاية والذوق الرفاعية صالوات سلامها
دائمين متلائمين لانتهاء لهما ولا انقضا مادارة الافالك
وسبحات الامالين فقيمين وايا عشر التحمان بكثرة وعشيه اما بعد
يا اخواني ان صفات القوم دعوا الله عنهم دائمون اخوان والقبول
ينسلون بالصلوة عن الشهوات ويجالون التلاوة عن اللذات
حيه فقلوبهم مصوت وصفات وجوههم تنبيك عن انوار قلوبهم
في نور جلاله يعرفون مسك انفسهم عصرا الاكوان فهم
فخيمة العزة بالعزلة يتكاثرون وما يغفلون التكاثر ويسم السجود
ذلك فالخلاق من تلك يتججرون ولم يستنتفون فالوذاق
المملوك من رايهم قطرة لك انو الدنيا يطلقوا ذاتهم بذكر اللبيب
ما يتم سكارى يغيبون ويحضرون انا هاج شوقهم هاموا في الليل
فلورايت احلامهم لقلت انه محزون وما به من جنون وكنته
فجبه هولاه مفتون فالجبال وتاد الارض وهم اوتاد الجبال
فلولا هم لهد من الارض بالخلاق حين يعصون فالايزال
هذه ليل العظيمة الى يوم القيمة مادام الضالين تسلم عليهم الجبال
وليس انفسهم الوجوه وعلى الهامهم يكون تنوسل بهم الاشجار
وتصافحهم فسماء الاسجد وانفسهم تحرق الشياطين فلا
يصيرون الى صلاهم ولا يلفنون وتخرج الارض يوطئ
تاما على هافر من تارها كمال العيون فاعماله بطاها

المذوق من ترجمته وتصنيفه لكانوا الدنيا يطلعون اذا رجعوا بدنه يجيب
 مراتم سكارى يغلبون ويحضرون اذا هاج شوقهمها موشح الجبال
 فلورا ايتا حلامتهم لقلت انه مجنون وما به من جنون وكنت
 فحبت هؤلاء مفتون فالجبال وتاد الارض وهم اوتاد الجبال
 فاولاهم همد من الارض بالخالاتوق حين يعصون فلا يزال
 هذه الخيرة العظيمة الى يوم القيمة ما دام الصالحون تسلم عليهم الجبال
 وليس انفسهم العرش والهميم يكون تنويعا بهم الاضمار
 وتضاهيهم فسماء الاسفل وانفا سيمتحرق الشياطين فلا
 يصلون الى مصلة احدهم ولا ينفنون وتفتح الارض يوطئ
 اقدامهم عليها فيصير ترابها كمالا للعين فاعمالهم لها طاهرة
 انما صدق الملائكة المقربون تتعطف بها السموات فاما ملائكة من ذلك
 يتعجبون وما سر ائدهم فلا يطالع عليها احد ولا الملائكة الكبريون
 ولا الرجاتيون واما الخوج جلاله هو الانيسر والجلسلهم يقول
 اجابنا الجيب وانت المحبت فاذا نزلت قلوبنا الدنيا تخزن لفرانهم
 والجنة تنها شربا فقامهم وتزين من شوقها اليهم وتقول اللهم شربنا
 على قدمون وفي عرفها ينزلون ومن راي انسى يشربون ويجري
 يستمعون وعلى عرشها يكون وكلام الحق يسمعون ولو جهك
 الاكبر ينظرون ومثل هذا فليعمل العامان فيا سعادتهم الحق
 في اثارهم وكان من جزيهم وانصرت وانتظم في سلكهم اولئك
 حزن الله الا ان حزن الله هم المفلحون فسبحنا شركا حوالته
 بيده كل شئ واليه ترجعون وبهذا الخوازي هذه لجازة تستعمل على
 ذكر العباد والرهان والافطار الذين هم شمس المهدي من اهل سد
 ويذكرهم تعش الارواح وفيها هم تقويم القلوب واشباح
 وانوارهم في الدنيا يخضعون المصباح في حجابهم فحضرة القدسية
 واهل اقله به وهم المصوبون بالطاف لا يعرفون سواء حال ايرهم
 الا هو فطيرتهم شرف الطرف ولهاها وسواكم على المسألة الا انها
 لان الله تعال شرفها واولاهم يكون مورثها ومنتهى افر من الله
 والخالق وهي الحقيقة واحدة وبين اهل المشاهدة والسالكين
 فيها اقسام المبدئ والقيمين في الجلال والاكراه فنهج من طاب
 ومهم من خرق له الحجاب منهم من فتح له الباب ومنهم من لذه الشكر
 فشرب وطاب منهم من فاشغله بالهدية فغاب منهم كمال انشا
 ومنهم من فاز باسر اللطائف ومنهم الناهل المشاقف ومنهم القطب
 والامامان والاربعية والافراد والسبعة والابدال والاربعون
 والثلاثمائة الاطراف والفقر والكمال فهم من البشر اجساما روحانيون
 ويكفون موشقا سيد المرسلين . اللهم اخيني مسكينا واجتهد في
 في زرع المسكينين رضوا الله عنهم اجمعين وصل الله على خير خلقه
 محمد وعلى آله وصحبه اجمعين . ثم لما كان لهم من الله منهم
 من الكفوا اما الاخص من الكراما تستسقى لحد اعبدا لتفوا
 والشيئا الفالم المعرف المدرس السيد الشيخ ميرزا آقاي انصاري

المعترف بوجه ان يكون له في طيرتهم فله وان يكون له في طيرتهم
قلم وان يكون لاهلها من جملة الخدم وانتظم في سلكهم
الشيخ: ادارة امانة ١١١١ - ١١١١ - ١١١١

الأطهر على ورق عين اهل السنة الحسين بن سعيد در بلا ابن الامت
الأعظم على غير الله عنه وكثر الله وجهه من سيدة نساء
العالمين فاطمة الزهراء رضوان الله تعالى عنهما بنت سيد المرسلين
وخاتم النبيين سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم وعلى
اله واصحابه اجمعين اما بعد قرأ شيخه ووالده
المشكاليه صالحا لهذا الطوف المبارك واهل آله اذنته و
حلقته ورجلته على السجادة واجزت له ان يسلك هذه
الطريقة العلية القادسية والقرابية واخذ العهد على المرين وليسلك
السالكين واذن لمكان فيه اهلية واليسنة هذه الطريقة كما ليست
منه شيخنا الالهام وكرمه الانا الحسب التسيب العرفان الله السيد
الشيخ عتقنا اشق المكن وهو ليسها من يد شيخنا السيد الشيخ
حسن بن اعني وهو ليسها من شيخنا والاشيخ الشيخ محمد
وهو ليسها من شيخنا محمد بن محمد وهو ليسها عن ابي المصطفى وهو
ليسها عن شيخنا العارفي بالله مولانا السيد عرفة وهو ليسها شيخ
وارثه حيا العلم الشبان الكبر وهو ليسها من شيخنا والذ الشيخ
الشيخ ابني شيخنا من شيخنا واعني حيا العلم السيد براته الكبر وهو ليسها
من شيخنا وولده الشيخ اريك وهو ليسها من شيخنا اريك السيد
الشيخ محمد حيا عن شيخنا اريك الشيخ ابن كره هو ليسها
شيخنا ووجه الشيخ موه الكبر وهو ليسها من شيخنا ووالده الشيخ
عز وهو ليسها من شيخنا وولده الشيخ عيسى وهو ليسها من شيخنا
والذ الشيخ تيسر بن محمد وهو ليسها من شيخنا ووالده السيد
الشيخ صدر الدين على هو ليسها من شيخنا ووالده الشيخ
قدرة الافراد وعلم الاوقاد القطر الجوار سيدنا وقد من الله الى الله السيد
الشيخ احمد المعروف بالقرن قدس الله سره وهو ليسها من شيخنا
قطب المكن الشيخ محمد وهو ليسها من شيخنا ووجه الشيخ صاحب
العلوم الفسفة والكرامة العبد المخلص من الدنيا والماتج بالحق
والكرامة الظاهر من المكن وقد وه الكليل والسطان الافناء
والاعراف الذي يحب ان الله سره من بولان لا شفاء وكثيره
السعداء من كل العرج وقوم كل اعوج من ذل له الامس ولا يحق بولان
غوث القبلات على العبد الممتد على الاطباء الاعمال يشق تقبل
يد يد اولين الشيخ محمد بن ابي العباس الحسني الحسيني الاضد
الرفاعي رضي الله تعالى عنه ونفعنا بركاته وهو الطريقة المباركة هو
من يد شيخنا على الوسط وهو ليسها من شيخنا ابا الفضل بن كرخ وهو ليسها
يد شيخنا شيخنا بن كرخ وهو ليسها من يد شيخنا ابي الرضا بن كرخ وهو ليسها
من يد شيخنا شيخنا بن كرخ وهو ليسها من يد شيخنا ابي بكر الشيباني وهو
ليسها من يد شيخنا شيخنا بن كرخ وهو ليسها من يد شيخنا ابي الفاس بن كرخ
البغدادي وهو ليسها من يد شيخنا شيخنا بن كرخ وهو ليسها من يد شيخنا بن كرخ
الكرخي وهو ليسها من يد شيخنا شيخنا بن كرخ وهو ليسها من يد شيخنا
شيخنا بن كرخ وهو ليسها من يد شيخنا شيخنا بن كرخ وهو ليسها من يد شيخنا
منها الله عنه وهو ليسها من يد شيخنا شيخنا بن كرخ وهو ليسها من يد شيخنا
الكتاب لشيخنا بن كرخ وهو ليسها من يد شيخنا شيخنا بن كرخ وهو ليسها من يد شيخنا
كمر الله وجهه رضي الله عنه وهو ليسها من يد شيخنا شيخنا بن كرخ وهو ليسها من يد شيخنا

Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla

Kaderi vakfi yönetimi

Bağdat – Babuş – Şeyh

Tarih: 16.03.1969

Bizi Resule ümmet olma şerefine erdiren ve Allah rızası için yapılan ziyaretlerin önemini öğreten Rabbimize sonsuz Hamd – u Senalar olsun. Salât ve selam yüzü suyu hürmetine kainatın yaratıldığı Efendimiz üzerine olsun. Salât ve selâm Onun ehlibeyt, ihsan ve meziyet ailesi üzerine olsun. Salât ve selam onun üstün Ashabi kiramının üzerine olsun.

Müslüman kardeşler, bu belgemizden haberdar olanlara Allah ilim ve gayret versin. Bu belgenin taşıyıcısı "halife" Hacı Feyzullah İsmail Hacibayrıçin oğlu, Saraybosna şehrin sakini, hidayette olan halifelerimizden biridir. Rabbin adaletine tutulanlardan, Allah Resullunun (s.a.v.) istikrarlı takip edenlerden halife Bağdata geldi. Dedemizi ziyaret etti. Bize hizmet etmeyi ayrı bir şeref ve övünme olarak gördü. Kelime-i Tevhid öğretme şerefine nail oldu. Onun yanında bizim büyük dedemizin (gavsa), şeyh Abdulkadir Geylani Efendî'nin, k.s., eşiklerini ziyaret şerefine de nail oldu.

Biz ona hilâfet temsilciliğini verdik, Onu da halifemiz yaptık ve kelime-i tevhidi ondan ilim alanlar öğretmesi için izin ve onay verdik. Bunların farkında olanların bilgilerin onun eğitmesi bizim eğitmemizdir, onun eli bizim elimizdir.

Müslüman kardeşler halifelerimizden biri olmasından şüpheniz olmasın.

Kaderi sırasına gelip yaklaşanlar "Allah iyilik edenlerin mükâfatını zayı etmez" ayete istinaden ona saygı göstermeniz ve yardım etmeniz bekleniyor.

Hz.Muhammed (s.a.v.) diyor ki "Kim bir yabancıya saygı gösterirse veya sıkıntısını bir yudum suyla giderirse veya bir lokma yemeğiyle veya bir parça kıyafetiyle veya tebessümüyle neşelendirirse onun mükâfatı cennettir".

Doğrusunu dedi seçilmiş Peygamber.

Duamız – Bütün alemlerin Rabbi olan Allaha sonsuz şükürler olsun.

Mühür
Kaderi vakfı yönetimi
26 Zilhicce 1388, Bağdat

Kaderi "Seccade"nin hizmetçisi
Seyid Yusuf Seyid Abdullah Geylani, s.r.

